Hayat

TARİH

Sayı : 2 Mart 1972 • 5 Lira

MECMUASI

32 SAYFALIK İLAVEMİZ

...li'yi Neden kaybettik?

Bankacılık alanındaki üstün ve başarılı çalışmaları

yanında

- Çocuklar ve büyükler için çeşitli yayınlar yapmak,
- Millî sanat ve kültürümüzü tanıtmak yolunda sergiler düzenlemek,
- Memleketimiz insanının yaratıcı gücünü teşvik için çeşitli ödüller koymak ve yarışmalar tertip etmek,

gibi

Kültür ve Sanat Hizmetleri

ile

Memleketimizin manevî kalkınmasında ödev alan ilk Banka:

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

Y 734

MORAN : 236 - 33

Ayasofya Camii
Fotoğraf: Hikmet Andaç

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Atlas Okyanusu'nda Türkler 4
Evliyâ Çelebi 8
Bahar Macunları 16
Birinci İnönü Zaferinin 51. Yılı 21
65 Yıllık Gazeteci Ahmet Emin Yalman Anlatıyor . . . 29
Macaristan'ın Fethi ve I. Viyana Seferi 36
Sadrâzamın Fedaîsi 46
Osmanlı Padişahlarının Ölüm Sonraları ve Türbeleri . . 49
Çanakkale Savaşında Türk Denizcileri 54
60 Yıl Önceki Türkiye 60
Ölmeyi Reddeden Gemi 62
Birinci Haçlı Seferinin Perde Arkası 70
İrlanda'nın Kara Bahtı 78
Ülkeler ve İnsanlar 84
Karikatür 88
Kitaplar Arasında 89
Tarihe Akan Bir Ay 90
Tarih Postası 91
Tarih Bilmecesi 94
İLÂVEMİZ: (32 sayfa)
Rumeli'yi Neden Kaybettik

Hayat TARİH MECMUASI
Aylık Kültür Mecmuası
1 Mart 1972 Yıl: 8 Cilt: 1
Sayı: 2 Sıra No: 86

İMTİYAZ SAHİBİ:
Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ:
Yılmaz ÖZTUNA

MESUL
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ:
Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER:
Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22, İstanbul
TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE:
Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-Istanbul TEL: 27 61 10

Abone: Yıllık: 60, 6 aylık 30 TL. Yurt dışı: Yıllık: 120, 6 aylık 60 TL. uçak için ilâve ücret alınır.

Atlas Okyanu

Yılmaz Öztuna

XVI. ASIRDA Osmanlı Türkleri'nin Akdeniz'i ve Akdeniz'e bağlı denizleri âdeta bir «Türk gölü» hâline getirdiklerini herkes bilir. Aynı asırda Türkler'in Hind Okyanusu'nda ve bu okyanusa bağlı denizlerdeki faaliyeti hakkında da epey yayın yapılmıştır. Ancak denizcilerimizin Atlas Okyanusu'ndaki seferleri pek az bilinmektedir. Hattâ Türk kaynaklarında, bu konuda hemen hemen hiçbir ciddî bilgi yoktur. Atalarımızın Atlantik'teki seferlerini ancak o devrin Avrupa kaynaklarında öğreniyoruz. Bu hususta İngiliz kaynakları, başta gelmektedir.

Bazı Avrupa tarihçilerinin «Türk asrı» veya «Kanunî Süleyman asrı» dedikleri XVI. asırda da Türkiye, bir cihan siyaseti takip etmiş, dünyanın hemen her tarafıyle ilgilenmiştir. Bu ilgi, biraz azalarak, XVII. asırda da devam etmiştir. Ancak İtalyan devletleri gibi bir Akdeniz devleti olduğu için, açık denizlere İspanya, Portekiz, İngiltere, Fransa, Holanda gibi Atlantik devletleri derecesinde ilgi duymamıştır. Esasen Atlantik ile Pasifik, Fas ile Malaya arasında yayılan bir imparatorluğun, küçük topraklara sığınmış Batı Avrupa devletleri gibi, dış ülkeler edinmeye ihtiyacı yoktu.

Bununla beraber Osmanlı Türkleri, Amerika'nın keşfi tarihinden başlayarak, Atlas Okyanusu'na ilgi duydular. Pîrî Reis, XVI. asrın ilk yıllarında Amerika'dan bahsetmiş, hattâ iki büyük Amerika haritası çizmiştir. Arzın yuvarlak olduğunu Türk bilginleri arasında ilk defa açıkça ileri süren Pîrî Reis'in Amerika haritaları, aynı yıllarda Avrupa'da çizilen Yeni Dünya haritalarından çok daha doğrudur. Bütün Batılı bilginler, bu noktada birleşmişlerdir.

Barbaros Hayreddin Paşa da Yeni Dünya ile ilgilenmiştir. Kapdân-ı deryâ atanmak üzere devrin sadrâzamı Dâmâd İbrahim Paşa ile görüşmek için Haleb'e gittiği zaman, Türk imparatorluğunun kudretli başbakanına, Amerika'ya İspanyollar gibi deniz seferleri yapılmasını teklif etmiş, fakat Paşa, buna lüzum görme-

su'nda Türkler

miş ve izin vermemiştir. Bu yıllarda henüz İngilizler bile Amerika seferlerine başlamamışlardı.

Yine Barbaros Hayreddin Paşa, dikte etmek suretiyle yazdırdığı «Gazavât» adlı hâtıralarında, Türkler'in «Sebte Boğazı» dedikleri Cebellüttârık Boğazı'ndan çıkarak Atlantik'e açıldığından birçok defalar bahseder. Hattâ 1535 ağustosunda Cadiz Körfezi'ne çıkmış, Portekiz'in Atlantik üzerindeki güney limanı olan Faro'yu bombardıman etmiştir.

Sinan Reis, Ahmedoğlu Aydın Reis, Kazdağlı Sâlih Paşa, Turgut Paşa gibi Barbaros'un yanında yetişen en tanınmış Türk amirelleri, birçok defalar Atlantik'e çıkmış, İspanya, Portekiz ve Fas'ın bu Okyanus kıyılarındaki limanlarına seferler yapmışlardır. Fas, önce Sâlih Paşa, yüzyılın sonlarında da kesin olarak Ramazan Paşa tarafından fethedilince, esasen Türk imparatorluğunun sınırı da Atlas Okyanusu'na dayanmıştır.

Murad Reis'in XVII. asrın ilk yarısındaki Atlantik seferleri pek ünlüdür ve Batı edebiyatında derin tesirler yapmıştır. Murad Reis, 1617'de Portekiz'in Afrika açıklarında bulunan, nefis şaraplarıyle ünlü Madeira adasını zaptetmiş, 1.200 esir alarak üssü olan Cezâyir'e dönmüştür. Aynı amiral, daha 1585'te İspanya'ya ait, Afrika açıklarındaki Kanarya takımadalarının en kuzeydoğusunda olanını, Lanzarote adasını zaptetmiş, 300 esirle Cezâyir'e dönmüştü. Sonradan Murad Reis, faaliyet ve teşebbüs alanını çok genişletmiş, Kuzey Atlantik'e seferler düzenlemiştir.

Murad Reis'in seferlerinin en ünlüsü, 12 kadırgadan müteşekkil bir filo ile yaptığı 1627 İzlanda seferidir. Manş Denizi'nden Kuzey Denizi'ne geçerek Danimarka ve Norveç kıyılarını bombardıman eden Türk amirali, 1627 yılının 20 haziran günü Kuzey Kutüp Dairesi'ne erişerek İzlanda kıyılarına demir atmıştır. Türkler, 16 temmuza kadar tam 26 gün İzlanda'ya hâkim olmuş, 400 esir ve büyük ganimetle, 12 ağustosta Cezâyir'e dönmüşlerdir. 5.000 km.'den uzun olan İzlanda - Cezâyir dönüş yolu 27 günde alın-

Yüzyılın ünlü minyatür ustası Matrakçı Nasûh'un bir minyatürü. Türk donanması Nice limanında.

mıştır. Bu seferde Türkler'e esir düşüp Cezâyir'e getirilen Olaf Egilson adındaki rahip, sonradan kurtularak İzlanda'ya dönmüş ve Murad Reis'in seferini İzlanda dilinde bir kitap hâlinde kaleme almıştır.

İzlanda'ya Ali Biçin Reis de bir sefer yamış ve 800 esirle Cezâyir'e dönmüştür.

Daha sonra Türk denizcileri, Newfoundland adasına ve Kanada'nın Labrador ve St. Lawrence kıyılarına seferler yaparak Amerika'ya erişmişlerdir. Daha güneye, Virginia kıyılarına da inmişler, hattâ Virginialı çok güzel bir İngiliz kızını ele geçirerek, İstanbul'a padişahın haremine yollamışlardır. Türkler'in Karayib Denizi'ne yaklaştığını gören bu denizdeki İspanyol korsanları çok telâşlanmışlar ve her yıl elde ettikleri ganimetten Cezâyir'e belirli bir pay göndermek suretiyle, Türk denizcilerinin Antiller'e gelmesini önlemişlerdir.

Bu seferleri, Türk deniz kuvvetlerinin «korsan» denen sınıfı yapıyordu. Bu kelime bugün anladığımız mânâda olmayıp, deniz kuvvetlerine bağlı komando sınıfına verilen addı ve kara ordusundaki akıncı sınıfına karşılıktı. Akıncı ve korsanların hareketlerinin gayesi, düşmanın iktisadî ve mânevî gücünü yok etmekti.

1674'te bir Türk filosu, Lizbon önlerine gelmiş, Portekiz başkentinin üzerinde bulunduğu Tajo halicindeki büyük bir Portekiz savaş gemisini, Lizbonlular'ın gözleri önünde zaptetmiştir. 1693'te İberya yarımadasının kuzeybatı ucu olan Finisterre Burnu açıklarında bir Türk filosu, yine bir Portekiz savaş gemisini ele geçirmiştir. 1695 ocağında Ali Baba'nın kumandasındaki başka bir Türk filosu da St. Vincent Burnu açıklarında 36 topla mücehhez bir Holanda gemisini zaptetmiştir.

Bu suretle Osmanlı devletiyle savaş hâlinde bulunan devletlerin deniz ve iktisat gücü, korsan sınıfı sayesinde geniş ölçüde hırpalanmıştır. 1613 - 1621 yılları arasındaki 8 yılda yalnız Cezâyir limanına ganimet olarak 936 Avrupa savaş ve ticaret gemi-

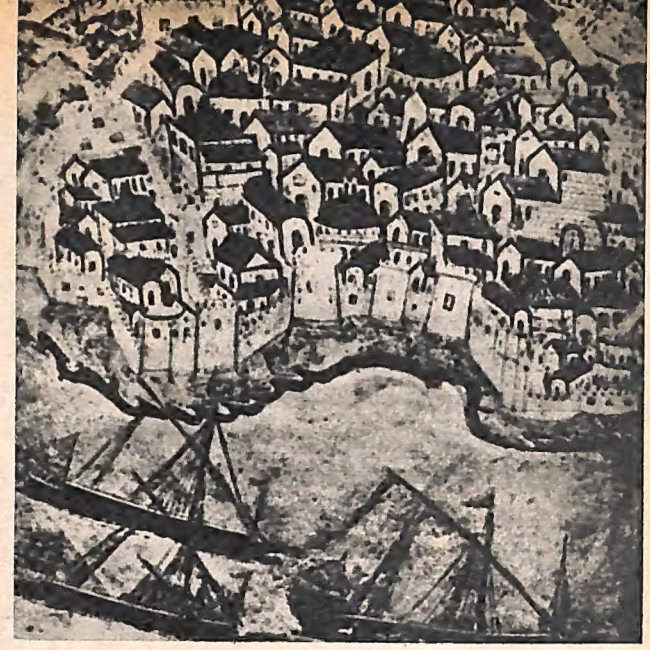

Matrakçı'nın bir başka minyatürü: Donanmay-ı Hümâyûn, Fransa'nın Antibes limanında.

sinin getirildiği hatırlanırsa, yapılan işin çapı hakkında bir fikir edinmek mümkün olur.

Bu bahsi, İngiltere ve İrlanda'ya yapılan Türk seferlerinden de biraz bahsetmek suretiyle bitirmek istiyorum. 1655'te Türkler, Bristol Kanalı üzerindeki Lundy adasını ele geçirerek burasını Kuzey Atlantik'teki 30 - 40 kadırgadan müteşekkil filolarının üssü hâline getirmişlerdir. İngiltere kralı I. James ve oğlu I. Charles'ın bütün gayretlerine rağmen, İngiltere kıyılarının sadece 10 km. ötesinde olan bu ada, Türkler'den geri alınamamış, bu yüzden birçok İngiliz amirali, kral tarafından azledilmiştir. Bu suretle İngiltere'nin Bristol, Plymouth, Southampton, İrlanda'nın Corc ve Baltimore gibi limanları, Türk korsanları tarafından birçok defalar vurulmuş, Atlantik ortasında yüzlerce İngiliz, İspanyol ve Holanda gemisi ele geçirilmiştir. Yalnız 1627 ağustosunda 10 gün içinde 27 İngiliz gemisi, Türkler tarafından zaptedilmiştir. 19 haziran 1631 gecesi İrlanda'nın Baltimore limanının Türk korsanları tarafından zaptı, derin etkiler yaratmış, bu olayı ünlü şâir Thomas Usborne Daways, terennüm etmiştir.

Türkler'in Atlantik seferleri, Türk halk şiirinde de mâkesini bulmuştur. İşte Murad Reis'in bir kral kızını esir ettiği Akdeniz'in hasretiyle ağladığı, on bir ay içinde yedi deniz geçerek yaptığı bir Atlantik seferinin, bir Türk levendince şiir diline getirilişi:

On bir ay oturdum bir han içinde
Rabbim bize kısmet eyle karayı
Evvel karayı da sonra sılayı
Yedi deryâ geçdim bir gün içinde

Akdeniz üstünde sünbüllü dağlar
Murad Reis oturmuş dümende ağlar
Kral kızı karşısında başın bağlar
On bir ay dedikde göründü dağlar.

Evliyâ Çelebî

YAZAN: REŞAD EKREM KOÇU

XVII. YÜZYILDA yaşamış bu büyük yazar ve seyyah, padişah ve vezir nedimliklerinde bulunmuş, hoşsohbet bir meclis adamıydı. Ölümüne kadar varabilecek büyük tehlikelerle karşılaştığı uzun, yorucu ve zincirleme seyahatlerden hiç yılmamış, gayetle cesur ve macerapeverest; zaman zaman, müezzin, imam, vezir ulağı, devlet ulağı;millî kütüphanemizde eşsiz bir kıymet taşıyan on ciltlik muazzam seyahatnâmesinde yer yer kendi hâl tercemesini de yazmıştır ki, bu otobiyografi parçaları, büyük adamın hayatından bahseden tek kaynaktır.

Zamanının vekayînâmelerinin hiçbirinde adı geçmez. Şiirle meşgul olduğu hâlde, ondan çok aşağı değerde şâirlerin adını ihtiva eden şuarâ tezkireleri de onun adını kaydetmemişlerdir. Halbuki zamanının çok tanınmış popüler bir siması idi, azametli seyahatnâmesinin çağdaşları tarafından bilinmediği söylenebilir.

Kendi kaleminden gayri Evliyâ Çelebî'den bahseden tek eser, Mehmed Vâhid Efendi'nin «Tîr-endâz-nâme» sidir, büyük muharrir seyyah, Istanbul'da Okmeydanı'nda Ağalar Menzili'nde ok atarak rekor kırmış bir kemankeş olarak kaydedilmiştir.

Evliyâ Çelebî, I. Sultan Ahmed'in zamanında Hicrî 1020 yılı muharreminin onuncu günü (Milâdî 25 mart 1611) Istanbul'da Unkapanı semtinde doğdu.

Babası, Kanunî Sultan Süleyman ile Belgrad, Rodos, Budin ve İstolnibelgrad ve Zigetvar seferinde bulunmuş, Kuyumcubaşı Derviş Mehmed Zıllî'dir. Bu zât, 1521'deki Belgrad seferinde ve 1522'deki Rodos seferinde en azdan 15 - 16 yaşında bir genç olsa, oğlu Evliyâ Çelebî'nin doğu-

Evliyâ Çelebî'nin, zamanında doğduğu I. Sultan Ahmed.

mumunda 105 - 106 yaşında, asır görmüş bir pîr olması gerekir. Evliyâ Çelebî babasının ölüm tarihini de Hicrî 1058 (M. 1648) olarak gösteriyor, yukarıdaki Belgrad ve Rodos seferleri kaydına göre Derviş Mehmed Zıllî'nin 142 - 143 yaşlarında olması gerekir. Bu rakamların ifade ettiği hakikat şudur ki, o çağların çok yorucu seyahatleri için elzem olan vücut zindeliğine ve takatine Evliyâ Çelebî verâset yoluyle sahip olmuştur.

Baba tarafından dedesi Demirci Kara Ahmed, onun babası Unkapanı civarında bir camide bulunan Yavuzer Sinan Bey'dir; Evliyâ Çelebî, baba şeceresini Türkistanlı büyük mütefekkir şâir Hoca Ahmed Yesevî'ye kadar götürüyor.

Anası bir Abaza kızıydı. Evliyâ Çelebî bu kadının adını kaydetmiyor; yine Abaza kavminden Fındıklılı Pervâne Kaptan'ın akrabası olup pek küçük yaşta iken memleketinden bu kaptan tarafından getirilerek daha nice hasnâ kızlarla beraber I. Sultan Ahmed'e hediye olarak takdim edildiğini, bir müddet sonra da bu padişah tarafından kuyumcubaşı Derviş Mehmed Zıllî'ye verildiğini yazıyor. XVII. asrın sadrâzamlığa kadar yükselmiş vezirlerinden Melek Ahmed Paşa, bu Pervane Kaptan'ın oğludur ve dolayısıyle Evliyâ Çelebî'nin de ana tarafından yakınıdır ki, büyük muharrir Melek Ahmed Paşa'nın en mahrem adamlarından biri olmuştur.

«ÇOK GAZÂDA BULUNSUN!»

Kendi doğumunu şöyle anlatıyor:

«Bu hakîr Evliyâ doğumunda merhum Sun'ullah Efendi hanemizde bulunup, kulağımıza küpe olmak üzere ezân-ı Muhammedî'yi savt-ı âlâ ile okumuşlardır.

Kurbanımızı da Mevlevî Şeyhi İsmail Efendi kesip: «İsmail kurbanıdır!...» buyurmuşlar.

«O gece hanemizde yetmiş kadar sahib-i sülûk, ârif-i billâh canlar bulunup, Giysûdâr Kapânî Mehmed Efendi kundağımı alıp, kulağıma ezân-ı Muhammedî okumak murad edindikde:

— Bu oğlanı âgâh idüb kulağına kim ezan okudu?... diye sual edince, hazır bulunanlardan üstâd-ı ekremimiz ders-i âm Ahfeş Efendi:

— Ezanı, Sun'ullah Efendi okudu!... der.

Bunun üzerine Giysûdâr Mehmed Efendi: Biz dahi inde'l inâbe fenâfillâh ezanını okuyalım!... diyüb hazin bir sesle ezan okuduktan sonra, elindeki teberi bir tarafına koyub:

— Bunu bir oğlana ihsan eyledim, çok gazâda bulunub, sahib-i seccâde-i celâl olsun ve her zaman fenalığından birşeyden korkmayub kumda oynasın, ayağına çöp batmasın!... diye Fâtiha-i şerîfe tilâvet ederek, selâm verip giderler.

Kasımpaşa mevlevîhanesi şeyhi Dîvâne Abdi Dede hazretleri ağzından bir ekmek parçası çıkarıp ağzıma koyarak:

— Fukara lokması ile perveriş bulsun!... demiş.

«Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi hazret-i Doğanî Dede, kundağımı kucağına alub havaya atarak:

— Bu oğlan bu cihanda bizim uçurtmamız olsun!... buyurmuşlar.

Yukarıdaki satırlar, Evliyâ Çelebî'nin baba evi hakkında oldukça aydın bir fikir vermektedir.

Derviş Mehmed Zıllî Unkapanı'nda otururdu. Haliç yalısı boyunca uzanan sularda Unkapanı kapısının iç yüzünde kuyumcu dükkânları vardı. Evliyâ Çelebî'nin çocukluğu Unkapanı'nda geçti. Semt, büyük halk yazarının yetişmesine çok uygundu. Her an hararetli, canlı, gürültülü Arabacılar meydanı, meydan önünde mahalle mektebi, mektep yanında bir odada oturan ve yaz kış açık ve yalın ayak dolaşan Giysûdâr Kapanî Mehmed Efendi, tâ Macaristan'da Peçevî taraflarından onu ziyarete gelen kabaciçalı, çakşırlı adamlar, bir Âşık Derviş Ali, onu Evliyâ'nın gözü önünde bıçaklayıp öldüren Hacıahmedoğlu adındaki yiğit, bu delikanlının Ağakapısı'nda idâmından sonra, geceleyin cesedinin Çardak iskelesinden denize atılması, muharririn yıllarca sonra bütün renk ve hareket canlılıkları hatırlayarak tesbit edeceği sahneler olacaktı.

Çok yaşamış ve çok görmüş babası, Evliyâ'nın üzerinde derin tesirler yapmıştır. Gördüklerini bir ressam kudretiyle tasvir eden, canlı ve renkli nakleden Evliyâ Çelebî'nin, bir otobiyografi parçasından öğreniyoruz, daha pek küçük yaşta iken eline birtakım resimler geçmiştir. Ender istisnaları elbetteki olacaktır, onyedinci asırda eşiğinden içeriye resim giren bir Türk evinden Evliyâ Çelebî'nin çıkması, üzerinde dikkatle durulacak konudur; muharrir bu çocukluk hâtırasını şöyle anlatıyor:

«Pederimiz bir pîr-i fanî idi. Yâr-ı gaarı arkadaşlarından yine bir pîr vardı, ismine Sukemerli Mustafa Çelebî derlerdi, Fransa kralının kızının akrabasından olduğu muhakkak idi ki, Fransa kralından sık sık hediyeler gelirdi; çocukluğumda bana resimler bağışlardı...» Sukemerli Mustafa Çelebî, küçük Evliyâ'nın muhayyilesini de işleyen bir zât olmuştu, bilhassa iştirak ettiği cenklere dair anlattıklarını Evliyâ Çelebî hayret ve hayranlık içinde dinlerdi.

Altı yaşında iken namus ve ârı farkettiğini söylüyor. Mahalle mektebini bitirdikten sonra Fil yokuşunda Hâmid Efendi medresesinde «hücre-nişîn» oldu, bu medresede devrin tanınmış ulemâsından Ahfeş Efendi'den yedi yıl «taksil ve tekmil-i fünûn» etti. Sultan İbrahim devrinin meşhur Cinci hocası Safranbolulu Hüseyin Efendi'yi, softalığında, bu medresede talebe iken tanıdı; Evliyâ «Molla Câmî» okur iken, Safranbolulu Hüseyin «Kitab-ı İzzî» okurmuş.

Bu yıllar içinde gençlik arkadaşlarından biri de şâir Fehîm olmuştur. O yaşlarda kendisi de şiirle meşgul olmuştur:

Ne mümkindir halâs olmak ecelden

gibi mısralar yazmış ve manzum tarihler tertip etmiştir.

HAYATININ EN ÖNEMLİ OLAYI

Hicrî 1045'de (M. 1636), 25 yaşında iken, IV. Sultan Murad tarafından Enderûn-ı Hümâyûn gılmanları arasına alındı. Hayatının bu önemli vak'asını şöyle anlatıyor:

Evliyâ Çelebî'yi musahib edinen IV. Sultan Murad.

«1045 ramazanının Kadir gecesi idi, 24 şubat 1636, her sene olduğu gibi Ayasofya Camii'nde nice bin âdem toplanmıştı. O sırada üstâdım merhum Evliyâ Mehmed Efendi'den hıfzı tekmil ederek, pederim Derviş Mehmed Ağa'nın ısrar ile isteği üzerine o Kadir gecesi müezzinler mahfilinde terâvihten sonra hatm-i şerîf okumaya başladım. En'âm sûresini bitirince Kozbekçi Mehmed Ağa ve Silâhdâr Melek Ahmed Ağa mahfile çıkıp, bana o kalabalık cemaat içinde som altın sırma işlemeli, tâc-ı Yûsuf'u giydirdiler:

— Buyurun sizi saadetlû padişah ister!... diyerek elimden yapışıp, padişah mahfiline götürdüler. Gazi Murad Han'ın huzuruna varınca yer öpüp selâmdan sonra tebessüm ederek:

«— Kaç saatte hatm-i şerîf idebilirsin?... buyurdular.

«Padişahım, sür'at itsem yedi saatte hatmiderim ama, ne ifrat ne tefrit olmadan sekiz saatte inşâallah hatm-i şerîf ederim dediğimde:

«— İnşâallah merhum saîd-i şehîd Mûsâ Melek yerine yed-i beyzâ gibi yed-i tûlânı ayân idüb musâhibim olursun!... buyurdular (Mûsâ Melek Çelebî, Dördüncü Sultan Murad'ın bir ihtilâlde öldürülmüş güzelliği ile meşhur genç nedîmi). Ve iki avuç altın attılar ki, cümlesi yüz yirmi üç sikke-i hasene idi.

«O vakit zaif nahif gelişmiş bir çocuk eşkâlinde idim amma, yaşım yirmi (kendi kaydî doğum yılına göre yirmi beş) ve gayet necîb ve reşîd idim. Meclis âdâbı bilir, vüzerâ, vükelâ ve şeyhulislâmlar huzurunda aşir ve na't-ı şerîf tilâvet idüb, müsahabet iderdim.

«Murad Han Ayasofya Camii'nden kalkıp fânus ve meş'aleler ile ve hakıyr dahi bir ata binerek Servi kapısından saraya girip kendileri bizzat beni Hasodabaşı'na teslim etti. Ertesi sabah beni kilercibaşı Sefid Ali Ağa'ya gösterdiler. Turşucubaşı Ahmed Ağa lalamız, Güğümcübaşı Mehmed Efendi yazı hocamız, musahip Derviş Ömer musiki hocamız, ders-i âm Keçi Mehmed Efendi nahiv ve eski kendi hocam Evliyâ Mehmed Efendi tecvid hocamız olup, mübarek olsun dediler.

«Horoz imam, has odada ilm-i hıfzda şerîkimiz, Daya-zâde Handan, Ferrahoğlu Âsaf Bey ve Maanoğlu Keçeci Süleyman ve Anber Mustafa müezzinlikte ayakdaşlarımız olup, gece ve gündüz has hamam yanında Meşkhâne denilen yerde Hüseyin Baykara fasılları dinlerdik.

«Bir gün sırmalı esvaplar giydirdiler, başıma sırmalı bir arâkıyye-i Yûsufîye koydular, iğreti zülüfler taktılar. Devlet nişanıdır diye dua ve senâ ettiler. Bazan ayakdaşlarımız sıbyan ile samur kalpak giyerdik. Silâhdâr Melek Ahmed Ağa (Paşa) kendisiyle anamız tarafından yakınlığımız olduğundan sık sık yoklar ve ihsanlar ederdi.

«O sırmalı esvapları giydiğim gün Civan Dilsiz ile Tavşan Dilsiz türlü şakalar ederek beni alıp silâhdâr Melek Ahmed Ağa'ya götürdüler. Padişah huzurundaki meclis âdâbını, dua ve senâ etmeyi ve daha nice kelimâtı talim ettiler. Padişah hareminden çıkıp selâmına duran kırk hasodalılara selâm verip, bir taht-ı âlîde oturdular, hemen koşarak yüz sürerek, yer öptüm ve o anda hâtırıma gelen şu kıt'ayı korkusuz, pervasız okudum:

Âfâk-ı şehâ mâdeletin nûru pür etsin
Hurşîd gibî encümen-î dehre çerağ ol
Geh nâfe gibî eyle derû deşti muattar
Geh gonca sıfat gülşene gel zînet-i bağ ol
Hallâk-ı cihân eylemesün âlemi sensiz
Her kande isen pâdişehim izz ile sag ol

EVLİYÂ MUSAHİB OLUYOR

«Daha başka hayır dualar ettiğimde:

«— Birşey oku! dediler.

«Ben de:

«— Pâdişahım... Yetmiş iki ilimden Fârisî, Arabî, Rumî, Süryânî, Yunânî, Türkî, varsagî, kâr, nakış, savt, amel, zikir, tasnîfât, akvâhüznengîz ebyât ve eş'ardan bahr-i tavîl, kasâid, tercî'i-bend, terkîb-i bend, mersiye, lydiyye, muaşşer, müsemmen, müsebba', müseddes, muhammes, penc-beyt, gazeliyyât, kıt'a, müselles, dübeyt, müfredât, muammâ, ilâhiyyâttan ne murâd-ı şerîfiniz olursa buyurun okuyayım!... dedim.

«— Bre rencbere bak, ne acâib dâvâ ettİ!... İş düzen midir, yoksa saydıkların icrâya kaadir midir? dedi.

«— Pâdişahım eğer affile muamele idüb serbest bırakırsanız, huzurunuzda nedîmlik idüb, siz pâdişahımı eğlendiririm, dedim.

«— Nedîmlik ne demektir? buyurdular.

«— Padişahım... bir adam hüsnü-ülfet idüb münasebet etse ona nedîm derler, şarab meclisine dahil olup münasebet edenlere de nedîm-i nâb derler, bu lûgat-i münâdimden gelir ki o da, müdam'dan kalbedilmiştir, müdam, şarap demektir, dedim».

O gün Evliyâ Çelebî, Sultan Murad'ın has nedîmleri arasına alındı. İmtihan kılıklı sohbetten sonra padişah, yeni nedîmine bazı şarkılar okuttu. Bir ara bir de türkü istedi; Evliyâ, güftesi Sultan Murad'ın olup, Mûsâ Melek Çelebî için söylenmiş ve devrin büyük üstâdı Derviş Ömer tarafından bestelenmiş şu türküyü okudu:

Yola düşüb giden dilber
Mûsâm eğlendi gelmedi
Yoksa yolda yol mu şaşdı
Mûsâm eğlendi gelmedi

Evliyâ'nın sesi dâvûdî idi, hazin bir edâ ile okurken, Sultan Murad ağladı ve çevresini çıkarıp gözlerinin yaşını silerek:

— Hay veled! Tez doğru söyle, ben bu türküyü yaptığıma pişman olup yasak ettim, sen kimden öğrendin ve hunkâr huzurunda oku diye seni kim talim etti!... diye sordu.

Evliyâ Çelebî:

— Padişahım ömrün uzun olsun... Babamın Ferruh ve Bihzad isminde kölele-

ri vardı, büyük tâunda öldüler, onlardan öğrenmiştim ve Allah bilir, bana kimse hunkâr huzurunda oku demedi, dedi.

Musiki faslı devam etti ve Evliyâ, Segâh makamından bir murabbâ ile semâî okudu, okuduğu parçalar şunlardır:

Murabbâ

Yârin dehânı sırr-ı nihandan haber verir
Güftâra gelse sihr-ı beyandan haber verir
Hışm ile baksa vîrmez aman Rüstem-î zaman
Kirpîği ok, kaaşı kemandan haber verir

Semâî

Âlet-î hüsnü mükemmel kad-i dilcû da güzel
O siyeh gözler ilê hak bu ki ebrû da güzel
Hatt-ı nevhîze ne dersin dedi rahmeyle dedim
Sende ol rû da güzel hatt-ı semen-bû da güzel

1045 (M. 1636) ramazanında Kadir gecesi Enderûn oğlanları arasına alınan Evliyâ Çelebî, IV. Sultan Murad'ın Bağdad seferi dönüşünde (1639), saraydan yevmiye 40 akça sipahilikle çıktı. Enderûnda üç yıl kadar kaldı.

Meşhur seyahatlerine, saraydan çıktıktan üç sene sonra Hicrî (1050) muharreminde (Milâdî 1640) başladı; önce Bursa'ya gitti, 29 - 30 yaşlarında idi. Seyyah oluşu üzerine bir rüya anlatır ki, tarihî edebiyatımızda «Evliyâ Çelebî Rûyası» diye meşhurdur.

Saraydan alındığı sırada kendisinin ilk gençlik portresini çizen Evliyâ Çelebî, «Zayıf ve nahif, amma gayet necîb ve reşid idim» diyor. Evliyâ'nın Seyahatnâme'si büyük bir dikkatle gözden geçirildiği takdirde, sevimli bir yüze sahip olduğu anlaşılır. Zamanının tanınmış kemankeşlerinden ve binicilerinden bulunması mütemadî seferlerin yorgunluklarına tahammül etmesi, bünyesinin de çok canlı ve sağlam olduğunu gösterir. En lutufkâr hâmîsi Melek Ahmed Paşa'nın sadâretten sukutu ile neticelenen 1061 (1651) ihtilâlini naklederken, bir vesile ile muharrir, kendisinin matruş olduğunu kaydetmiştir.

«Yirmi iki gazaya gittim ve elli yıl seyahat ettim» diyen Evliyâ Çelebî, bu yorgun ve mütemadi dolaşmalar arasında Istanbul'a da uğramıştı. Hemen her seferinde de Istanbul'da az kalmıştı.

Bütün seyahatnâmede, evli ve çoluk çocuk sahibi olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur. Doğup büyüdüğü Unkapanı'nda evleri ve dükkânları vardı; hattâ Süğlüm Muslu Sultan sarayından çıkan ve Unkapanı'ndan Vefa meydanına kadar geniş bir semti mahveden yangında Evliyâ'nın evî ve irat dükkânları da yanmıştı. Kadıköyü'nde de bir bağı vardı.

Evliyâ Çelebî'nin muazzam eserini, uzun ve yorucu, hatta bazan büyük tehlikeler atlatılarak tahakkuk ettirilmiş seyahatlerinde notlar topladıktan ve devrinin bazı mûteber tarih, coğrafya ve terâcim-i ahvâl kitap ve risâlelerini de tedarik ettikten sonra bir oturuşta yazdığı anlaşılmaktadır.

Evliyâ Çelebî'nin Bursa seyahatinden sonraki hayatını, on ciltlik muazzam Seyahatnâmesi'nde kaydettiği vekaayi arasında takip etmek gerekir. 1640 senesinde başlayan seyahatleri 1682'de Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana seferi hazırlıkları senesine kadar kırk seneden fazla sürdü.

Seyahatnâmesinin birinci cildinde muhtelif yerlerde en son seyahatlerine ait bazı hâtıralar da yazılmıştır ve IV. Sultan Mehmed devrini, Kara Mustafa Paşa sadâretine kadar getirip bırakmıştır. Mustafa Paşa için: «Gayet cür'etli ve sahib-i rey ve akıl ve dânâ bir vezîr-i tüvânâ idi» diyor. Bu kayıttan, Evliyâ Çelebî'nin 1682-1683 arasında öldüğü ve ölümünde 72 - 73 yaşlarında bulunduğunu tahmin edebiliriz. Viyana bozgununu ya görmemiş, yakut ki son seyahatî olarak o sefere de katılarak müthiş bozgunun kanlı girdabında kaybolmuştur.

SEYAHATNÂME

Türkiye tarih ve coğrafyasının kaynakları arasında on büyük ciltten mürekkep olan Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi, millî kütüphanemizin ölmez eserlerinden biridir. Eşsiz bir büyük yazar, yazılarında üslûpkâr bir sanatkâr olan Evliyâ Çelebî, son zamaniara gelinceye kadar, pek az, hattâ hakikî hüviyet ve şahsiyetinden çok uzak olarak tanınmış, XVII. asırda yaşadığı unutularak, bu orijinal muharrir artis-

tin kayıtlarına emniyet etmeyenler olmuştur. Eski müverrih ve vak'anüvislerimizin nazar-ı dikkatini bile çekmemiş, adından bile bahsedilmemiştir.

On ciltlik muazzam eserinde, asrını en canlı renkleriyle yaşatan büyük yazarın hayatı ve eseri pek çok insanın ömrünü dolduracak kadar zengin bir mütalaa ve tetkik konusudur.

XVII. asırda yaşamış olan büyük yazar naklettiklerini tenkid etmeden kaydeder; bu yüzden bazan tezatlara düşer; hurâfelere inanır, bu yüzden, bilhassa zamanımızda garipsenir. Kelime iştikaklarına o kadar düşkündür ki, bu yüzden de bazı şehir ve kasaba isimlerinde gülünç olur, fakat zerafetini de daima muhafaza eder.

Seyahatnâmesinin sayfaları arasında yollarda, meydanlarda, çarşı ve pazarlarda, kahvehanelerde, hanlarda, cenk meydanlarında rengârenk ve çeşit çeşit kıyafetleriyle mahşerî bir kalabalık, çok hurda işlenmiş portreleri ve sesleriyle o kadar canlıdır ki, on ciltlik muazzam eser, enstantane çekilmiş resimlerle muazzam bir albümdür diyebiliriz.

Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi, XVII. asırdaki Osmanlı İmparatorluğu topraklarının tarihinde, en zengin ve orijinal bir kaynaktır. Bugün o topraklardan elimizde kalan, yurdumuzun tarihine ve tarihî coğrafyasına gelince Evliyâ Çelebî'ye çok şeyler borçludur. Evliyâ Çelebî, seyahatnâmesini, gezip dolaşırken topladığı notları, bilâhare oturup tasnif etmek suretiyle yazmıştır. Bu arada, uğramadığı yerlere ait, elde mevcut eserlerden çıkardığı kayıtları, kendi müşahedesi imiş gibi nakletmiştir.

Birinci ciltte, zamanında yaşamakta olduğu IV. Mehmed'e kadar Osmanlı hükümdarlarının saltanat devirlerinden kısaca bahsederken, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadâretine kadar geliyor. Halbuki Evliyâ Çelebî muazzam eserinin hiçbir yerinde en ufak bir işaret, bir imâ ile de kaydetmediğine göre, 1683 Viyana bozgunundan evvel ölmüştür. Bu, bize pek bâriz bir surette gösterir ki, büyük muharrir - seyyah, muhalled eserini, uzun ve bazan tehlikeli seyahatler ve harplerden sonra, devamlı ve hemen hemen inkıtasız bir çalışma ile vücuda getirmiştir.

Yine birinci ciltte Topkapı Sarayı'ndaki Hunkâr hamamından bahsederken, «rûy-ı arzda böyle hamam görmedim. Meğer ki, Bitlis hâkimi Abdal Han'ın hamamı ola vesselâm» diyor.

Üçüncü ciltte bir seyahatinden bahsederken, «Hakıyr'in dahi o asırda zindeliğim vakti olduğundan...» diye nakletmesi, seyahatnâmenin, yıllarca sonra, muharririn ihtiyarlık zamanında yazıldığına kuvvetli bir delildir.

Evliyâ Çelebî, vücuda getirdiği eserin yıllarca sonra büyük bir kıymet kazanacağını görmüş olan bir muharrirdir. Eserinden bahsederken, onu mezar sicillerine benzetmişti. Buna rağmen, ne kadar yazıktır ki, birçok yerlerde, ya notlarının eksikliğini örtmek için, yahut, bir yorgunluğun tesiriyle birtakım kısaltmalar yapmıştır, bunun için de mazeretler bulmuştu, meselâ:

«Tafsilât versek eserimiz bir ziyafetnâme olur» demiştir. Bugün kaybolan bu tafsilât, bu hâtırat için yüreklerimiz sızlamaktadır.

Evliyâ Çelebî Seyahatnâme'sinin, kendi kaydıyle mâlûmumuz olan bir tek me'haz vardır ki, o da «Evsâf-ı Kostantıniyye» adını taşıyan resmî bir vesikadır. Birinci cildi dolduran İstanbul bahsinde çok geniş mikyasta istifade ettiği bu eser hakkında Evliyâ Çelebî'den şunları öğreniyoruz:

IV. Murad, Sadrâzam Bayram Paşa'ya ve İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılarına payitaht ile civarının bütün binalarının ve bütün sekenesinin tahririni emretmiştir. Hükümdarın istediği eser, üç ay çalışarak vücuda getirilmiş ve «Evsâf-ı Kostantıniyye» adı ile kendisine arzedilmiştir.

Sonra bu eser, Evliyâ'nın akrabası olan Sadrâzam Melek Ahmed Paşa'nın eline geçmiştir. Ondan da Evliyâ alarak bir örneğini çıkarmış ve Seyahatnâme'sinin birinci cildi sonuna ilâve etmiştir.

Evliyâ Çelebî, Seyahatnâme'sinin ilk altı cildi, İkdam'ın sahibi Ahmed Cevdet merhum tarafından, büyük yanlışlar, usulsüz tashihler, lüzumsuz ve tehlikeli rötuşlar ve haziflerle dolu olarak, bir kelimede hulâsa edersek, gayrı-ilmî ve sakat olarak basılmıştır.

Yedinci ve sekizinci ciltler, mülga Türk Tarih Encümeni tarafından Arab harfleriyle, dokuzuncu ve onuncu ciltler de Maarif Vekâleti tarafından yeni Türk

Evliyâ Çelebî, mahallî renkleri aksettirmekte büyük ustaydı. Gravür, onun yaşadığı çağda, bir konak hareminde düzenlenen bir eğlenceyi tesbit ediyor.

harfleriyle tabedilmiştir.

Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi'nin tam on cildini ihtiva eden üç yazma nüshası vardır.

Biri Fatih'te, Millet Kütüphanesi'nde, Pertevpaşa kitapları arasında, 458 - 462 numaralarda kayıtlıdır.

Diğeri Süleymaniye Kütüphanesi'nde Beşirağa kitapları arasında, 448 - 452 numaralarda kayıtlıdır.

Üçüncüsü de Topkapı Sarayı'nda Bağdad köşkü kütüphanesinde 300 - 304 numaralarda kayıtlıdır.

Diğer yazma nüshalar eksiktir.

Istanbul'a tahsis edilen I. cilttekî başlıca bahisler şunlardır:

Yeni Saray (Topkapı Sarayı), Eski Saray.

Istanbul'un hâkimleri (İdare âmirleri).

Selâtıyn camileri, diğer camiler, mescidler, medreseler, sıbyan mektepleri, dârü'l - hadîsler, tekkeler, imaretler, bîmarhaneler (hastaneler), vüzerâ, ulemâ, âyan ve kibar sarayları.

Tüccar hanları, misafirhâne, hanlar ve kervansaraylar, bekâr odaları.

Çeşmeler, sebiller, hamamlar.

Istanbul'da medfun ekâbir kabirleri, ziyaretgâhlar, türbeler.

Tanıdığı meczublar.

Yedikule dışı Kazlıçeşme.

Istanbul esnafı.

Yenikapı Mevlevîhanesi; Topçular; Otakçılar; Çömlekçiler; Defterdar; Eyüp.

Ayrıca, Boğaziçi ve Haliç'in köyleri, mesireler v.s.

Bahar Macunları

YAZAN: ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL ÜNVER

İNSANLAR, asırlardan beri (tarihten önceki zamanları bilemeyiz) sonbaharda yorgunluk duyar. Bu yorgunluk, kışın hâd bir safhaya girer. Eh, nihayet bahar gelir; artık kendi kendisine «müjde» der. İlerisini karanlık görmez ama, yine kendisine bir telkin yapılmasını, o telkinin tesiri altında kalmayı diler. Bu telkinler, Ortaçağ'ın insanı için sadece lâfla olmuyor şüphesiz. Telkin unsurunu madde olarak görmek istiyorlar. Sağlık için en iyi telkin unsuru yenecek bir şeydir.

Bu ruhî ihtiyaç, beş bin senedir var. İnsanlar daima bir makama bağlanmayı gaye edinmiş ve bu maksatla mâbetler kurulmuştur. Belki tarihini bilmediğimiz Protosümerler'den gelen bir an'ane var. Bu, zamanla Sümerler'e, sonra yakın ve uzak diğer bütün dünya milletlerine geçiyor. Mezopotamya'da Sümerler'in Nippur şehrindeki «İsin» mâbedinde senenin belirli bir gününde altın kaplar içinde muhafaza edilen bir macun halka dağıtılırdı. Bu, belki şu esasa dayanır: «Kıştan yorgun çıktık. Bedenî ve ruhî kuvvete ihtiyacımız vardır, önce bunu karşılarsak ötesi kolay. Gelecek yıla kadar sağlam kalırız ve sıkıntımız kalkar».

Bu an'ane yalnız Sümerler'de görülmüş de ondan sonra bitmiş değildir. Bilhassa Orta Şark'ta başlayan bu tesir devam etmiş ve yeni şekillere bürünmüştür. Aradaki merhaleleri kâfi derecede bilemiyoruz ama, bu an'anenin devam ettiği de bir gerçektir. XVI. asır başlangıcından beri tek misâli Manisa'da gecelerle gündüzün bir olduğu (bir zamanlar dünyada yılbaşı, yahut dünyanın

Doğancılar eczanesinde hazırlanan Nevruz macunu ile dağıtılan zayiçe.

kurulduğu gün de sayıldığı) tarihte bir macun dağıtılmaktadır.

MESİR'E DAİR

Bu arada, yani yirmi asır önce Orta Şark'ta bu macun an'anesi başka bir safhaya girmişti. Trabzon'da Pontus Kralı Mithirdates asrının bir nevi cezalandırma ve menfaatine dokunanlar veya buna imkân vermeyenlere tatbik edilen bir ceza olarak zehirlenme ve zehirletme olayları da sık olduğundan elbetteki buna bir çare aramıştır. Bu tasavvurlara imkân veren zehirler de mâlûmdur.

Kral, bunlara, yavaş yavaş önce az dozlarda alışmaya başlar ve kendi de buna karşı (muzâd-ı sem) antidod zehirlerin vücuttaki tesirlerini giderecek bir macun hazırlar.

Bunun terkibi bugün mâlûmdur. Bunu da üstâdımız Prof. F. N. Uzluk hem yayınlamış ve hem de bize vesikasının bir suretini vermiştir.

Bu macun asırlardan beri çok mâruf olmuş ve yakın zamana kadar elimizde de terkibi mâlûm olmasından dolayı kullanılmıştır. Bunun ilk yapıcısı ve tatbikçisinin ismi Mithirdates yerine kısaltılarak Mithir olarak söylenmiştir. Eski Grekler «Th» yi «s» olarak telaffuz edebildiklerinden Misir'e dönmüştür. Manisa'daki macunun ismi de mesir. Üstâdımız bunun misir'den mesire döndüğünde ısrar ediyor.

Ne var ki, Misir 56 maddeden mürekkeptir. Mesirde 40 bahar

Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan.

vardır. Fakat bu isim yaklaşması, o kadar ki, «i» nin «e» ye dönmesi kadar yakınlıkla bunu bir hakikat olarak kabûl etmekte görmüyoruz.

Fakat yeni senenin ilk günü Manisa mesiri ile kutlanırken, aradaki XVI. asırda da Orta Şark'ta miktarı yediye kadar inen bazı yerlerde 56'ya kadar varılan ve vardırılmayan yeni yeni terkibler vardır ki, malûmumuzdur. Tarafımızdan da toplanmıştır.

Bunlardan birisi de Tiryak (Thériaque) dir. Bunun en meşhuru Eski Andromak (Andromaque l'Ancien) ın terkib ve tertibidir. Bugüne kadar şöhreti devam etmiştir. Hattâ İngiliz (pharmacopéc) i Daurwolt'un da terkibi ve hazırlanış sureti de kayıtlıdır.

Tiryak, ayrı ve önemli bir konudur. Diğer pek çok macunların terkibine girdiği gibi ayrıca da kullanılır. Hattâ bugün Mısırçarşısı'ndaki eski aktar dükkânlarında bile vardır. Ufak, yuvarlak teneke kutularda satılıyor. Eski hekimliğe inananlar, bunları kullanıyor. Devir ne kadar ilerlerse ilerlesin bu eski fikirlerden saadet duyanlar da vardır. Yani bu macunların çeşitlerine son yoktur. Yine bu arada memleketimizin 67 vilâyetinden yalnız birinde, Manisa'da, macun an'anesi süregelmektedir. Bunun her sene güzel bir merasimi olur. Artık an'aneleşmekte, yarı resmî bir himaye de görmektedir.

Manisa'daki macun bayramı, bazı seneler hava muhalefetinden

tam gece - gündüzün bir olduğu 21 - 22 mart (mart 9) da, yani yeni gün anlamına gelen «Nevruz» da yapılamaz. Çok defa bunu nisana aktarırlar.

Bu civardan gelenler ve ayrıca mahdut olmakla beraber davetlilerin iştiraki ile bir hafta eğlencelerle ve gösterilerle âdeta bir «panayır» mahiyetinde toplanılır. Eski an'aneye uyularak «Sultan Camil» denen «Hafsa Sultan» medresesi ve dârü'ş - şifası ve ilk mektebi ve hattâ hamamı ile birlikte külliyenin camiinin yan kubbelerinden aşağıya halka paketler içinde atılır. Halk bunları kapışır. Rağbet sebeplerinden biri de tamamen «seks» ihtiyacını kuvvetlendiriyor kanaatidir.

Bu sayfalarda yayınladığımız terkipler, Topkapı Sarayı hekimbaşısının da nezâreti altında macun ve tabletler hâlinde hazırlanırdı. Ayrıca mâruf eczaneler de hazırlar, müşterilerine verir ve satarlardı. Mesir, 40 maddeden ibaret bir macundur. Usûlen bunların hepsinin bulunup konulması lâzımdır. Kısıntı yapılmaması ve yeni maddelerin katılması ile mahiyetinin bozulmaması an'ane icabıdır. Ama bazı seneler bulunamayan ilâçların konamaması mecburiyeti hasıl olmuştur. Her ne hâlde ise, bu an'ananin devamı ile bulunması zor olmayan bu maddelerin konmasını da ihmal etmemek lâzımdır.

Bu macunlar arasında cinsî kuvveti arttırmak maksadıyle yapılıp, ticaret için piyasaya sürülenler de vardır. Bunların başına

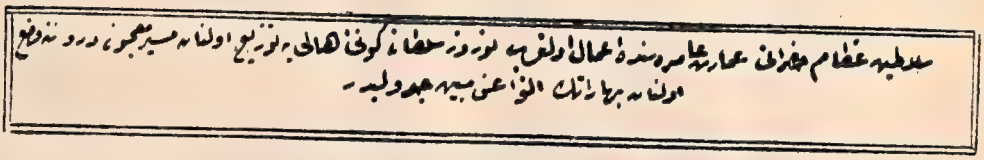

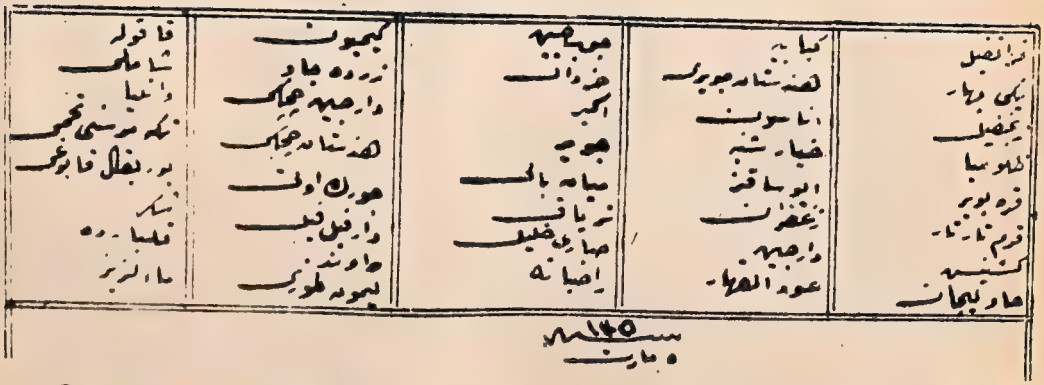

Osmanlı sarayında yapılan ve Nevruz günü dağıtılan Mesir macunu terkibi.

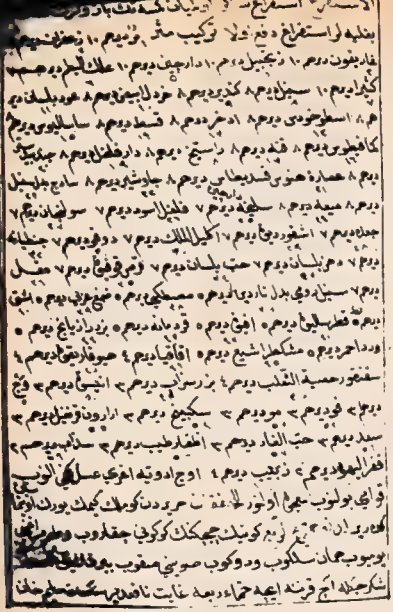

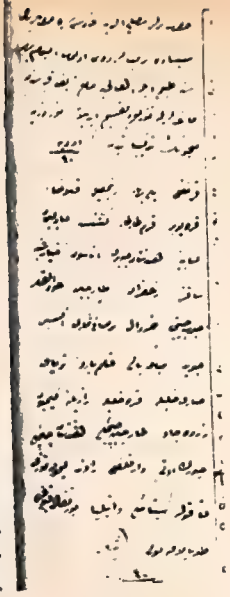

Prof. Uzluk'un gönderdiği, eski bir mecmuada kayıtlı 61 maddeden mürekkep bir mesir terkibi (solda). Sağda, Mesir macunu terkibi (Prof. Uzluk nüshası).

günaha girercesine filân padişah, falan vezir, falan şeyh veya hekimin tertibidir diye yazarlar. Bilhassa padişahların ismi olanlar daha mergubdur. Fâtih Sultan Mehmed'in, Kanunî Sultan Süleyman'ın mergubudur, kullanırlardı, denmektedir. Bu zevâtın bu terkibi kullandıkları isbat olunamaz. Aradan asırlar geçtiği hâlde rağbeti devam ettirmek için uydurulmuştur.

Bunların umumî olarak kullanılanlarının içinde münebbih, hâzım, mukavvî, teskin edici hassalara mâlik maddeler az değildir. Fakat cinsî kuvvetini arttırmaları, birer ruhî tesir yapmak için söylenmiş ve buna hemen herkes inanmıştır.

Manisa mesirinin böyle bir tesiri yoktur. Fakat inananlar az değildir. Bu daha ziyade hazmettirici, kısmen iştihayı açması ve âsâbı kuvvetlendirmesi rivayetleri tamamen amprizme dayanır. Hani ne niyete yenirse o cihette müessir olur rivayetine çok inanılmıştır.

Velhâsıl burada saydıklarımıza daha başka noktalarda tesir arayanlar da az değildir. Öyle işitilmiştir ki, çocuğu olmayanlar alırsa bir yavruya sahip olur, çocuk hastalıklarına da faydalıdır. Hattâ evlenmeyen kızlar, koca bulmak niyetleriyle alırsa arzularına nâil olurlar.

Bunlar, bizim mahallinde de işittiklerimizden pek az kısmıdır.

Velhâsıl, kendi kendine telkinin en müessir yollarından biri de bu mesir macunudur. Bunda alınan maddelerden ziyade, inanmak mühim rol oynar.

Bu macunların alınmasında burçların da büyük rolü vardır. En uygun şekil, tam burca girildiği an alınmasıdır. Manisa mesiri şimdi tamamen lokal kalmıştır. Memleketin diğer taraflarına sevkedilmez. Maksat, kullananların mânevîyâtını takviye ve kendilerini iyi telkine alıştırmaktır ve halk efkârı buna yatkın olduğundan tutmuş ve buna inananlar azalmışsa bile ortadan kalkmamıştır. Esasen içine konanlar çok alınmamak şartıyle, muzur tarafları da pek hafiftir.

Bunları almak mecburiyetine şimdi lüzum yoktur. Fakat meraklıları da tabiatiyle az değildir.

Birinci İnönü Zaferinin 51. Yılı

YAZAN: NAŞİT HAKKI ULUĞ

Yunanlılar, ordumuza üstün kuvvetle saldırmışlardı. Edhem'im ihaneti yüzünden, seri bir takip hareketinden yorgun halde, İnönü mevzilerinde kahramanca bir savunma harbi yapmıştı.

51 YIL önce milletler yeni yıla girerken, geride bıraktıkları kanlı savaş yıllarının acı hâtıralarından sıyrılarak, harap olan yurtlarını onararak, neşeli bir yıla, 1921'e girerken; milletimiz, tarihinin en karanlık günlerini yaşıyordu.

Batı ve güney cephelerinde kuvvetlerimizin yarısına yakınını teşkil eden, Çerkes Edhem'in kumandasındaki milisler, Ankara'ya karşı isyan etmiş ve düşmanla işbirliğine girişmişti.

Bu başıbozuk ayaklanıştan cesaret alan fırsat düşkünü Yunanlılar; Bursa'dan Eskişehir'e doğru saldırmaya kalkışmışlardı. Bu çatışma sonundaki zafer, «Birinci İnönü Zaferi» diye anılır. Bu savaşlar 6 - 11 ocak 1921'de cereyan etmiştir.

54 yıl sonra, bizi bu büyük zafere götüren yollar ve olaylar üzerinde duralım:

1920 yılı nisanının 23'üncü günü Ankara'da T.B.M. Meclisi kurulduğu zaman, batıdan ve güneyden vatana saldıranlara karşı muntazam bir ordudan mahrum bulunuyorduk. Vatanın mukadderatını muntazam bir ordunun eline verilmesi fikrinin T.B.M. Meclisi hükümetinin kurulmasıyle birlikte ele alındığı 1. İnönü savaşına kadar alınan karar ve tedbirlerde sırasıyle görmek kabildir:

GARP VE CENUP CEPHELERİ KURULUYOR

Ali Fuad Paşa'nın kumanda ettiği garp ve cenup bölgelerini içine alan Garp Cephesi'nin kuruluşu şöyleydi:

Cephe Ko. Tuğgeneral Ali Fuad (Cebesoy)

Kurmay Baş. Binbaşı Safvet (Maarif Vekili S. Arıkan)

12. Kolordu

Kor. Ko. Albay Fahreddin (Orgeneral F. Altay)

Kur. Baş. Binbaşı Ziyâ

57. Tümen

Tü. Ko. Yarbay Nazmi (Korgeneral N. Solok)

Kur. Baş. Yüzbaşı Kurtcebe (Orgeneral K. Noyan)

175 ve 39. alaylar, millî nümune taburu, topçu ve diğer sınıflar ve 19. deve kolu.

Mürettep tümen

Tü. Ko. Yarbay Sabri

131, 135 ve 176. alaylar ve bağlı birlikler.

23. Tümen

Tü. Ko. Binbaşı Halis (Korgeneral H. Bıyıktay),

Kur. Baş. Yüzbaşı Ahmed Fevzi

68, 69 ve 172. alaylar ve bağlı birliklerle, Şükrü Efendi bölüğü, 12. kolordu emrinde 7 süvari alayı, Karahisar millî bölüğü, 189. alay, piyade ve süvari muhafız bölükleriyle Haydar ve Sarı Beyler'in bölükleri.

Kuvve-i Seyyâre

Tü. Ko. Çerkes Edhem

Kur. Baş. Yüzbaşı Halil

159. piyade alayı, Sarı Mehmed, Pehlivan Ağa, Hâlid Bey, Makedonya Alaca, Kâmil Çavuş, Ârif Kaptan, Şevket Bey, Tahsin Bey, Recep Bey atlı müfrezeleri, yaya Bolşevik taburu, makineli tüfek ve topçu ve sıhhiye birliği.

Ertuğrul Grubu

Kor. Ko. Albay Kâzım (Orgeneral K. Özalp)

Kur. Baş. Binbaşı Derviş (Korgeneral Derviş)

61. Tümen

Tü. Ko. Yarbay İzzeddin (Orgeneral İ. Çalışlar)

Kur. Baş. Binbaşı Tahsin,

174 ve 190. piyade, 61. topçu alayları, 26. deve kolu.

11. Tümen

Tü. Ko. Yarbay Ârif (Adanalı Ayıcı Ârif)

Kur. Baş. Binbaşı Hüseyin Rahmi (Bağdad elçisi)

70, 126, piyade, 11. topçu alayları ve muhtelif birlikler ve 21. mekâre kolu.

24. Tümen

Tü. Ko. Yarbay Âtıf

Kur. Baş. Yüzbaşı Cemil

2, 32, 143. piyade ve depo alayları, muhafız ve diğer birlikler, 21. araba kolu, 24. tabur, Bilecik ve Emirağa müfrezeleri, 14. alay ve Millî Ertuğrul Alayı.

Cephe emrinde Gökbayrak taburu, 5 uçak olmak üzere cem'an, 65 piyade taburu, 32 süvari bölüğü, 67 top, 128 ağır ve 25 hafif makineli tüfek, nakliye kolları, depo taburları vardı.

Garp ve cenup cephesi olarak ikiye ayrılıp, Garp Cephesi komutanlığını, Erkân-ı Harbiye-i Umumîye Vekilliği üzerinde kalarak, İsmet Bey ve Cenup cephesi komutanlığına Dahiliye Vekilliği üzerinde kalarak Refet Bey tayin olunmuştu.

Birinci İnönü Savaşı'na ordumuz, 548 subay, 11.528 er, 8058 tüfek, 57 ağır ve 18 hafif makineli tüfek ve 30 topla giriyordu. Yunanlılar'dan 19 subay, 7.310 er, 54 top eksiktik.

6 OCAK SABAHI

«Bu sabah saat sekizden itibaren düşman, Fethiye'den Yenişehir istikametine taarruza başlamıştı. Kezâ, İnegöl cephesinde, ateş sesleri işitilmiş ve bir süvari bölüğünün Kadime'nin şarkına doğru ilerlediği ve henüz taarruz eden düşman kuvveti hakkında mufassal malûmat alınmadığı gibi, taarruzun maksadı da kestirilemediği mâruzdur».

24. Tümen Komutanı Âtıf

Yunanlılar'ın Anadolu içinde ikinci saldırışlarını bu birkaç satırlık resmî haber, cephe komutanlığına bildiriyordu. Harp-

İnönü savaşlarından sonra, Atatürk ve İnönü bir arada.

lerde pişmiş, cepheden cepheye koşmuş tecrübeli bir asker Âtıf Bey, cephe karargâhına Küplü'den bu haberi ulaştırdığı sırada saat 10.30'du. Haber, karargâha 12.30'da gelmişti.

Bu ıztıraplı bir günümüzde, kısa bir süre önce isyan eden Edhem'in tepelendiğine dair ka'î bir haber almadan, Bursa'daki Yunan ordusunun taarruza geçtiğini, İstanbul'un şarlatan Rum gazetelerinden öğrenmiştik... Bu tarih ya 7 veya 8 ocak 1921'di.

Garp Cephesi Komutanı, Yunan ileri hareketini bildiren 6.1.1921 tarihli raporu alınca, 24. tümen komutanı Âtıf'a derhal şu emri vermişti:

«24. tümen, İncirli - Nazifpaşa mevkiinde üstün kuvvette bir düşman taarruzuna karşı âzamî vakit kazanacak surette kademe kademe savunma savaşı yapacaktır. Karaköy civarları çok vakit kazanmaya elverişlidir.

Tümen, raporunu aynı zamanda erkân-ı harbiye-i umumiye başkanlığına ve Eskişehir'de Garp Cephesi kurmay başkanlığına verecektir.

Aynı zamanda İznik gölünün güneyinde bulunan kuvvetleriyle düşmanın yan ve gerilerine taarruz için Gökbayrak taburuna emir verilmiştir».

24. tümene bu emir verilirken, Efendi köprüsü ve Susuz civarında bulunan ve cephe ihtiyatı olan 11. tümen de, Kütahya üzerinden İnönü'ye yola çıkarılması emrolunmuştu.

Genelkurmay da Yunan ileri hareketini öğrenince, Ankara yakınlarında ve Beylikahır'da topladığı kuvvetlerden 4. tümenin 58. alayını İnönü'ye gönderme hazırlığına geçmişti.

6.1.1921 günü Âtıf Bey aldığı emre uyarak daha önceden hazırlanan İncirli ve Nazifpaşa mevzilerine çekildi ve İlyasbey'in doğusunda bir yere giderek birliklerini şöyle yerleştirdi:

143. alay Köprühisar - İncirli tahkimatına; 32. alay Pelitözü'nden İlyasbey doğusuna, 126. alay Nazifpaşa sırtlarına, 2 alayın bir taburu Geyve'de bırakılarak iki taburu Pelitözü'ne doğru yürüyüşe geçirilmişti. Tümenin hücum taburu Eskişehir'de bulunuyordu.

YUNAN TÜMENLERİ

Bir gün öncesine kadar cepheye, türlü kaynaklardan gelen bilgi şu idi: Yunanlılar'ın Uludağ ile Karadeniz arasında, General Petmezas komutasında 3 kolordusu vardı.

Bu kolordunun 4 piyade tümeni ve bir de süvari tugayı vardı. Yunan tümenleri şimdiden güzel vatanımızın adlarını taşıyordu.

İzmir tümeni: 281 subay, 9.122 nefer (Bu tümen sonradan 10. tümen adını almıştır).

Akdeniz tümeni: 286 subay, 9.176 nefer (bu tümen sonra 7. tümen adını almıştır).

Manisa tümeni: 324 subay, 7.943 nefer (bu tümen sonra 11. tümen adını almıştır).

Ayvalık tümeni: 181 subay, 5.025 nefer (bu tümen, Girit tümeni ile birleşerek 5. tümen adını almıştır). Süvari tugayı 82 subay, 1.606 neferdi. 2 - 39 numaralı fistanlı Erzun alayı da ileri hareket başlamadan önce İzmir'den Bursa'ya getirilerek 7. Akdeniz tümeni emrine verilmiştir.

Manisa tümeni (Karargâhı İzmit'te), 1 alayı Ermise - Kandıra hattında, 1 alayı Derbend, Çuhahane ve Bahçecik bölgesinde, 1 alayı İzmit'te;

İzmir tümeni (karargâhı Gemlik'te), 27. alayı Yalova - Pazarköy hattında, 28. alayı Pazarköy ve Gemlik'te, 30. alayı Borçin ve Solos'ta;

Adalar tümeni (karargâhı Bursa'da), 4. alayı Aksu'da, 5. alayı Bursa'da, 6. alayının bir kısmı Dimboz ve bir kısmı Kestel'de olmak üzere çöreklenmişti.

Bunlardan başka Yunanlılar'ın, bir ara lağvedilmişken Balıkesir ve Soma bölgesinde yeniden 6, 12 ve 2, 39. Efzun alayından kurdukları 3. tümeni Bursa'ya getirdikleri duyulmuştu.

YUNANLILAR, İLERİ HAREKETE GEÇİYOR

Yunan kuvvetleri şöyle harekete geçmiştir:

Akdeniz tümeni: İki kol hâlinde 5. ve 6. piyade ve 2 - 39. Efzun alayı, 2 dağ ve 2 sahra topçu taburu ile sağ kol olarak Aksu - İnegöl şosesini izliyerek ilerliyecek; 4. piyade alayı ile bir dağ topçu taburundan kurulu sol kol Dimboz - Mecidiye katır yolu ile Kozluçay'a yönelecekti.

İzmir tümeni: Bakırköy - Silos'taki kuvvetleri ile 30. alay ve 1 dağ, 2 sahra topçu taburu ile Yenişehir - Köprühisar yolu ile Bilecik'e ve İslâm Silos'taki 28. alayın bir taburu ile Pamucak'a kadar ilerliyerek İznik'ten Yenişehir'e kadar geçitleri kontrol edecekti.

İzmir tümeni, hareketin ikinci günü, yine iki kol hâlinde ilerliyerek sağ kolu Hasanpaşa - Karacaviran yolu ile Abacık'a varacak; sol kolu ise Pazarcık - Karaköy yolu ile Bozhöyük'e ulaşacaktı. İzmir tümeni ileri hareketine devamla, Bilecek'in güney doğusundaki demiryoluna gelince Akdeniz tümeninin emrine girecekti.

7.1.1921 günü, Akdeniz tümeni, 2 piyade alayı ile 2 dağ topçu taburunu Hasanpaşa'dan Karacakaya'ya doğru, geri kalan kuvvetlerini de iki kol hâlinde Nazifpaşa - Elmalı çizgisine saldırdı.

İzmir tümeni, Köprühisar'a kadar ilerledikten sonra, İncirli mevzilerine bütün kuvvetiyle yüklendi.

Buraları savunan 143. alayımız düşmanı püskürttü.

126. ALAYIMIZ

Fakat Nazifpaşa sırtlarını savunan 126. alayımız üstün kuvvetler karşısında Pazarcık'a çekilmeye mecbur oldu. Bu savaşlar esnasında kuvvetlerimiz çok kritik bir duruma girmişti. 32. alayın birinci taburu ile de takviye edilmiş olan bir alayımız, kanatlarının ilerisinde iyi bir keşif yapamamış, düşmanın kuşatıcı hareketini zamanında öğrenememiş, kanatlarından baskına uğramıştı. 4 subay ve 50 erle, iki makineli tüfeğimiz düşman eline düşmüştü. Birliğimiz moralce bitkindi. Peşine düşmanın zayıf süvarisi düşen birliğimiz, Pazarcık'a çekilmeye mecbur oldu.

Düşman piyadesi, Gümüşdere'nin doğusunda ileri karakollarını kurarak Nazifpaşa bölgesinde kaldı.

126. alay komutanı savaşı Gümüşdere'den idare ettiğinden, muharebe üzerinde etkisini gösterememiş ve alayını geriye çekmek için korunma tertipleri alacak yerde, «Taburlar biribirini korumak üzere Pazarcık doğusuna çekilecektir» diye yetersiz emir vererek taburların dağılmasına sebep olmuş ve kendisi de birlikleriyle bağlantısını kaybetmişti. Kötü sevk ve idareden doğan bir netice daha sonra bütün İnönü muharebeleri esnasında bu alay'dan faydalanma imkânı vermemişti. Daha başka hataları olan komutan, alay'dan ve üzerindeki İnegöl ve havalisi komutanlığından alınmış, yerine 24. tümen tugay komutanı Yarbay Şevket görevlendirilmiştir.

Bu durum üzerine Garp cephesi komutanlığının 24. tümenin tedricen çekilerek İnönü mevzilerini tutturması lâzım gelmişti.

Yunanlılar o gün şu mevkilere kadar ilerlediler:

Akdeniz tümeni Karacakaya - Nazifpaşa - Akçasultan - Büyük Elmalı'ya gelmiş ve geciyi burada geçirmişlerdi.

İzmir tümeninden ayrılan ve üstün ateş gücü olan birlikleri, kuvvetlerimiz püskürtmüş, bu kol geceyi Köprühisar önünde geçirmişti.

7.1.1921 akşamı 24. tümenimizin 143. alayı İncirli mevziinde, 2 alayı Bilecik'te, 32. alayı, İlyasbey'de ve 126. alay Pazarcık üzerine çekilmiş idi.

O gece, İnönü'ye doğru yola çıkan 11. tümenin birlikleri Kütahya'dan Alayunt'a yürüyor; hazırlanan 58. alay trenle İnönü'ye taşınıyordu.

Eskişehir'deki 24. tümen hücum taburu

Atatürk ve İnönü, Eskişehir istasyonunda bir birliği teftiş ediyor.

Pazarcık'a gitmek üzere trene bindiriliyordu. Karaköy'de inecek oradan Pazarcık'a yetişecekti.

RAHMİ APAK'IN SÜVARİ TA[illegible]U

4. tümenin de İnönü'ye yetişince, Akpınar - Karaağaç - Kavalca - Saraycık bölgesinde toplanması emrolunmuş, İnönü'ye gönderilmiş olan 15 santimetrelik 2 obüs'ün de 4. tümen emrine girmesi kararlaşmıştı.

11. tümen ayın 7'sinde henüz yolda idi. Cenup cephesinden de alınabilen birlikler, Garp Cephesi emrine verilmişti. Bu gazâ ve kahramanlık günlerinin gerçek bir mücahidi olan, Bağdad elçiliğimizden emekli olduktan sonra kaybettiğimiz Babaeskili Hüseyin Rahmi Apak, Garp cephesi emrine verilen süvari birliklerine kumanda ediyordu. O günleri şöyle anlatmıştı:

«O gün, iki cephe kumandanı, yani İsmet ve Refet Beyler, Kütahya - Gediz şosesi üzerindeki Efendiköprüsü denilen köyde buluşarak kararlarını verdiler.

Her cephenin birlikleri, Edhem'e karşı yapılan takip hareketinde vazgeçerek, kendi cephelerini savunmaya gideceklerdi. Yalnız bir istisna ile: Cenup cephesine ait olan benim süvari grubum, İsmet Bey'in ordusu emrine veriliyordu. İsmet Bey'in akşamın karanlığında par-

mağını harita üzerine bastırarak şu emri verişini unutamam:

«Kütahya üzerinde İnönü'ye gideceksin. Düşmandan önce İnönü mevzilerini tutmak için, şimdi Alayünd'dan yetiştirebileceğim piyade birliklerini trenle yola çıkaracağım. Siz grubunuzla İnönü'ye geldiğiniz zaman burasının Yunan kuvvetlerinin eline geçmiş olduğunu görecek olursanız, düşmanın gerilerine tesir yaparak durdurmaya çalışırsınız. Her hâlde ben size İnönü'nün güne doğusundaki Tutluca köyünde bir talimat ve irtibat postası bulunduracağım».

İstiklâl Savaşı'nın fedakârlık, kahramanlık ve her safhası hamiyyetle yoğrulmuş bir safhasını otantik olarak, süvari grubu komutanı Rahmi Apak'dan dinleyelim. Garp Cephesi Komutanından Efendiköprüsü'nde emir alır almaz, Kütahya'ya doğru yola çıkan Apak, gece yarısı bu şehre gelmişti.

«Hayvanlardan yüzde yetmişinin nalları düşmüştü. Alaylarda nalband, nalband edevâtı, nal ve çivi yok gibi... Kütahya'da ne kadar nalband varsa, geceleyin evlerinden kaldırdık. Şehrin kenarında bir meydanda topladık. Meşaleler yaktık, hayvanları nallattık ve şafak sökerken Kütahya'dan ayrıldık. Harap bir şoseyi izleyerek kuzeye yürüdük. Hayvanlar aç ve susuzdu, yol üstünde kısa bir yem molası verdikten sonra yürüyüşe geçtik.

«Grubun yarısından fazlası yürüyüş koluna henüz geçmişti ki, tepemizde bir Yunan uçağı peyda oldu; bizi görünce biraz daha alçalarak üstümüzde dönmeye başladı. Derenin üzerindeki köprüyü geçmekte olan kısımlara bomba atacağını düşündüm; fakat yürüyüşü durdurmadım. Yunan râsıdı kuvvetimizi tesbit ettikten sonra uzaklaştı, tamam 1.800 atlı idik.

«İkindi üzeri İnönü yönünden top sesleri duyuldu. Tutluca denilen ve İnönü'nün 8 kilometre uzağındaki bir köye gelmiştik; cephe komutanının orada bizim için bırakmayı vaadettiği irtibat postasını bulamadık. Aşağıya, vâdiye inmeyerek İnönü'nün güneyindeki sırtlar üzerinden ilerlemeyi mâkul buldum; karanlık basıncaya kadar yürüdüm. Hayvanlar o kadar yorgundu ki, yürürken uykudan yıkılıyorlardı. Biz, İnönü hizasını geçmiştik ve ertesi sabah düşmanın gerisine tesir yapacak duruma girmiştik. Yürüyüşü durdurdum ve emrimdeki üç alaya, bir üçgen vaziyeti aldırdım. Her alay, kısa mesafe ile birer bölüğünü ileri karakola memur edecek, hayvanlara, yem, su verilecek ve uyumalarına imkân bırakılacaktı.

BOZULAN BİRLİKLERİMİZ TOPLANIYOR

«Biraz sonra karanlıkta üçer, beşer döküntü gölgeleri ve geriye gidişler belirdi. Bunlar, İnönü mevzilerinden çekilen bazı taburların döküntüsü idi. Biraz sonra bir tabur komutanını getirdiler. Bana şu bilgiyi verdi:

«— Düşman, İnönü istasyonu civarında cepheyi yardı; demiryolu güneyindeki asıl savunma mevzilerimizi çevirdi. 11. tümen komutanı ile İsmet Bey yüzde yüz esir olmuştur, benim taburum dahi bu hâlde...

«Hemen şu emri verdim:

«— Bütün döküntüleri benim arkamda toplayacaksın, bir adım daha geriye gitmeyeceksin.

«Bu döküntülerin birliklerimin moralini bozması tabiî idi. Derhal emir subaylarından birisini bir alaya, diğerini de bir alaya göndererek alayların bulundukları yerlerde büyük ateşler yakmalarını, subayların uyumayarak geriye gelen döküntüleri, alaylarının yanında toplayıp, kendi subaylarının idaresinde intizama sokmalarını emrettim. Ben de hayvan üstünde sağa, sola koşarak bir hayli perakende topladım.

BOZGUNCU ŞÂYİALAR

«Biraz sonra, Garp Cephesi karargâhında çalışan bir kurmay geldi. O da, kaçak tabur komutanı gibi aynı bilgiyi verdi; hattâ İsmet Bey de, ordu birlikleri de artık yoktur. Eskişehir'in önü açıktır... Hattâ Ankara'nın da... Sizin bu gece Eskişehir'in doğusuna çekilerek Ankara'yı örtecek tertibat almanız en mâkul harekettir dedi. Kendisini geriye gönderdim. İnönü düştüğüne göre, hiç olmazsa İnönü - Kütahya yolunu kapamak üzere grubumun dört kilometre kadar geriye aldım ve Tutluca sırtlarını tuttum. Ertesi sabah hâlin icabına göre hareket edecektim.

«Alayımın birisinden, bir gedikli çavuşun komutasında 25 atlı savuşup gitmiş, başkaca bir dağınıklık olmadı. Piyadelerin perakendelerini de topluyorum. İki saat-

İsmet İnönü, II. İnönü zaferinden sonra Atatürk'le birlikte.

lik bir uykudan sonra sabahleyin şafakla birlikte İnönü üzerine, ovaya inmeye başladım. Öndeki alayım İnönü'ye yaklaşıyor, hiçbir ateş yemedik, ne Yunanlı var, ne de şeytan... haniya düşman neler yapmıştı... düşman ortada yok...

«Bir müddet sonra, Garp Cephesi karargâhına mensup süvari bölüğünün düşman istikametine doğru ileri yürüdüğünü gördük; bölük komutanı koşarak yanıma geldi.

«— Beyefendi, biz sizi arıyoruz. İsmet Bey Çukurhisar'dadır. Orada birlikleri toplıyarak yeni bir savunma için hazırlanıyor, dedi.

«Çukurhisar, İnönü'den sonra Eskişehir'e doğru ilk istasyondur; İnönü'den 20 kilometre kadar geride... O hâlde Garp Cephesi birliklerinde önemli bir bozukluk yok.

«İnönü köyünü geçtik... Daha batıda asıl savaşın olduğu sırtların üzerinden geçiyoruz. Burası ölülerle dolu... Bir meydanlıkta yüz kadar Yunanlı cesedi var. Yanındaki derelerin içi cesetlerle dolu. Akpınar köyünün bulunduğu bu sırtlarda ve şimdi İnönü şehitleri anıtının dikildiği yerlerde kıyasıya ve yakın mesafelerden kanlı çarpışmalar olmuş...»

Ertesi günü düşman taarruza devam etmiş, mevzilerimizin güney ve kuzey kısımları arasında bir boşluk yaratarak bir alay kuvvetle Garp cephesi karargâhının bulunduğu İnönü istasyonunun kuzeyine kadar sokulmuştu.

Cephe karargâhı o gün İnönü köyüne geçmiş ve düşmanı durdurmak için bir piyade taburu ile bir süvari bölüğü kuzeye doğru sürülmüştü. O gün, İnönü muharebesinin en kanlı günü idi. Öğleden sonra mevzilin güney kanadındaki kahraman kuvvetlerimiz düşmanın şiddetli taarruzlarını, karşı taarruzlarımızla kırmışlardı. Sağ kanattaki kuvvetlerimiz ise, düşman taarruzları karşısında daha doğuya çekilmişler, araya da düşman birlikleri girmiş olduğundan, bütün cephenin gerideki mevzie alınması zarureti hâsıl olmuştu.

KANLI SAVAŞLAR

Akpınar ve Kavalca sırtlarında, başlarında Millî Mücadele'nin bir büyük kahramanı ve daha sonra Altıntaş muharebesinde şehit olan Nâzım Bey, (4. tümen komutanı) emrindeki birlikler ve 11. tümen, iki ayrı mevzi almıştı. Hava sisli ve çok soğuktu. 4. tümen bölgesindeki toplarımız ara sıra düşmana ateş ediyor, düşman da aynı şekilde cevap veriyordu. Sisten faydalanan, 58. alayın ve 11. tümenin siperlerine yaklaşan düşmanın sağ kolu 10.30'da sis kalkar kalkmaz şiddetle saldırdı. Bütün şiddeti ile savaş başladı. Düşmanın merkezden ilerleyen kolu da 24. tümenin tutacağı sırtları eline geçirdi. Düşmanın 7. Akdeniz tümen komutanı, Bozhöyük'ün doğusundaki sırtlardan savaşı idare ediyordu. Bu esnada Yunan tümen kurmayı, Metristepe ve Poyra sırtlarının işgal edildiğini haber alınca, kat'î neticeyi sağ kanadında almak istedi. Merkez koluna şu emri verdi:

«Metristepe sırtlarının korunması için münasip kuvvet bırakılarak, Akpınar ve

Kavalca'nın yan ve gerilerine müessir olmak üzere İnönü istikametinde mütebaki kuvvetlerle taarruza geçilecek, yedek Akpınar üzerine saldıracaktır».

Kavalca önlerinde savaş bütün şiddetiyle sürüyor, düşman taarruzlarında inatla devam ediyor, buna karşı kahraman evlâtlarımız, mevzilerine yapışmış olarak bir karış toprak vermemek için erkekçe dövüşüyor ve direniyorlardı. Bu kanlı dayanış, harbin mukadderatını tayin edecekti.

Kavalca'da kuvvetlerimiz böyle başarı ile çarpışırken, 24. tümen birliklerinin Poyra mevzilerinden Rızapaşa sırtlarına doğru çekilmesi ve düşmanın bu taraftaki kuvvetinin ve topçusunun ve Bozhöyük ilerisindeki Efzun alayı ile birlikte üç yandan birliklerimizi bir kavis içine almak suretiyle yaptığı saldırı üzerine, askerlerimizin Eskişehir istikametinde gerilerinin tehdit edilmesi ve hattâ Kütahya üzerine atılması tehlikesi başgöstermişti. İşte o zaman Garp Cephesi Komutanı, bu hattı bırakarak geride, bir hat tutulması kararını verdi.

Bu esnada, Kütahya ve Ankara'dan gönderilen taze kuvvetler de Çukurhisar'a varmışlardı.

CEPHE KOMUTANININ ÇEKİLME EMRİ

İsmet Bey, 10.1.1921 günü 15'te İnönü'nden şu emri vermişti:

Poyra istikametinde ilerleyen düşman, İnönü istasyonunu işgal etmek üzeredir. 174. alay Çukurhisar'a çıkarılmıştır. 24. tümen, Eskişehir istikametini mümkün olduğu kadar çok zaman kazanmak üzere örtecektir. 11. ve 4. tümenler İnönü ile Oltubal arasını bugünden tutacaklardır. Bu emrin alınıp alınmadığı bildirilecektir. Ben şimdilik İnönü'nün doğusundayım».

Garp Cephesi Komutanı
İsmet

Bu emri alan birliklerimiz yeni mevzilerini tutmak üzere bulunduğu yerleri düzen içinde bırakarak, çekildiler. Garp Cephesi Komutanlığı ikinci bir emirle de Çukurhisar'a gelmiş olan 132. alaydan iki taburla, 174. alaydan iki taburu 24. tümen emrine vererek Beşkardeşdağı ile demiryolu arasının savunmasına, 11. tümen birlikleri ile depo alayını Oltubalı mevzilerinin müdafaasına memur etti. 4. tümen birliklerinin de Kaynarca'da yedeğe geçmesini bildirdi... Fiilen, Birinci İnönü savaşı bu akşam bitmişti.

İSMET BEY'İN 10.1.1921 TARİHLİ EMRİ

I — 4. ve 11. tümenler, 11. tümen komutanı Ârif Bey'in (Ayıcı) komutasında olmak üzere mevziin demiryolu hattının batısında Akpınar - Kırkağaç - Kandilli kısmını savunacaktır.

II — 24. tümen mevziin Savcıbey - Teke - Nenederesi güneyindeki çiftlikten, demiryolu boyuna kadar olan kısmını işgal ve müdafaa edecektir.

24. tümenin sol kanadı, 4. tümenin sağ kanadı ile bağlantı yapmalıdır. 24. tümen lüzumunda 11. tümene yardım etmek üzere Çepşi'de birlikler bulundurmayabilir.

III — İnönü istasyonuna gelen 174. alayın 1. taburun, emrinde olmak üzere istasyon civarında kalacaktır. Bugün gelecek olan alayın diğer iki taburu da emrinde bulunacaktır.

IV — Süvari tümenimiz, bugün Sofca - Sobran üzerinde Kümbet istikametinde yürümek üzere saat 5.30'da Kütahya'dan hareket etmiştir.

V — Ben, şimdilik İnönü istasyonundayım.

Garp Cephesi Komutanı
İsmet

SAVAŞIN SONU

Daha ertesi gün, batı topraklarımızda, ilk zaferin güneşi doğmuştu. 11 ocak 1921 günü düşman, o güne kadar verdiği zayiat yüzünden taarruza devam gücünü kendinde göremiyerek, savaşı kesmiş ve eski mevzilerine çekilmeye mecbur olmuştu.

Yunanlılar, ordumuza üstün kuvvetle saldırmışlardı. Edhem'in ihaneti yüzünden, seri bir takip hareketinden yorgun bir hâlde, İnönü mevzilerine yetişmiş olan muntazam kuvvetlerimiz, İnönü mevzilerinde kahramanca bir savunma harbi yapmış ve çok çetin şartlar içinde bu savunmayı başarmıştı. Bu savaş, kahraman subay ve erlerimizin büyük savaş kabiliyeti, azim ve irâdesiyle kazanılmıştı.

6 ocaktan beri devam eden hâdiseler yeni devletin en buhranlı günlerini teşkil eder. Bu savaş, Kurtuluş Savaşı'nın batıda ilk müjdesini vermiş, İsmet Bey de paşalığa terfi etmişti.

RÖPORTAJ: MUSTAFA BAYDAR

65 Yıllık Gazeteci, Ahmet Emin Yalman Anlatıyor

GÜNÜMÜZÜN en kıdemli gazetecisi Ahmed Emin Yalman geçenlerde meslek hayatının 64. yılını kutladı.

Yalman, gazeteci olarak yaratılmış bir insandır. Henüz dokuz yaşında iken cuma günleri çıkardığı bir gazetenin sahibi idi. Bu, avuç içi kadar gazete, 12 sayfa idi ve «Niyet» adını taşıyordu. Bu küçücük gazete, büyük bir sebat ve azimle yıllarca sürdürülmüştür.

Ahmed Emin'in hayat hikâyesini 1970 yılında yayınladığı ve bütün meslek hayatını içine alan dört ciltlik eserinden yararlanarak şöylece özetliyebiliriz:

HAYAT HİKÂYESİ

1888'de Selânik'te doğdu. Selânik askerî rüştiyesi, Beyoğlu Alman Lisesi, Istanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, New York Columbia Üniversitesi Sosyoloji, Tarih ve Ekonomi Bölümü kendisine yeter derecede meslekî ve kültürel bir formasyon sağladı.

1907'de Sabah gazetesinde 19 yaşında meslek hayatına başladı, 1908'de Yeni Gazete'ye geçti.

1914'te yurda döndü ve bir süre sonra da, Tanin gazetesinin harb muhabiri olarak Almanya'ya gitti. 1917'de Almanya'dan dönerken aynı trende bulunan

Mustafa Kemal'le bir mülâkat yaptı. Aynı yıl, Vakit gazetesini çıkardı.

1919'da Dâmad Ferid tarafından Kütahya'ya, ardından da İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi.

14 eylül 1922'de Rezzan Hanım'la evlendi.

26 mart 1923'te Vatan'ı çıkardı. Gazete, 12 ağustos 1925'te Elâzığ İstiklâl Mahkemesi tarafından süresiz olarak kapatıldı.

1936'da Atatürk'le bir tesadüf sonucu karşılaştı ve onun telkiniyle yeniden basın hayatına başladı. İlkin «Kaynak» adında haftalık bir dergi, ardından da M. Zekeriya (Sertel) ve Halil Lutfi ile Tan gazetesini çıkardı. 17 ağustos 1938 tarihinde Atatürk'ün rahatsızlığı ile ilgili bir yazısı yüzünden gazete, üç ay süreyle kapatıldı. Bu arada ortaklarıyle anlaşamadığı için gazeteden ayrıldı. Tam bu sıralarda New York sergisinde Türk pavyonunun neşriyat müdürü olarak Amerika'ya gitti.

Amerika dönüşü 1940'ta Vatan gazetesini çıkardı. 1945'le 1950 arasında tek partiye karşı şiddetli bir mücadele açtı. Yazdığı bazı yazılar yüzünden 7 mart 1960'da Demokrat Parti'nin son günlerinde mahkûmiyetini çekmek üzere Toptaşı Cezaevi'ne girdi.

1961 yılında ortaklarıyle arasında beliren anlaşmazlık yüzünden Vatan'dan ayrılarak Hür Vatan'ı kurdu.

10 YIL ÖNCEKİ GÖRÜŞME

Ahmed Emin Yalman'ı, Hür Vatan'ı kurduğu günlerde ziyaret etmiş ve basın tarihimizle ilgili bazı çalışmalarımı geliştirmek üzere kendisiyle bir konuşma yapmıştım. 27 eylül 1961 çarşamba günü saat 15,30'da yapılan bu mülâkata aşağıdaki soru ile başlamıştık:

— Malta dönüşü, Atatürk size büyük güven göstererek matbuat ve istihbarat umum müdürlüğü teklif ediyor. Fakat Atatürk devrinde, 1925'ten, aşağı yukarı ölümüne kadar, yazmak imkânını bulamıyorsunuz. Bazıları bunu hür düşünceye bir baskı, bazıları da haklı bir tedbir olarak yorumluyorlar. Bu konuda siz ne dersiniz?

— O zamanlar muhalif ve müstakil basın, toplu olarak kapanmıştı. Tekrar yazı hayatına girmek için bazılarının yaptığı gibi, müracaatta bulunmak ve zımnî surette uyarlık göstermek lâzımdı. Onu yapmak istemedim. 1936 ocak ayında, tesadüf eseri olarak Atatürk'le karşılaştım. Birtakım sualler sordu. İyi kanaate vardı ve mesleğime dönüş imkânını bana verdi. Ben bunu bir devrin icapları diye karşıladım. Neticeye baktım ve bundan dolayı o devre karşı acı hislere kapılmadım.

— Gazeteciliğe başladığınız tarihteki Türk basını ile, bugünkü Türk basını arasında sizce en önemli farklar nelerdir?

— Ben gazeteciliğe Abdülhamid devrinde başladım. O devirlerde gazetelerde gerçek gazetecilerle, padişah hakkında hulûskâr yazılar yazanlar tamamıyle ayrı idi. Benim beraber çalıştığım Mahmud Sâdık, Ali Reşad, Hasan Bedreddin gibi gazeteciler, bütün sansürlere rağmen, satırlar arasında okuyucuya birşey vermeye çalışırlar ve padişah duası yazanların elini sıkmazlardı.

Meşrutiyet'ten sonra basında beklediğimiz ruh belirmedi. Bir taraftan hürriyet kötüye kullanılır ve anarşi yaratılırken, diğer taraftan ecnebî hükümetlerden para almak, bir kısım gazeteler için olağan hâle geldi. O zamanlara nisbetle bugünkü basın, yalnız teknik itibarıyle değil, temizlik ve vatanseverlik itibarıyle de iyi bir numara alır.

— Meslek hayatınızda kimlerle ve hangi konular üzerinde polemik yaptınız?

— Vaktiyle polemik yaptıklarımın bir bir kısmı ile şimdi işbirliği yapar durumdayım. Meselâ Yunus Nadi, Falih Rıfkı ile polemik yaptım. Fakat şimdi cumhuriyetin ön safında beraberce çalışıyoruz. Meselâ Vatan'dan ayrıldıktan sonra Dünya bize yer verdi. Bu eski hâtıraları tazelemek istemem.

— Genellikle insanlar tenkid yazıları okumaktan hoşlanırlar. Meselâ muhalefette bulunan bir siyasî partiyi tutan basın, o parti iktidara geçince onu överse, okuyucu kaybediyor. Bunun üzerine biraz da ticarî endişelerle bir muhalefet başlıyor. Bu müşahede doğru mudur? Doğru ise sizce çaresi nedir?

— Bunu bütün basın için kabûl etmiyorum. Müstakil basın var. Satış kaygusu olmadan vazifesine devam eden basın var.

Ahmet Emin Yalman'ın 1922'de Atatürk'le yaptığı uzun mülâkat, büyük kurtarıcının biyografisi üzerinde çalışanlar için ilk kaynak oldu.

ATATÜRK'LE MÜLÂKAT

— Ruşen Eşref'ten sonra Atatürk'le en büyük konuşmayı siz yaptınız. Bu tarihî mülâkat nasıl hazırlandı, nasıl cereyan etti? Bu konuda herhangi bir güçlükle karşılaştınız mı?

— Doktor Adnan, Meclis ikinci reisi idi. Bir gün onun arabasına bindik, Çankaya'ya çıktık. Bu tarzda bir mülâkat yapmak istediğimi Atatürk'e kendim söyledim. Çok iyi karşıladı. Zaman da uygun düştü. Saatlerce konuştu, sayfalar dolusu not aldım. Bu konuşma o zamanki Vakit'te çıktı. Bu uzun mülâkat, Atatürk'ün biyografileri için ilk kaynak oldu. Yıllardan sonra Ruşen Eşref, Londra'da rastgeldiğim zaman bundan dolayı gıpta duyduğunû, kendisinin fırsat kaçırdığını söyledi.

— Basınımızda sırf kalemiyle geçinebilmiş kimleri tanıyorsunuz?

— Çoook... Mahmud Sâdık'tan başlayarak Hasan Bedreddin... Bugün gazetecilik kalemle geçinilecek birşey oldu, teminata bağlandı. Şu anda hatırıma gelen Enis Tahsin, basına çok sadık kalmıştır.

— Bazıları ara sıra fikir ve görüşlerinizi değiştirdiğiniz kanaatinde. Halbuki meslek hayatınız boyunca sadık kaldığınız, savunmasını yaptığınız bazı fikir ve prensipleriniz herhalde vardır. Bu hususta birkaç söz söylemek istemez misiniz?

— Benim bağlı olduğum prensipler vardır. Ahlâkî prensipler, vatanî prensipler, hürriyet idealleri, hür teşebbüs esası. Ben, hiçbir zaman fikir değiştirmedim. Aynı prensipleri müdafaa ettim. Yalnız iş başında bulunanlar, yollarını değiştirince, kendileri hakkında objektif ölçüler kullandım. Dost, düşman ayırmadım. Objektif tenkide alışmayan partizanlar bunu yadırgadılar, fikir değiştirdi, dediler. Siyasî hayatta herkesin iyi hareketleri de kötü hareketleri de vardır. Bugün tenkid edilen bir kimsenin yarın iyi bir hareketine kredi vermek, fikir değiştirmek değil, meslek düsturudur.

— Dünya basınını yakından izlediğinizi biliyoruz. En tarafsız ve güvenilir İngiliz ve Fransız gazetelerinden bir, iki tanesinin ismini lutfeder misiniz?

— Her memleketin tarafsız gazeteleri de, muharrirleri de, sansasyon gazeteleri de vardır. İngiltere'de Times'in kendine mahsus an'aneleri vardır eskiden beri. Fransız gazetelerini eskiden para ile almak olağandı. Bilhassa Temps gazetesi meşhurdu bu iş için. Şimdi Fransa'da Figaro, Parisienne Libérée ve France - Soir gibi yazıları için el altından para al-

maya tenezzül etmeyen büyük tîraj gazeteleri vardır. Bugün Le Monde dünyanın müstesna bir gazetesidir. Bunun gibi Amerika'da New York Times, Washington Post, Baltimore Sun, Providence Journal'ı, Danimarka'da Berlingske Tudende'yi sayabiliriz.

— Bugün en fazla beğendiğiniz fıkra yazarları ve başyazarlar?...

— Falih Rıfkı Atay, Nadir Nadi, Burhan Felek, Bülent Ecevit.

BASINIMIZIN MESELELERİ

— Basınımızın bugünkü seviyesini nasıl buluyorsunuz? Hâlledilmesi gereken bazı meseleleri var mı?

— Gazetelerimizin hemen hepsi sansasyona kaçmaya mecbur kalıyor. Gerek tiraj düşüncesi, gerek ona bağlı olan ilân geniş bir okuyucu kitlesini çekmek zaruretini yaratıyor. Eskiden olduğu gibi seçme bir zümreye mahsus fikir ve mücadele gazetesi çıkarmak çok güçleşmiştir. Gazetelerimize bakarak dünya dâvalarını ve memleketin ciddî meselelerini takib etmek zordur. Başka memleketlerde olduğu gibi kuvvetli dergiler bu boşluğu dolduramıyor. Gazete fiyatlarının çok düşük olması ve yine başka memleketlerde olduğu gibi muhtelif seviyelerde gazetelerin ayrı ayrı fiyatlara satılmasına imkân olmaması bir hâl çaresi bulmayı güçleştiriyor. Times'le Daily Express arasında dört misli fiyat farkı vardır.

— Evvelce az para ile gazete çıkarmak mümkündü. Fakat şimdi bir gazete için milyonlar yatırmak gerekiyor. Böyle bir durum, fikir hayatımızın lehinde mi, yoksa aleyhinde mi olmuştur? Meselâ bu yüzden kendi düşünce ve tutumlarına uygun patron bulamayan bazı fikir adamlarının yazmak imkânından yoksun kaldıkları doğru mudur? Hattâ bazılarına göre basın, patronlarla sıkı fıkı olmuş bir çekirdek zümrenin elindedir. Büyük yatırım yapınca, bu büyük masrafı karşılayabilmek için ilân ve benzeri kaynakların hatırı için iktidarın denetine hattâ emrine giriliyor. Sizin bu hususdaki düşüncelerinizi öğrenebilir miyiz?

— Gazetelerin bir kısmı aile şirketlerinin elindedir. Diğer bir kısmı da anonim şirketlere aittir. İlânın murakabesi yoktur. Günlük gazeteler arasında sütunlarını satan gazeteye rastgelinmiyor. Esasen bu nevi gazetenin yaşamasına da imkân yoktur. Rekabetin şiddetli olması, kalite adamlarının rağbet görmesine yol açıyor.

— Meslek hayatınızda bazı yanılmalarınız ve sonradan pişmanlık duyduğunuz kanaatleriniz oldu mu? Bu konuda konuşmak ihtiyacını duyuyor musunuz?

— Bir günlük varlığı olan bir gazete için çalışmaların derine gitmesine ve esaslı araştırmalara tâbî tutulmasına fiilen imkân yoktur. Bu sebeple, bir gazetenin günlük hâdiseler hakkındaki ilk görüşünde aldanması tehlikesi daima vardır. Diğer bir tehlike de, siyaset adamlarının samimîyetine kapılmaktan ve kendilerine kredi açmaktan ileri gelir. Bu da iki nevi hataya yol açar. Birincisi, cidden samimî olan bir insanın, iktidar mevkiinin sarhoşluğu neticesinde dalkavukların telkinleri neticesinde gurura kapılıp gitgide doğru yoldan ayrılması, ikincisi de ihtiras sahiplerinin, oyunlarını gizleyerek iş işten geçtikten sonra, gerçek simalarını belli etmeleri. Bunlardan sakınmak için kimseye inanmamak gibi bedbin bir yol tutmak lâzım gelir ki, bunun da kendine göre büyük mahzurları vardır.

■

ON YIL SONRA

Yukarıdaki konuşmayı on yıl sonra kendisine okudum ve buna herhangi bir ekleme yapmak gereğini duyup duymadığını sordum:

— Hayır, dedi. Bu cevaplar 10 yıl öncesinin havası içinde verilmiştir, aynen muhafaza edin.

Aradan 10 yıl geçtikten sonra bu ikinci konuşmamızda, üstada ilk olarak aşağıdaki soruyu yöneltiyorum:

— Bu kadar yorucu ve heyecanlı bir hayat yaşadığınız hâlde, son derece zinde ve dinç kalmanızın sırrını öğrenebilir miyim?

— Vallahi, birincisi iyi bir hayat arkadaşımın olması, kendi mesleğimden gelmesi, aynı yükü birlikte taşıması... Sonra hayatı karşılama meselesi var. Birçok şeyi olağan görebilmek... Tabiatım gayet iyimserdir.

— Devamlı hareket ve dikkat hâlinde bulunmanızın da bedenen ve zihnen sağlıklı kalmanızda herhalde rolü olacak?

Ahmet Emin, eşi ile birlikte.

— Evet, masa başı gazeteciliği yapmadım. Nerede bir hâdise olsa, hemen oraya gittim. Her ay Ankara'ya birkaç seyahat yapmışımdır. Dünyanın neresinde bir hâdise olsa derhal oraya koşmuşumdur. Hayatım monoton değil, daima değişiklik içinde geçmiştir.

Bundan sonra, günümüz olaylarıyle ilgili sorulara geçtim:

— Bizde demokrasinin bir türlü rayına oturamamasının, sık sık bunalımlara düşmesinin sebepleri neler olabilir?

MİLLÎ HÜKÜMET

— Başlıca sebep, seleksiyonun menfî olması, dürüstlükten ayrılmayan gazetecinin türlü türlü yollardan susturulması veya yola getirilmesidir. Bizde Schwartz adında bir patoloji profesörü vardı. İnsanlardaki hastalığın sebeplerini arayan bu zât, aynı metotla toplumumuzun hastalık sebebini aramış ve şu neticeye varmıştı: «Türkiye'nin lâyık olduğu seviyeye ulaşamamasının başlıca sebebi, menfî seleksiyonun pençesinden bir türlü kendini kurtaramamasıdır». Memlekette çok kıymetli adam yetişiyor, fakat harcanıyor. Türkiye kadar bol adam yetiştiren yok, şimdi ihracata başladık. Bir de bizde iktidar mevkii diye birşey var. Yani, bir parti iktidara gelince, sanki çiftlik sahibi mevkiine geçiyor. Ve neticede bir bataklık hâlini alıyor. Bu mahzur, partilerle idare edilen bütün memleketler için az çok vârittir. Nitekim, en eski demokrat memleketi olan İsviçre bile hiç bir zaman tek partinin iktidarını kabûl etmemek suretiyle bundan korunmuştur. İsviçre'de daima millî hükümet vardır. Biz de araya araya oraya doğru gidiyoruz. İttihad ve Terakki'den itibaren hep aynı şeyi görüyoruz. Daima iyi niyetle işe başlıyorlar, fakat sonra iktidar mevkiinde başları dönüyor.

— Demek bütün demokrasiler ara sıra buhranlara düşüyor?

— Evet düşüyor, Churchill bile düşmüştür. En mükemmel hükümeti kurdular harp yıllarında. İşçi Partisi gayet iyi işbirliği yaptı. Fakat günün birinde Churchill işi: «Harbi, bizim Muhafazakâr Parti kazandı. İşçi Partisi, Moskova'nın uşaklarından ibarettir» demeye kadar getirdi.

Amerika'da o kadar büyük harp gayreti gösteren Roosevelt bir Moskova uşağı olan Alger Hiss'in oyuncağı oldu.

— Alger Hiss'in bir Moskova uşağı olduğu daha önce biliniyor muydu?

— Hayır, kimse bilmiyordu onun böyle olduğunu. Bir eski komünist başyazarın ifşaatı ile meydana çıktı. Bertrand Russell: «Fânî bir insan iktidar yükünü taşıyacak kudrette değildir» diyor.

— Demokrasinin tam anlamıyle raya oturabilmesinde, halkın topyekûn okutulmasının, eğitilmesinin rolü vardır değil mi?

— Var tabiî, fakat sistemin de rolü bü-

yük. İsviçre'nin bulduğu yol, en doğru yoldur. Hiçbir zaman bir tek partiye iktidar mevkiini vermiyor. Burası iktidar yeri değil, vazife yeridir, diyor.

— Türk basını, 1961 anayasasından sonra elde ettiği özgürlüğü gerektiği biçimde kullanabildi mi?

— Kullanamadı, çünkü fikir gazetesinin yaşama imkânı kalmadı. Bununla beraber eskiden İttihad ve Terakki devrinde gördüğümüz seviyeye de hiçbir zaman düşmemiştir gazetelerimiz.

BASIN AHLÂK KURUMU

— Elde ettiği bu büyük özgürlük havası içinde basının ne gibi hataları olmuştur?

— Basının kendi kendini kontrolü müessesesi iyi niyetle işe başladı. Fakat kendilerinde herkesi tenkid hakkını gören gazeteler, tarafsız bir otoritenin tenkidine tahammül edememiştir. Basın Ahlâk Kurumu, hangi gazeteyi uyarmış, tenkid etmişse, o gazete, Basın Ahlâk Kurumu'ndan çekilmiştir. Halbuki basın hürriyeti, esasında bir emanettir. Bunu kullananların birtakım frenlere seve seve boyun eğmeleri lâzımdır.

Şimdi yeni bir teşebbüs var: 'Millî Dayanışma Birliği' adı altında bir teşekkül kurularak tarafsız aydınların, bunun içinde birleştirilmesine çalışılıyor. Bu 'Millî Dayanışma Birliği' artık vazife göremiyen 'Basın Ahlâk Kurumu'nun yerini alabilir».

BASIN HÜRRİYETİ

— Basın hürriyeti için bir sınır çizmek gerekirse ölçü ne olmalıdır?

— Objektif ölçü olmalıdır. Doğruya doğru, eğriye eğri... Yani ne iktidara, ne de halka dalkavukluk etmek. Memleket menfaatini ölçü diye alıp, o yolda yürümek.

— 1961 anayasasında yapılan değişiklikler, basın hürriyeti bakımından neler getirmiş, neler götürmüştür?

— 1961 Anayasası birtakım kapılar açmıştır. Fakat bu kapılardan geçmeyi bir düzene koymak bakımından adalet cihazı yeterince vazife yapamamıştır. Hariçten ve içerden gelen tehlikelere karşı bünye, icab ettiği gibi düzenlenememiştir. Silâhlı kuvvetlerin frenleme gayreti olmasa, vakit vakit herşey çok fenaya gidebilirdi. Halbuki askerî kuvvetlerin kendi vazifesi vardır. Ona bu kadar yüklenmeden kendi kendimize bir dengeye varmak zorundayız. Sonra, din dâvasında müşterek bir yolda birleşmeyi sağlayamadık... Dinin yolu, ilmin yolu olmalıdır. Bunu istismar edenler çıkıyor.

ATATÜRK VE LÂİKLİK

— Sizce bu din istismarından nasıl kurtulabiliriz?

— Atatürk, lâiklikle en doğru yolu açmıştır. Şimdi bütün dünya memleketleri, yani Batı Avrupa, lâikliğe vardı. Fakat müstemlekelerinde lâiklik yasaktır. Oralarda taassubu hâkim kılmak isterler. Çünkü onlar müstemleke halkını köle hâlinde tutmak emelindedirler. İşte Atatürk bu sırrı keşfetti ve lâikliğe vardı. Lâiklikte birleşmek, kaynaşmak vardır. Bu durum, aşırı müteassıpların işine gelmedi. Bunlar «İçtihat kapısı kapalıdır» diye bir şey çıkardılar. Yani hiç akıl kullanmamak. Halbuki İslâm dininin esası, içtihadın serbest olmasıdır.

FİKRET'LE KARŞILAŞMA

— Kitabınızda anlattığınıza göre babanız ilk şiirlerinizi Fikret'e gösteriyor; Fikret de size bunun üzerine 'Mini mini şâir, küçük edîb, iki gözüm Ahmed Emin Bey'e, diye başlayan bir teşvik mektubu gönderiyor. Böyle güzel bir başlangıçtan sonra, bu büyük şâirimizle herhangi bir temasınız oldu mu? Fikret'e dair bir hâtıranız var mı?

— Fikret'le beraber Cahid, Tanin gazetesini yayınlamaya başlamışlardı. Günün birinde Hüseyin Cahid, babamın çıkarmakta olduğu Mütalaa mecmuasında 'Kavgalarım' başlıklı yazıları hâvî nüshaları istemişti. Babam da bunları benimle yolladı. Bu vesile ile Tanin matbaasında Fikret'le karşılaştım. Fikret, adımı duyduğu zaman hatırladı ve bana dikkatle baktı. Fakat ben çok sıkılgan olduğum için kendisi ile konuşmaya cesaret edemedim. Sonra Fikret'e olan hayranlığım ölümüne kadar devam etti.

— Bir hâtıranızı anlatmanızı rica etmiştim...

— «Ne lüzumu var?» adında neşredilmemiş bir şiirini yıllarca kitaplarım arasında, o zamanın deyimi ile, evrak-ı muzırra (zararlı kâğıtlar) diye saklamıştım.

— Bu şiirde neler anlatılıyordu?

Ahmet Emin Yalman, arkadaşımız Mustafa Baydar'a hâtıralarını anlatıyor.

— Bir gün Fikret'i Yıldız'a çağırıp istintak etmişler. Ona sırmalı, yüksek rütbeli birtakım kimseler sormuş: «Bu istediğiniz yeni mekteplerin, yeni idarenin, yeniliklerin ne lüzumu var?» Fikret, saray mensuplarının bu sorularını hikâye ettikten sonra, şiirini şöyle bitiriyor: «Sizin, taşıdığınız bu kafa ile memlekete ne lüzumunuz var?» İşte Fikret, yazdığı bu şiiri babama vermiş, ben de onu alıp saklamıştım. O zaman aşağı yukarı on iki yaşlarındaydım.

— Bu şiir yayınlandı mı?

— Bilmiyorum. Maatteessüf, bir arama sırasında bu şiir kayboldu. Evrakımı birkaç kere İngilizler aldılar, ayrıca İstiklâl Mahkemesi'ne giderken... Evrak-ı muzırra gözüyle baktığım bu şiirin kaybolmasına hâlâ üzülürüm. Bu aramalarda en kıymetli evrakım kaybolmuştur. Meselâ, diplomalarım bile elimde değil. İngilizler aldılar, bir daha geri vermediler. Sırası gelmişken bir hâtıramı daha anlatayım. Babamın dayısı, vazife ile bir yere gidiyordu. Bir gün onun kâhyası kapıyı çaldı ve bize bir sandık bırakarak: «Biz yeni tâyin edildiğimiz yere gidiyoruz, bu sandık burada kalsın» dedi. Sonra ben, içinde kitap olduğunu sezdiğim bu sandığı, merakımı yenemiyerek açtım. Baktım ki içinde Nâmık Kemal'in bütün eserleri var, romanları, tarihleri... Eğer bu sandığı bizim evde bulsalardı, babamı mutlaka nefyederlerdi. Benim söylemem lâzımdı. Fakat okumaya o kadar daldım ki, haber vermedim. Çok şükür birşey olmadı. Babamın dayısı Meşrutiyet'ten sonra geldi, sandığı istedi, biz de kendisine verdik. O sandıktaki kitapların hepsini okudum. Bunları okuduktan sonra, Tanzimat devri gözümde büyüdü. Hakikaten tarihimizin bu bölümü, müsbet seleksiyon devridir. Menfî seleksiyon, o devirde yürümemiş, Süleyman Paşa gibi büyükler, bunu önleyebilmiş ve yeni değerler yetişmesine çalışmışlardır.

— Yeni çalışmalarınız var mı?

— «Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim»in beşinci cildini çıkarmayı düşünüyorum. Buna şunun için ihtiyaç duyuyorum: Olayları bugüne kadar getirmek, bir de unuttuğum bazı hususları ilâve etmek...

Macaristan'ın Fethi ve I. Viyana Seferi

Tahsin Tunalı

6 aralık 1525'te Fransa'dan gelen fevkalâde büyükelçi Kont Jean Frangipani, Kanunî Sultan Süleyman tarafından kabûl edildi.

Büyükelçi, doğrudan doğruya Fransa Kralı I. François'dan değil, annesi Louise de Savoie'dan geliyordu. Zira Türkiye hâkanının Kont Frangipani'yi kabûl ettiği gün, Fransa Kralı, 9 ay, 10 günden beri, Charles - Quint'in esiri olarak İspanya'da mahpustu.

Louise de Savoie, oğlunun esirlikten kurtarılması için «Cihan Padişahı Sultan Süleyman»a yakarıyordu. Almanya imparatoru, İspanya kralı ve daha nice ülkelerin hükümdarı olan Charles - Quint'in önünde bir Fransa seddi kalmıştı. Bu set de yıkıldığı takdirde, Türkler'in «İspanya Kralı Karlos» dedikleri acayip dev, Avrupa'ya hâkim olacaktı.

Charles - Quint'in kız kardeşlerinden biri Macaristan kraliçesi olduğu için, Osmanlı ülkeleri Tuna üzerinden de tehdit altında idi. Charles - Quint, tek erkek kardeşi olan Ferdinand'ı, Avusturya arşidukası sıfatıyle, Almanya imparatorluğunun taht şehri olan Viyana'ya oturtmuştu. Bu vaziyette Sultan Süleyman, böyle bir devi arkasında bırakıp babasının yoluna devam edemez, İran'a dalamazdı. Türk cihan devletinin istikbali, Orta Avrupa ovalarında münakaşa edilecekti.

23 nisan 1526'da Sultan Süleyman, üçüncü sefer-i hümâyûnuna çıkmak üzere Istanbul'dan ayrıldı. Hazret-i Eyyûb'un, Şeyh Vefâ'nın, büyükbabası II. Bâyezid'in, babası Yavuz'un türbelerini ziyaret etti. Yanında Vezîr-i âzam Makbûl İbrahim Paşa da vardı.

21 ağustosta orduy-ı hümâyûn, kurulan büyük köprüler üzerinden Drava'yı kuzeye doğru geçti. 23 ağustosta Kanunî, köprünün yıkılmasını emretti. Bu, çok mânâlı hareketti. Çünkü padişahın, Macaristan'ı kesin şekilde fethetmeye niyeti olduğuna, geri dönmeyeceğine işaretti.

Türk ordusu, artık büyük Macar ovasında idi. Dünyanın en güzel düzlüklerinden biri, tımarlı sipahilerinin, yeniçerilerin, akıncıların, azabların ayakları altında uzanıyordu. Zümrüt rengi bir yeşillik, gözlerin görebildiği en son ufuk noktasına kadar genişleyip gidiyordu. Ortada Macar ordusundan eser yoktu.

Zamanında, Türkler'in altın çağını yaşadığı Kanuni Sultan Süleyman.

29 ağustos sabahı güneş ışırken Türkler, Mohaç kasabasının yakınlarında mevzilenmişlerdi. Sultan Süleyman'ın 100.000 askeri ve hemen hepsi yeni dökülmüş 300 topu vardı. Otağ-ı Hümâyûn'dan çıktı. Manzaraya baktı. Yağmur devam ediyordu. Arazi yer yer batak hâle gelmişti. Güneş henüz yükselmediği için tatlı bir yaz serinliği hüküm sürüyordu.

Sabah namazından sonra, orduy-ı hümâyûn şeyhleri zafer için dua ettiler. Sultan Süleyman kısa, fakat çok tesirli bir hitabede bulundu. 100.000 asker, mutlak bir sükûnet içinde padişahı dinledi. Kuş uçsa, kanat sesleri duyulacaktı. Öylesine bir sessizlik vardı. Birkaç saat sonraki cehennemî gürültülerden önceki vakar ve haşyet dolu sessizlik...

Az sonra akıncı beyleri göründü. Ağızları köpüren atlarından inip Sultan Süleyman'ın huzurunda el kavuşturdular. Düşmanın Mohaç'a yaklaştığını haber verdiler. Yahyâ Paşa-zâde Balı Bey'in öncüyü teşkil eden akıncı birlikleri düşmanla «elleşmeye» başlamıştı.

Kral II. Layoş, Mohaç ovasına girmişti. Ardında Hırvat, Sloven, Slovak, Çek, Alman, Leh tümenleri ilerliyordu. En çetin kuvvetleri, kahramanlıkları ile bütün Avrupa'da ün salmış ve asırlarca Osmanlılar'la dövüşe dövüşe pişmiş Macar atlı birlikleri idi.

Kanunî, hemen taarruz emri vermedi. Birkaç saat akıncılarla Macar atlıları arasında ufak çapta vuruşmalar devam etti. Muharebe, Rumeli sipahilerinin bulunduğu sol kanada sıçrayınca, zırhını ve tulgasını giyen padişah, bu kanada geldi. Rumeli sipahilerine birkaç söz söyledi. Tımarlılar bu hitabeden o kadar müteessir oldular ki, binlercesinin gözleri yaşla doldu.

İkindi yaklaşıyordu. Sabırları taşan Macarlar, taarruza geçtiler. Kanunî'nin emriyle Rumeli tümenleri, hafif bir karşı koymadan sonra ikiye ayrıldılar. Düşman, aralarına girdi. Padişah, başkumandanlık karargâhının bulunduğu Türk Tepesi'nden ayrılmış, ön saflara geçmişti.

35 Macar şövalyesi, Sultan Süleyman'ı öldürmek için hayatlarını feda edeceklerine 38 gün önce Budapeşte'de kralları önünde yemin etmişlerdi. Muharebe kızışmış, yeniçeriler şiddetli bir vuruşmaya girişmişlerdi. Padişahın çevresinde küçük bir maiyet askeri kalmıştı. 35 şövalye, fırsattan faydalanıp yaklaştılar. Her türlü takdire lâyık bir yiğitlikle dövüşe dövüşe, Sultan Süleyman'a doğru ilerlediler. 32'si, padişaha erişemeden, Hazret-i İsâ ve kralları yoluna can verdi. Yalnız 3 şövalye, Marczali ile iki arkadaşı, Türk hakanının yanına kadar gelebildiler.

Çevresinin boşaldığını, kendisini korumakla görevli hassa subaylarının bile savaşla meşgul olduğunu gören Sultan Süleyman, kabzası pırlantalı uzun kılıcını çekti. Üç Macar şövalyesi, işi uzatmamak için padişahı oklamaya başladılar. Sultan Süleyman, birkaç ok yedi. Fakat oklar zırhını delip vücuduna değmedi. Şövalyelere kılıç çaldı. Teker teker üçünü de öldürdü.

Türk birliklerinin arasına giren Macarlar, birden Türk topçusu ile karşılaştılar. 300 topun bir anda ateşlenmesi ve artık ateş kesmemesi, ağır zırhlı Macar tümenlerini perişan etti. Bu sırada Kanunî'nin emriyle önden Balı Bey, arttan Husrev Bey, akıncıları ile kıskacı yavaş yavaş kapatıyorlardı.

Tımarlılar, merkezde yeniçerilerin dehşetli mukavemeti ile şaşkına dönen Hıristiyan ordusunu iyice sardı. Durum bu safhadayken, asıl meydan muharebesinin başladığı ancak bir buçuk saat olmuştu. Yarım saat sonra artık yeryüzünde Macar ordusu diye bir şey kalmayacaktı.

Türk sipahi ve akıncıları, Macarlar'a yalnız Karasu bataklığı tarafını açık bırakmışlardı. Üç taraftan dehşetli şekilde itilen düşman, Karasu'ya sürüldü. Türk atlılarının altında ezilmekten korkan Hıristiyanlar, kendilerini bataklığa atıyorlardı. Ordu hâlinden çıkan, perişan bir sürü hâline gelen yüz bin düşman askeri bataklıkta can verdi. Yirmi beş bini, iki saatlik muharebede Türk top, tüfek ateşi veya kılıcıyle öldü. Bir o kadarı esir oldu. Canını kurtaran hemen hiçbir düşman askeri yoktu.

Kral II. Layoş, kumandanları ve yedi piskopos, atlarıyle beraber bataklıkta boğuldular.

Tarih, böylesine kesin neticeli bir meydan muharebesi kaydetmemişti. Bütün meydan muharebelerinde hiç olmazsa düşmanın küçük bir kısmı, galiplerin elinden kurtulup kaçabilmişti. Artık Macaristan'ın tarihî kaderi çizilmişti.

Macaristan'ı fetheden Kanunî'nin bir Macar eserinde yayınlanan gravürü.

Bu andan itibaren, adı Büyük İskender'le beraber anılmaya başlanan Sultan Süleyman 31 yaşındaydı. 637 yıllık büyük Macar Krallığını tek darbede yıkmıştı. Charles - Quint'in Tuna üzerindeki ümitleri, eniştesi II. Layoş'la beraber Karasu bataklığına gömülmüştü. Bu ümit, Akdeniz cephesinde de hiç parlak değildi. Çünkü bu denizi de Barbaros Hayreddin Paşa bekliyordu.

Zaferden bir buçuk gün sonra, 31 ağustos sabahı, Türk ordusu, Mohaç sahrasında muhteşem bir geçit resmi yaptı. Muzaffer başkumandanını selâmladı. Sultan Süleyman, önce Vezîr-i âzam Makbûl İbrahim Paşa'ya el öptürüp tebrikleri kabûl etmeye başladı. Muharebe meydanlarında zaferden sonra hakanın tebrikleri kabûl etmesi, Türkler'in bin yıllık geleneğiydi.

Vezirler, beylerbeyiler, sancak beyleri, alay beyleri, teşrifat sırasıyle el öptüler. Sultan Süleyman, vezîr-i âzamdan en kıdemsiz nefere kadar ordunun bütün fertlerinin mükâfatlandırılmasını irâde etti.

Ertesi gün, eylülün ilk günüydü. Sultan Süleyman, orduy-ı hümâyûn'a kuzeye doğru hareket emrini verdi. Kuzeye, büyük Macar ovasının enginliklerine doğru... Akıncılar önde, tımarlılar ve yeniçeriler daha sonra, hızlı, heyecanlı, arzulu bir yürüyüş başladı.

Budapeşte'ye sekiz günde erişildi. Türkler'in «Budin» dedikleri Macar Kral-

lığı'nın taht şehri, kapılarını Osmanlı hakanına açtı. Sultan Süleyman, krallık sarayına indi.

Budin, zengin, büyük bir şehirdi. Avrupa'nın en kudretli devletlerinden birinin başkentiydi. Kral sarayı ve bu sarayın içindeki hazine ünlüydü. Macar kralları-nın 637 yıldan beri biriktirdikleri bu hazine, şimdi Sultan Süleyman'ın emrindeydi. Padişah, bazı değerli kitapların, birkaç heykelin ve şamdanın İstanbul'a gönderilmesini emretti.

Şehir yağma edilmedi. Çünkü yüzlerce topla korunan büyük bir kalesi olmasına ve Türk ordusunu en az bir ay oyalamaya iktidarı bulunmasına rağmen karşı koymadan kapılarını açmıştı. Mohaç bataklıklarında can veren II. Layoş'un zevcesi Kraliçe Marla, bozgunu haber alır almaz şehri terketmiş, Viyana'ya, kardeşi Ferdinand'a sığınmıştı. Ferdinand da, inanılmaz haberi, Orta Avrupa'yı baştan başa kaplayan büyük Macar Krallığı'nın tek darbede çökmesi haberini, ağabeyi Charles - Quint'e bildiren bir mektup yazmıştı.

Kanunî, şehrin anahtarlarını sunan Budin eşrâfına iltifat etti. Türk idaresinde, en az Macar idaresindeki kadar serbest ve hür yaşayacaklarını, hiçbir şeyden çekinmemelerini söyledi. Şehirde bir karışıklık ve yağma olmaması, Budinliler'i sevindirdi ve Macarlar'ı o zamana kadar en büyük düşman bildikleri Türkler'e ısındırdı.

Halbuki Türkler ve Macarlar, kardeş kavimlerdi. Bir Türk kavmi olan Macarlar, 536 yıl önce Hıristiyan dinini kabûl edince, Türklük'ten kopmuşlardı. İki milletin arasında daha Osmanlılar'ın ilk zamanlarında başlayan büyük mücadele, bir din kavgasından ibaretti. Din ayrılığı unutulduğu takdirde, birbirini yakından tanıyınca, bu iki büyük milletin pek çok sevişecekleri belliydi. Türkler'in Macaristan'a gelmesi şimdi böyle bir fırsat yaratıyordu.

Bundan böyle Türkler'le kaynaşacak

İstanbul'da, Kanunî'nin adını taşıyan Süleymaniye Camii.

olan Macarlar, Alman istilâ ve tahakkümüne karşı Osmanlı idaresini en büyük nimet bileceklerdi. Tabiî Kral Ferdinand'ı ve ağabeyi İmparator Charles - Quint'i, Habsburglar'ı tutan Macarlar da vardı. Fakat bunlar azınlıktı. Çoğunluk, Türk taraftarı idi.

Sultan Süleyman, Şeker Bayramı'nı 11 temmuzda Belgrad'da kutlamıştı. Budin'in fethinden 6 gün sonra, 17 eylülde de bu şehirde Kurban Bayramı tebriklerini kabûl etti. Macarlar, ilk defa olarak Türk âdetleri ile yakından karşılaştılar. Kesilen kurbanları, bayram namaz ve tekbirlerini, büyüklerle küçükler arasında el öpüp, sarmaş dolaş olmayı gördüler. Türk musikisini, serhat türkülerini işittiler. Yeryüzünün en ünlü ve en güçlü ismi olan Büyük Türk hakanını, Budapeşte sokaklarında at üzerinde seyrettiler.

Kanunî, şehirde 13 gün kaldı. Eylülün 24. günü hareket emrini verdi. Fethettiği büyük ülkeyi henüz doğrudan doğruya Türk idaresine almayı, bir beylerbeyinin yönetimine vermeyi düşünmüyordu. Bu işi, şartlar olgunlaşınca, birkaç yıl sonra yapacaktı. Şimdi Macaristan'ın boşalan tahtını doldurmak icap ediyordu. Tabiî yeni hükümdar, Kanunî'ye tâbî olacaktı.

Ferdinand, Macar tacını kendisine vermesi şartıyle Kanunî'ye tâbî olacağını, vergi ve asker vereceğini bildirdi. Ancak bunca gayretler, Orta Avrupa'nın bu mühim ülkesini Charles - Quint'in kardeşine bırakmak için göze alınmamıştı. Kanunî, başka bir namzet aradı. Öteden beri Türk dostu ve Alman düşmanı olarak bilinen Erdel (Transilvanya) voyvodası Prens Szapolyaj Janos (Yanoş) üzerinde durdu.

Asıl Macaristan'la Erdel ve Banat'ı, «Macaristan Kralı» payesiyle Yanoş'a vermeyi kararlaştırdı. Esklovonya'yı doğrudan doğruya Türk topraklarına kattı. Hırvatistan ve Slovenya da Türk tâbiiyetinde olacaktı. II. Layoş'un diğer ülkelerini, Bohemya, Moravya, Slovakya ve Silezya'yı Ferdinand ele geçirmişti. Bu suretle Charles - Quint imparatorluğu da Türk zaferinden nasibini alıyor, Çekoslovakya ile şişiyordu. Bundan böyle Ferdinand «Avusturya Arşidukası» değil, «Bohemya Kralı» unvanıyle anılacaktı. II. Layoş'un, «Macaristan Kralı» unvanından sonra gelen ikinci büyük unvanı ile.

16 ekimde Sultan Süleyman, Macaristan tacını Yanoş'a veren tarihî fermanı imzaladı. Tokay'da toplanan Macar asîller meclisi, «I. Yanoş» sıfatıyle yeni hükümdarlarını selâmladı. Ferdinand, itiraz etti. Mohaç'ta ölen II. Layoş'un çocuğu yoktu. Kraliçe Maria, Ferdinand'la Charles - Quint'in kız kardeşi olduğu için, Habsburglar şimdi Macaristan'ı da yutmak istiyorlardı.

13 kasım 1526 günü Kanunî Sultan Süleyman, orduy-ı hümâyûnun başında İstanbul'a döndü. Sefer-i hümâyûn 6 ay ve 20 gün sürmüştü. Tarihin en büyük meydan muharebelerinden birini ve en kesin neticeli muharebesini kazanan Macaristan fâtihi, hükümdarlarını İstanbullular, çılgınca alkışladılar. Padişahın sonu gelmeyen iltifatlarından iyice şımaran İbrahim Pa-

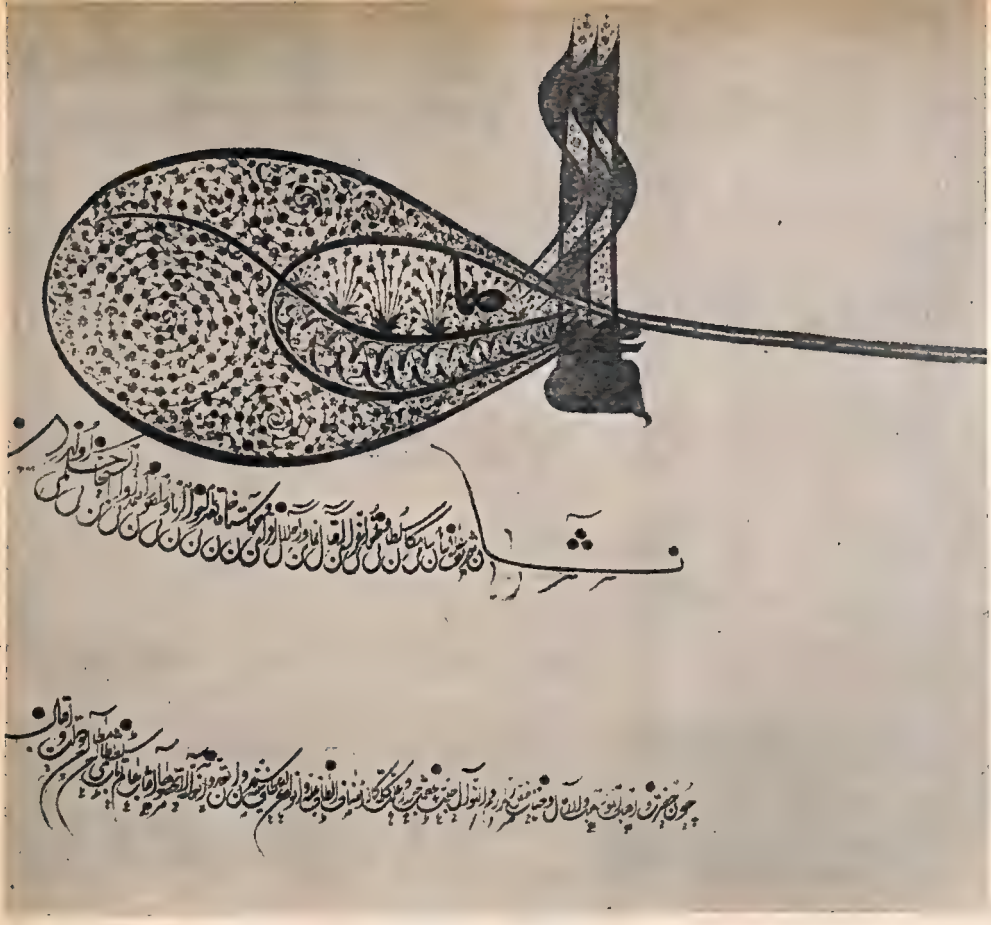

Kanunî'nin tuğrası.

şa, Kanunî ile aynı elbiseleri giymişti. Atını, efendisinin atının hizasında sürüyordu. Halbuki şimdiye kadar padişahla aynı hizada at sürmek hakkı ancak şeyhulislâma tanınmıştı.

Padişahın yokluğunda eski Mısır beylerbeyisi Güzelce Kasım Paşa, saltanat nâibi olarak İstanbul'u güzelce idare etmişti. Yeni ölen Zenbilli Ali Efendi'nin yerine geçen Şeyhulislâm Kemalpaşa-zâde Ahmed Şemseddin Efendi, ilk olarak tebriklerini sundu. Sonra vezirler, kazaskerler, beylerbeyiler el kavuşturup tebrik ettiler. Hepsi merasim elbiselerini giymişti. Sırtlarında samur kürkler, bellerinde kabzaları elmaslı, zümrütlü ve yakutlu hançerlerle göz kamaştırıyorlardı. İmrahorlar, çavuşlar, kapıcıbaşılar, hasodalılar, enderûnlular, bostancı zâbitleri, saf saf dizilmişlerdi. Uzaktan Donanmay-ı hümâyûn'dan atılan top sesleri geliyordu.

Sonra Sultan Süleyman, yedi aydır görmediği sevgili zevcesi Hurrem Haseki'ye bir an önce kavuşmak için Harem dairesine geçti.

10 mayıs 1529'da Sultan Süleyman, 4. sefer-i hümâyûnuna çıkmak üzere İstanbul'dan ayrıldı. Ordunun ağırlıklarını 22 bin deve ve on binlerce katır taşıyordu. Öylesine yel götürmez bir orduydu. Elbette Szapolya Yanoş'u, Macaristan'dan, Erdel'e kovan Charles - Quint'in kardeşi Ferdinand'ı, Budin'den çıkaracaktı.

18 ağustosta padişah tuğları Mohaç sahrasına dikilmişti. Üç yıl önce Sultan Süleyman'ın emsalsiz bir zafer kazandığı sahraya. Otağ-ı hümâyûn, yine Türk Tepesi'ne kurulmuştu.

Ertesi gün, 6.000 Macar atlısı ile metbû-ı mufahhamı olan Büyük Türk Hâkanı'na yüksek saygılarını bildirmek için gelen Kral Yanoş, huzûr-ı hümâyûna alındı.

Sultan Süleyman, tâbîî hükümdarı ayakta karşıladı. El öptürdü. Altın tahtının önüne yine altından iki sandalye konmuştu. Birine Kral Yanoş oturdu, diğerine Vezîr-i âzam Makbûl İbrahim Paşa. Cihan Padişahı:

— Kasâvet çekmen! diye Yanoş'u teselli etti; elbette Fernandoş Kralı Budin'den kovmamız mukarrerdir. Üngürûs tacı için de endişe etmen! Akıncılarım tacı bulup size getireceklerdir!

Kral Yanoş, minnetle el öptü. Huzurdan çıktı. Sırtına arka arkaya dört hıl'at giydirildi. Bunun Türkler'ce pek büyük tevecciih alâmeti olduğunu bilen Kral, tekrar Otağ-ı hümâyûna girdi. El öpüp teşekkür etti. Bu defaki çıkışında mücevher koşumlara boğulmuş emsalsiz bir at hediye edildi.

Kanunî'nin bahsettiği Macar tacı neydi?

Bu tac, Macar milletince en mukaddes nesne olarak tanınıyordu. Macarlar, beş yüz yıldan beri, bu tacı giymeyen bir prensi asla kralları olarak tanımazlardı.

Tac, iç içe geçirilmiş iki çenberden yapılmıştı. Biri bir Türk hanedânı olan Arpadlar'a, Hıristiyan dinini kabûl ettikten sonra Papa tarafından armağan edilmişti. Diğeri ise, tam 73 yıl sonra, 1073'te, Bizans İmparatoru VII. Mihail Dukas tarafından hediye edilen bir altın çelenkti.

Meşrû Macar kralı olmak için çırpınan Kral Ferdinand, bu tacı, casusları vasıtasıyle çaldırmıştı. Tacın çalındığı derhal Türk makamlarına bildirildi. Akıncı başbuğlarından Bosna eyâletinin İzvornik sancak beyi Küçük Balı Bey, casusların peşine düştü. Kahredici bir yarışma başladı. Avusturya topraklarına erişip canlarını ve ganimetlerini kurtarmak isteyen casuslar, atlarını çatlatırcasına sürüyorlardı.

Ancak Türk atları, daha başarılı oldu. 20 ağustos sabahı Balı Bey, Viyana yolunda casusları çevirdi. Tacı aldı. Ferdinand'ın hırsızlarını tevkif ettirdi.

4 eylülde Macarlar'ın «Korona» dedikleri tac, Kanunî'ye sunuldu. Kendisi için değersiz olan bu nesneyi birkaç saniye seyreden Türk hükümdarı:

— Al, diye silâhdar ağaya verdi; Kral Yanoş'a yolla!

Kanunî, Alman ordusunu yakalamak istiyordu. Ancak bu ordu, Almanya'nın derinliklerine sinmişti. Mohaç'ın hâtırası daha pek tazeydi. İkinci bir Mohaç, en az Avusturya'yı Osmanlı hâkimiyetine sokardı.

3 eylülde Kanunî, Budapeşte surlarının önüne geldi. Türkler'in «Budin» dedikleri pek sevimli şehrin önüne. Şehir, iki yıldan beri Ferdinand'ın Almanlar'ı tarafından işgal ediliyordu. Muhasara başladı.

O gün Türk ordusunun çevresinde dolaşan bir Alman yakalandı. İbrahim Paşa'nın huzuruna getirildi. Vezîr-i âzam Hazretleri, Hırvatça olarak:

— Sen kimsin? dedi.

— Kralım Ferdinand'ın âciz subayıyım efendimiz!

— Demek casussun! Ne tecessüs etmek istersin?

— Ordunuz hakkında bilgi toplamak için emir aldım.

— Var istediğin bilgiyi topla!

Sonra emir zâbitine döndü:

— Bu adama görmek istediği her şeyi gösteriniz!

Öyle yapıldı. Casusa, Türk ordusunun bütün birlikleri gösterildi. İmparatoru Charles - Quint'i yeryüzüne gelmiş en kudretli hükümdar sanan Alman subayının, Türk ordusunun ihtişam ve kudretini görünce dili tutuldu. Tekrar Vezîr-i âzamın huzuruna getirildi. İbrahim Paşa:

— Var İmdi, dedi; gördüğün, kralına anlat!

Casus serbest bırakıldı. Kralını görmek üzere Viyana'ya can attı. Ancak Ferdinand'ı burada bulamadı. Charles - Quint'in kardeşi, Almanya imparatorluğunun taht şehrinden kaçmıştı!

Almanlar, Türkler'e ancak 5 gün karşı koyabildiler. 8 eylülde Budin kalesini teslim ettiler. Anlaşma şartlarına göre ellerini, kollarını sallayıp Avusturya'ya gittiler.

İki gün sonra 10 eylülde Boğdan (Moldavya) voyvodası V. Petru Rareş geldi. İbrahim Paşa'nın elini öptü. 12 eylülde Kanunî, Budin fethi için tebrikleri kabûl etti. Geçit resmini seyretti.

14 eylülde Kral Yanoş, Budin sarayına geldi. Türk subayları kralı koltukladılar. Merasim salonuna getirip Macar kralların tahtına oturttular. Yeniçeri Segbanbaşısı, Korona'yı eline aldı:

— Pâdişâh-ı Cihân Hazretleri, dedi; Macaristan'ı sana ihsan etti, mübarek ola!

Korona'yı Yanoş'un başına koydu. Teşrifatta sancak beyine eşit ve yeniçerilerin üçüncü kumandanı olan seymenlerbaşının Avrupa'nın en büyük ve en eski devletlerinden birinin kralına tac giydirmesi, Türk tarihinin unutulmaz hadiselerinden biri olarak kaldı:

Yine de kaynadı coşdu dağların taşı
Akıtdım gözümden kan ile yaşı
Alınca şişhâneyi Seymenlerbaşı
Bize mesken oldu Urûmelleri
Arpalıkdır bize servi köyleri

Akıncılar, Rumeli türküleri söyleyerek Avusturya'ya girmişlerdi. Semendire sancak beyi Yahyâ Paşa - zâde Mehmed Bey — ki Mohaç kahramanı Balı Bey'in kardeşiydi — Bruck kasabasına geldi. Viyana'nın 15 kilometre güney-doğusunda bir banliyösüydü. Alman ordusunu karşıladı ve 22 eylülde birkaç saat içinde imha etti. Başkumandan Christopher von Zedlitz, 6 generaliyle beraber esir edildi.

Bu sırada Kanunî, Avusturya'ya ayak basmıştı. 27 eylülde Türkler, «Beç» dedikleri Viyana'ya eriştiler. Akıncılar, Almanya'nın dört bir tarafına yayılmışlardı. Alman şehir, kasaba ve köyleri, akıncıların türkü, nâra, kılıç şakırtısı ve at kişnemeleriyle inliyordu.

Aliş'imin kaşları kaare
Sen açdın sineme yâre
Bulamadım derdime çâre
Görmedin mi âh civân Aliş'imi
Tuna boyunda
Görmedin mi âh arslan Aliş'imi
Tuna boyunda

Evleri var hâne hâne
Benleri var tâne tâne
Saramadım kaane kaane
Görmedin mi âh civân Aliş'imi
Tuna boyunda
Görmedin mi âh arslan Aliş'imi
Tuna boyunda

Kral Ferdinand, Viyana'nın 150 kilometre batısında Linz şehrine çekilmişti. Kralın, imparatorluk taht şehrini alelacele boşaltıp çekilmesi, savunmasını üzerine almayıp kelimenin tam mânâsıyle kaçması, Almanya'yı bir uçtan bir uca sarstı, yürekleri titretti. Viyana'yı, 71 yaşında kahraman ve tecrübeli bir asker, Kont Nicolas von Salm savunacaktı. Yardımcı olarak yanına Mareşal Wilhelm von Rogendorf verildi. Şehrin müdafileri arasında Albay Johann von Purgstall da vardı. İki asır sonra, en iyi Osmanlı tarihini yazacak Baron Hammer von Purgstall'ın atası.

Sivil halk şehirden çıkarıldı. Çıkmak istemeyenler zorla evlerinden ve surlardan dışarı atıldı. Viyanalılar, beş biner kişilik kafileler hâlinde batıya gönderildi. Fakat akıncılar, bu kafilelerden birkaçını ele geçirip, binlerce zavallıyı esir aldılar. Charles - Quint, Sultan Süleyman'ın yokluğunda Budin'i işgal ettirmeyi pahalıya ödüyordu.

Kral Ferdinand, Fransa kralı I. François'ya karşı parlak zaferler kazanmış ihtiyar Salm Kontu'na haklı olarak güveniyordu. Almanya imparatorluk orduları başkumandanı Bavyera dukası Prens Philipp de büyük kuvvetlerle şehre gelip burçları tuttu.

Bu durumda Viyana'nın düşmesi ümidi zayıftı. Zira ağır muhasara topları Budin'de bırakılmıştı. Mevsim de ilerlemiş, yağmur ve soğuklar başlamıştı. Halbuki o zamanın imkânlarına göre böylesine kudretli bir kale, Türk ordusu karşısında bile iki ay dayanabilirdi.

Alman askerleri, şehirde boş buldukları evleri yağma ederlerken, imparator Charles - Quint'i korku almıştı. Kardeşi Ferdinand'dan aldığı mektupta «Süleyman, Ren nehrini kendine zafer durağı yapıncaya kadar kılıcını kınına sokmayacaktır» denmesi, telâşını arttırdı. Buna rağmen Viyana'ya güveniyordu. Büyük sonbahar yağmurları, hele kar başladı mı, o zamana kadar dayanabildiği takdirde, şehir kurtulmuş demekti. Çünkü kışın muhasara harbi yapılmazdı.

Avusturya ve Bohemya'da eli silâh tutan bütün erkekler zorla askere alındı. Bu derme çatma kuvvetler, hayatlarını savaş meydanlarında geçirmiş Türk akıncıları tarafından birkaç dakikada darmadağın ediliyorlardı. Viyana'da birkaç aylık erzak ve cephane vardı. Salm Kontu, Türk ordusunu gördükten sonra, bir ay muhakkak, iki ay muhtemelen dayanabileceğini bildirdi. Ferdinand sevindi. Çünkü iki ay sonrası 27 kasımdı ki, çoktan kar düşmüş olurdu. Kanunî'nin kale ve muhasara harbinde as-

Kanunî'nin devlet adamlarını kabûlünü tesbit eden bir gravür.

kerini kırdırmaktan hoşlanmadığını biliyordu.

Otağ-ı hümâyûn, surların iki bin metre ötesinde Kaiser Ebersdorf'a kuruldu. Otağı 500 asker muhafaza ediyordu. İbrahim Paşa, kıyafet değiştirip, surlara kadar sokuldu; bizzat keşif yaptı.

Sultan Süleyman, 17 günlük bir muhasarayı kâfi gördü. Kalede hafif toplarla büyük gedikler açamamıştı. 14 ekimde muhasaranın kaldırılmasını emretti. İbrahim Paşa itiraz ettiyse de dinlemedi:

— Bu kal'ayı almak için sefere çıkmadık, dedi; maksat, Budin'i istirdat idi, o da hâsıl oldu! Kar düşmeye başladı. Ordumu Nemçe ve Üngürûs bataklıklarına mı düşüreyim istersin?

Bir Türk güllesi, Salm Kontu'na isabet etmiş, Viyana'nın kahraman müdafii, şeref meydanında can vermişti. Şehrin daha iki hafta ancak dayanacağı hesaplandı. Ancak Sultan Süleyman bu hesaba da itibar etmedi. Çünkü Charles - Quint, toplayabildiği bütün kuvvetleri Linz'e yığmıştı. Türkler, Viyana'yı alıp şehirde bir miktar kuvvet bırakınca, büyük Türk ordusu çekildikten sonra şehri ablukaya alacak, zorla değilse, açlıktan teslime zorlayacaktı.

Bu seferde 14.000 Türk askeri şehit olmuş veya ağır yaralanıp kışlaklara gönderilmişti. Almanya ise perişan edilmişti. Kanunî, akıncı beylerini topladı. Orduy-ı Hümâyûn çekilirken Almanlar'ın rahatsız edememesi için Almanya'yı altüst etmelerini emretti.

Öyle yapıldı. Bu, Osmanlı tarihinin en büyük akını oldu. 17 ekimde Viyana önünde askerine geçit resmi yaptıran Sultan Süleyman, aldıkları ağır ganimetler dışında 250.000 altın bahşiş dağıttı. Mütevazı Türk neferleri bile, zengin dönüyorlardı.

9 günde Budin'e gelindi. Sultan Süleyman, Kral Yanoş'u çağırdı. Macaristan'ı iyi muhafaza etmesi için emir verdi. 16 aralıkta Orduy-ı Hümâyûn, İstanbul'da idi. 4. sefer-i hümâyûn 7 ay ve 7 gün sürmüştü.

Bu sefer sırasında, 1529 yaz ve sonbaharında akıncılar, Orta Avrupa'da at koşturup durdular. Estergon'dan Tuna'yı atlayıp Slovakya'ya geçtiler.

Estergon kal'ası Sübaşı durak
Kemirir gönlümü bir sinsi firak
Gönül yâr peşinde yâr ondan ırak
Akma Tuna akma ben bir derdliyim
Yâr peşinde gezer kara bahtlıyım

(Devamı var)

Sadrâzam'ın Fedaisi

YAZAN: İHSAN BİRİNCİ

1650 YILI idi... Osmanlı padişahlarından IV. Sultan Mehmed'in sadrâzamı Melek Ahmed Paşa'nın azli için baş kaldıran yeniçerilerin halkla beraber sokaklara dökülmesi üzerine, sadrâzam, son durumun ne hâlde olduğunu öğrenmek gayesiyle yanındaki bendelerine sordu:

— Halkın bu gulgulesinden bana kim haber alacaktır?

Bu isteğe o anda kimse cevap vermek cesaretini gösterememişti. O kadar kişi arasında, efendilerinin bunca nimetlerinden istifade edenlerin, böyle müşkül ânında bigâne kalmalarına üzülen Telhisci Hüseyin Ağa dayanamadı. Etrafındakileri nefretle süzdükten sonra konuştu:

— Sultanım; acele şeytandan, teennî Rahman'dan gelir derler. Sabredin görelim, âyine-i devrân ne gösterir? Gerçi sultanım, bizim askerimiz kethudâ beyin buyurduğu üzere dilâver hünerlidir. Ama bu kavmin hepsinin aklı gözlerindedir. Bin kadar yiğidimiz haremin arkasındaki kapıdan Cebehâne sokağındaki Sarıkçılar tarafından: «Ur, ha!» diye saldırsalar, karşı gelenlerin biri kurtulmaz. Ama sizin Melek adınız kötüye çıkıp, bütün halk size, senin yoluna hayır dualar ederken beddua etmesinler. İzin ver, ben yanlarına gidip meseleyi bir anlayayım.

Sadrâzam şu cevabı verdi:

— Hoş ve güzel söylersin Hüseyin Ağa. Ama sen fazlaca sinirlisin. Bilmez misin ki insanlar, akılları kadar konuşurlar. Dikkat et, karşı çıkacağın kimseler haşarattır. Korkarım yersiz sözle bir haltedersin. Senden isteğim, sadece aralarından geçip, şeyhulislâma altın toplanmasının kaldırıldığını söylemendir. Göreyim seni..

Halk, sadrâzamın sarayının önüne kadar yaklaşmaktan çekindiği için, kolaylıkla dışarı çıkan Hüseyin Ağa, az ötede pürsilâh askerlerle karşılaşmıştı. Böyle bir anda telâşa kapılmaya gelmezdi. Nitekim o da, sırtında muhteşem sof'a kaplı kakum kürk ve başında musahib sarığı ile peşine taktığı renkli kumaşlar giyinmiş on iki adamının önünde, vakur adımlarla her iki yanına selâm vererek, Bâb-ı hümâyûn önündeki abdest musluklarına kadar vardı. Ayasofya Camii'ndeki şeyhulislâm'a gidecekti.

Böyle pervâsız bir tavırla Topkapı Sarayı önüne gelmekte iken, âsî askerlerden biri önüne çıkarak bağırdı:

— Geriye dön Ağa, böyle nereye gidersin?

Aslen Lâz olan Hüseyin Ağa'nın tepesi attı. Uzlaşma gayesiyle Şeyhulislâm'a gittiğini unutarak:

— İlerdeki zorba başınıza gidiyorum,

Çeşitli olaylara sahne olan Ayasofya'nın içinden bir görünüş.

ne olacak? diye cevap verdi. Bir anda etrafını saranlar, bir ağızdan bağırıştılar:

— İşte biz zorba başıyız... Söyleyeceğin varsa bize söyle! Yersiz cesarette direnen Hüseyin Ağa, bu defa iyice hırslanarak:

— Bre ben sözümü erkek ağızlı adama söylerim!... Diye gürledi.

O zaman içlerinden biri ağır küfürlerle:

— Bizi beğenmedin mi? Diye tersleninice, iş daha da kötüye vardı.

Küstahlığa tahammül edemeyen Hüseyin Ağa kükrüyordu:

— Bre adamlar, bu fesad için neden toplanmışsız? Kadızâde Hazretleri, Ayasofya Camii kürsüsünde her zaman vaaz ve nasihat edip, her türlü toplantı yasaktır demedi mi? Ya siz neye toplanmışsız? Dağılın, yerli yerinize varın. Yoksa şimdi Bâb-ı hümâyûn kapusundan top ateşiyle hepiniz helâk olursuz.

Fakat bu yersiz tehditler aksi tesir göstermişti. Nitekim askerlerden biri yanına sokularak, elindeki tüfeğinin ucuyla başından musahip sarığını düşürdü. Ummadığı bu hakarete mâruz kalınca:

— Baka asılacak herif! Ben, iki padişahın arasını düzeltmeye kaadir bir telhisci olayım, sizi ıslaha geldiğimde benim başımdan sarığımı düşürürsüz ha!... Deyip de, önüne gelene bir tokat vurunca, ortalık karıştı. Ağa'yı önce sille, tokat, sonra kılıçla kaçırarak kovaladılar. Sırtından kürkünü alıp, kılıçlarının tersiyle vura vura, yokuş aşağı Melek Ahmed Paşa'nın haremi önüne geldiler.

Müteaddit yerlerinden yaralanan zavallıyı harem kapısı önünde bıraktıklarında, içlerinden açıkgözün biri de, koynundan telhis kesesiyle, saat ve hançerini gasbetti. Mütecavizler, paşa sarayından kurşunla vuruluruz korkusuyle kaçtıkları zaman; ortada çabalayarak, debelenen hurdahaş hâle gelmiş bir vücud yatıyordu.

Onun bu feci hâlini Sadrâzam Melek Ahmed Paşa'ya:

— İşte nâşı bizim iç oğlanlarının pencereleri önünde çabalayarak yatırl... diye haber verdiler.

Aklına gelenin başına geldiğini gören Sadrâzam, üzüntüsünü açığa vurarak:

— Ben demedim mi? Bunun yapacağı iş bu kadar olur. İşte gördünüz mü? İnnâ lillâh! İnşallah ölmemiştir... Bre şunu içeri alacak yok mu? Yüz altın vereyim!...

Bu buyruk üzerine koşuştular. Fakat bu arada pencereden bakanlar korkunç bir manzara görmüşlerdi. Âsîlerden biri yerden zorlukla omuzuna kaldırdığı bir kaya parçası ile, aldığı yaraların tesirinden

IV. Sultan Mehmed.

yerde debelenmekte olanın başı ucunda dikili duruyordu:

— Bre zalim, bre mel'un! Bre Pîro oğlu... Sarı Gınaî Efendi'nin ölümü ile sen değil misin ki, benim Künye dizdarlığımı elimden alan... İşte belânı buldun!...

Diyerek, o koca taşı Hüseyin Ağa'nın göğsüne vurup kaçtı. Fakat ne hikmettir ki, can çekişmekte olan bu adamı helâk edecek olan taş, aksine, sanki ona yeni bir hayat vermişti. Son darbeyi yer yemez ayağa kalktı. Ama az sonra yine yıkıldı ve yine kalktı. Böylece sersem sersem düşüp kalkarken, Abdurrahman adında bir delikanlı imdadına yetişip, efendisini boş çuval gibi sırtına vurarak sadrâzamın sarayına soktu.

Öldürmeyecek Allah öldürmez derler. Derhal Hüseyin Ağa'nın yaraları sarıldı ve cerrah gelinceye kadar da zamanın ilk tedavilerinden birine başvuruldu... Hüseyin Ağa'yı, boğazına kadar at fışkısının içine gömdüler. Bütün çabalarına rağmen, Melek Ahmed Paşa'nın sadâretten azlini önleyemeyen bu fedainin sonunun ne olduğunu tarih yazmıyor...

FAZLI NECİB

Rumeli'yi Neden Kaybettik?

1

SADELEŞTİREN: ŞEMSETTİN KUTLU

İstanbul, 1972
Hayat Tarih Mecmuası ilâvesidir.

Fazlı Necip Bey.

Eser ve Yazarı Hakkında

«RUMELİ'Yİ Neden Kaybettik?» yakın tarihimizin kalın çizgilerinin yanında, birçok ince çizgilerini de gözlerimizin önüne seren, çok değerli fakat — pek çok benzerleri gibi — bir tarafta unutulup kalmış önemli eserlerinden biridir.

Yazar, eserini alışılmış tarih metodu ve havası içinde, kuru ve yavan bir üslûpla değil, bazan hâtırat, bazan bir roman karakterinde ve son derece sürükleyici bir hareketlilik içinde kaleme almıştır. Hemen her paragrafında, ibret verici gerçekleri ele alıp işleyen yazar — okunduğu zaman da anlaşılacağı üzere — tam bir Türk aydını ve yurtseveridir. Böyle olduğu hâlde fert, idareci ve devlet olarak kendi büyük kusur ve ihmallerimizi cesaretle deşip ortaya koymaktan da geri kalmamıştır.

«Rumeli'yi Neden Kaybettik?» te, bir yandan devletin umumî siyasetinin yürüyüşünü takip ederken, öte yandan XIX. yüzyıl sonlarındaki büyük bir Osmanlı eyâletinin kendi sınırları içindeki renkli çalkantılarını, çok canlı tablolar hâlinde gözlerimizin önüne serilmiş görmekteyiz.

Olayların tam içinde ve ortasında yaşadığı hâlde kendinden, ancak mecbur kaldığı zamanlar söz eden yazarın görüşlerinde elbette yanıldığı noktalar olacaktır ve — kanaatimize göre — vardır. Fakat yukarıda da belirttiğimiz üzere, bu, onun iyi niyetine asla gölge düşürecek ölçüde değildir.

«Rumeli'yi Neden Kaybettik?», 1925 yılında, iki sene kadar çıkan «Türk Hayatı» adlı dergide tefrika edilmiş ve — yazık ki —

kitap hâline konulmadan, öylece kalmıştır. Eserin yazarı, aynı zamanda bu dergiyi çıkaran Fazlı Necip Bey'dir.

Fazlı Necip Bey, 1863 yılında Selânik'te doğmuştur. Abdurrahman Nâfiz Bey adlı bir zâtın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Selânik'te görmüş, Istanbul Hukuk mektebini bitirmiştir. Selânik'te bir yandan avukatlık yaparken, bir yandan da «Asır» adlı gazeteyi çıkarmış, bu arada zaman zaman devlet hizmetlerinde de bulunmuştur. 1909 yılında matbuat müdürlüğüne tayin edildiği için gazetesini kapatıp Istanbul'a gelen Fazlı Necip Bey, daha başka resmî görevlerde de bulunmuştur.

Sonraları İzmir'de yayınlanan «Yeni Asır» onun Selânik'teki gazetesinin bir çeşit devamı sayılır.

Tarih, coğrafya, dilbilgisi konularında değerli ders kitapları yazmış bulunan Fazlı Necip Bey'in, edebiyatın çeşitli dallarında ve ansiklopedik konularda da birçok kitabı yayınlanmıştır. Bunlar arasında, Osmanlı tarihinin belli bir dönemini — gerçeklere mümkün olduğu kadar bağlı kalmak suretiyle — anlatan «Saraylarda Mecnunlar» ile, Tanzimat dönemi şâir ve yazarlarının tutum ve sanat anlayışlarını hikâye eden «Külhânî Edîbler» adlı eserleri özellikle üzerlerinde durulmaya değer örneklerdir. Yazar, Türkçe'nin ustalarından biriydi.

Fazlı Necip Bey, 1932 yılında ölmüştür.

Oğlu Mustafa Necip Bir, memleketimizin tanınmış elektrik mühendislerindendir.

Şemsettin Kutlu

Fazıl Necib'in «Rumeli'yi Neden Kaybettik?» adındaki eserinin yayınlandığı «Türk Hayatı» mecmuasının kapağı.

I

BAŞLARKEN...

ÇALIŞMA hayatımı hep Makedonya meselesinin buhranları, isyanları içinde geçirdim. 1884 yılı sonlarında kıvılcımlanmaya, yanmaya başlayan ve nihayet 1913'te o uğursuz Balkan Savaşı facialarıyle son bulan Makedonya meselesinin bütün bu safhaları arasında bir çeyrek yüzyıl yuvarlandım. Ayaklanmaları hazırlayan ve yapan ellerle görüşmelerim, konuşmalarım oldu. Bu ateşi söndürme, bu yarayı tedavi etmek için Abdülhamid hükümetinin Makedonya'ya gönderdiği valiler, kumandanlar, müfettişler, heyetlerle beraber bulundum. Beraber çalıştım. Sonra Selânik'te, Makedonya meselesinin heyecanlarından doğan İttihad ve Terakki Cemiyeti ilerigelenlerinin en büyüklerini yakından tanıdım.

Ruhunun derinliklerine kadar girmiş olduğum bu heyecanlı zamanları tekrar yaşamak için gözlerimi kapadığım, bu bazan siyah ve korkunç, bazan aydınlık ve ümit verici olayları hayâlimden geçirdiğim zaman, tarihimizi aydınlatmaya hizmet edebilecek, geleceğin evlâtlarına ders olabilecek birçok hâtıralar görüyorum.

İşte bu sayfalarda sırasıyle bunları yazacağım. Bu elemli ve seyrek olarak da mutlu olayları birlikte yaşayanlardan birçok kimse, sonraları pek yükseklere çıkmış veya düşmüş, ama henüz hayattadırlar (1). Bu şahitler göreceklerdir ki, bütün olan bitenleri kendi hislerimden tamamen sıyrılarak, bir fotoğraf makinesi gibi en ince ayrıntılarına kadar son derece gerçek ve samimî anlatmaya çalıştım.

Fakat unutmamalıdır ki, fotoğraf makineleri gibi, göz ve beyin de, olan şeylerin sadece dış yüzünü görür. Bazen çirkin manzaralar arkasında güzel şeyler gizli kalabilir. Parlak ve güzel görünenlerin içyüzünde yaralar, çirkefler gizlenebildiği gibi...

İçine girememiş olduğum böyle sırlar kalmışsa suç benim değildir. Onları da, öteki yüzleri görebilmiş olan şahitler aydınlatsın. Böylece o kanlı ve acı günlerin tarihi canlanarak meydana çıksın.

GEÇMİŞ yılların derinliklerine doğru bakarak hâtıralarımı tazelemeye çalıştığım zamanlar, gözlerimin önüne Rumeli, bilhassa çocukluğumu geçirdiğim Selânik gelir.

O zamanlar bütün Makedonya, hattâ

1) Eser, günümüzden 46 yıl önce kaleme alınmıştır. Okuyanların, zaman ve tarihleri buna göre değerlendirmeleri gerekir.

Balkan Savaşı'nda Bulgarlar tarafından harabeye çevrilen Serez'den bir görünüş.

Selânik, derin bir sükûnet içinde yaşıyor, memleketin güzel ikliminden, toprağın bitmez bereketinden, geçim kolaylığından faydalanarak tatlı tatlı uyuyordu.

Rus kışkırtmalarıyle önce Mora'da, sonra Romanya Sırbistan ve Karadağ'da istiklâl havalarından kopan fırtınalar henüz Makedonya'dan pek uzaktı. Fakat bu ülkeler istiklâle kavuştuktan sonra, Rus parmağı Bulgaristan'a, Bosna - Hersek'e girmiş, orada fitneler uyandırmıştı. Balkanlar'da karışıklıklar, büyük değişmeler meydana getiren fırtınaların sınırlarına kadar gelmiş olmasına rağmen Makedonya sessizlik içinde yaşıyor, derin uykulardan uyanamıyordu.

Hattâ 1877 - 1878 Osmanlı - Rus savaşı başladığı zaman bile bu hâl devam etti. İşte o günlerin Selânik'i hâlâ gözlerimin önündedir: Hiçbir yenilik, hareket, kımıldama yoktu. Eski kıyafetli, eski kafalı adamlar şehrin dar sokaklarında, tenha çarşılarında ağır adımlarla yürürlerdi. Şehrin her tarafı hisarlarla sarılıydı. İslâm mahallelerinde, hiç denize inmemiş yaşlı kadınlar bulunurdu. Selânik, son bir çeyrek asır içinde birdenbire uyandı, insanı şaşırtan gelişmeler gösterdi. Meşru-

tiyet'ten sonra pek çok seyyahın hayretle seyrettiği bu güzel, hareketli, aydınlık şehir meydana çıktı.

İlerleme ve gelişmeyi isteyen pek az yaşlı kimseler, Tanzimat'tan sonra Selânik'in beş yüzyıl süren Osmanlı idaresinde, ancak son zamanlarda iki aydın ve çalışkan vali gördüğünü, sadece bunların memlekette güzel eserler bıraktığını söylüyorlardı. Biri Sabri Paşa idi: Şehrin ortasında muntazam bir cadde açtırmaya, kıyıdaki surları yıktırarak şehrin önünü açmaya, sur dışında, batı kıyısında güzel bir şehir parkı yaptırmaya muvaffak olmuştu. Sabri Paşa'yı çekemiyenler, bu işi de kendi menfaati için yaptığını ileri sürmüşlerdi.

Tuna vilâyeti ile Hersek'in ihtilâller içinde yandığı sıralarda, bu ateşin Makedonya'ya da sıçramaması için Sabri Paşa, Türk ahaliye muntazam yeni tüfekler getirtmeyi düşünmüş, bunun için halktan para da toplamıştı. Bu işi haber alan Rusya büyükelçiliğinin:

«Makedonya'da Türkler'i silâhlandırıyorlar; Hıristiyanlar'a katliâm yapacaklar» yollu feryatları üzerine hemen Avrupa devletleri işe karışmış, Bâbıâlî de Sabri Paşa'yı silâh getirtmekten alıkoymuştu. Onu çekemeyenler: «Paşa, işte bu para ile ana caddeyi yaptırdı, şehir parkını meydana getirdi, artanını da cebine attı» diyorlardı.

Söylenenler ne olursa olsun, Sabri Paşa'nın Selânik'te ilk bayındırlık adımlarını attığı, güzel eserler bırakmış olduğu bir gerçektir.

Seçkin ve değerli valilerden ikincisi Midhat Paşa'ydı. Rus savaşından dört yıl önce, Selânik valiliğine tâyin olunan ve sadece üç ay valilik eden Midhat Paşa, bu şehirde sayılamıyacak kadar çok ve büyük işler görmüştü. Bazıları, beş yüz yıl içinde gelmiş geçmiş bu kadar valilerin yapmış olduklarından daha fazlasını Midhat Paşa'nın orada üç ayda yaptığını söylüyorlardı.

ALLIANCE ISRAELITE

FRANSA'DAKİ Alyans İzraelit (Alliance İsraélite) Cemiyeti, Selânik Yahudileri için güzel bir okul açmıştı.

Fransa'dan gelen öğretmenlerle ve yeni usullerle birkaç ay içinde okuyup yazma öğretiliyordu. Bu okulda Türkçe öğretmeni olan Şemsi Efendi adında bir genç, bu usulün Türkçe içinde uygulanacağını düşünmüş ve kendi hesabına küçük bir okul açmıştı. Ama onun bu okulu bazı hocaların şiddetli hücumlarına uğradı. Kara tahta üzerine tebeşirle harfler, heceler yazdırmayı kâfirlik sayanlar oldu. Midhat Paşa gelir gelmez, bu haberi aldı. Şemsi Efendi'yi korudu, hattâ ona padişahtan bir nişan da getirtti. Bütün mahalle mekteplerinde bu usûlün kullanılmasını mecbur kıldı. O tarihten başlayarak Selânik'te öğretim gelişmeye başladı. Bunun sonucu olarak şehirde Terakki, Osmânî, Feyziye, Hamidiye, Selimiye... gibi muntazam özel okullar ortaya çıktı.

Midhat Paşa, taassup ve cehaleti ezmek istiyordu. «Sanayi Mektebi»ni açtı. Eski birkaç hamamı ve bedesteni onartarak bunların gelirlerini bu okula bıraktı. Geniş «Midhat Paşa Caddesi»ni açtırdı. Vilâyet, birçok şoselerle kazalara, sancaklara bağlandı. Ne kadar pürüzlü işler varsa, kısa zamanda hepsini çözdü, kesti, attı.

Midhat Paşa'nın uyandırmaya çalıştığı bu yeni hayat, yazık ki, onun üç ay süren valiliğinden sonra yine uyudu. Ancak, kısa zaman sonra başlayan Sırbistan ve Karadağ, Rusya savaşlarının felâketleri, Selânik üstüne dehşet verici bir kâbus gibi çökerek onu uyandırdı.

1876 - 1878 savaşlarında şehirden geçen ordular ve sonra Tuna vilâyetinden, Sırbistan'dan kaçan yüzbinlerce Türk göçmeni, buradaki uyuşuk hayatı sarstı. Şehirler, kasabalar, köyler kalabalıklaştı. Hayat ve geçim zorlaştı. İster istemez bir faaliyet görüldü.

Bütün bunlarla beraber Makedonya'da henüz bir ayaklanma hareketi yoktu. Hayat hâlâ oldukça sakin ve rahattı. O zamana kadar Rus elçiliği daha çok Sırbistan, Karadağ, Hersek, Bulgaristan ihtilâllerini körüklemeye çalışıyor, Slavlık sınırı dışında bulunan Makedonya'ya fazla önem vermiyordu. Makedonya Hıristiyanları genellikle Rum olarak kabûl ediliyordu. Kısa bir süre önce kurulmuş bulunan Yunanistan, kendi iç dertleriyle ve Girit adasıyle uğraştığından, Makedonya'da para harcayarak nüfuz kurma derdine de henüz girişmemişti. Fakat Bulgaristan, kendi kaderine sahip olduktan, Doğu Rumeli meselesini de lehine çözdürdükten

sonra, iştahası kabarmış bir genç hırsıyle gözlerini Makedonya üzerine çevirdi.

Burada binlerce Bulgar vardı. Onun için burasını Yunanistan'a kaptırmamak lâzım olduğunu anladı. 1884 yılından sonra, üstü örtülü bir şekilde çalışmalara koyuldu. İstanbul'un memleket meseleleriyle uğraşmasından da istifade etmek istiyordu. Bunun sonucu olarak, kısa zamanda, birbiri ardınca birçok imtiyazlar elde etti: Önce Ohri'de ve Üsküb'de Bulgar eksarhlığına bağlı birer metropolitlik kurulması için ferman elde etti. Sonra da Debre, Manastır, Nevrekop, Usturumca metropolitliklerini kurdu. Nihayet 1892 tarihinde, o zamana kadar Rum papazları tarafından idare olunan Bulgar cemaat ve okullarına ait bütün işlerin, bundan böyle Bulgar din adamları tarafından yönetilmesi iznini aldı

Bu olan bitenler üzerine, Makedonya'yı Bulgarlar'ın kapmasından korkan Rumlar da burada bir şeyler yapmak lüzumunu duydular. Kendi çıkarları yönünden millî hareketler meydana getirmek için yer yer gizli komiteler kurdular. Çok uğraşıyor, çok para harcıyorlardı.

Bu karşılıklı rekabetler ve çalışmalar yüzünden yavaş yavaş ortaya bir «Makedonya Meselesi» çıkıyordu ve yazık ki bu kıpırdanışlar sırasında yalnız Türk halkı uyuyordu. Gerçi uyanmak isteyen bazı gençler vardı; fakat onların harekete geçmelerine de türlü siyasî engeller mani olmaktaydı. Öte yandan çeşitli milletler, ileride kendilerinden fayda umdukları Hıristiyan unsurları, gerek kültür, gerek silâh kuvvetiyle güçlendirip kalkındırma yolunda sanki birbirleriyle yarış hâlindeydiler.

Bu devirlerde bir yabancı okulda okumuş olmak, bir yabancı dil öğrenmiş olmak sayesinde gaflet uykusundan uyanmış Türk gençleri, yurdumuzu elimizden almak isteyen bu sinsi çalışmalar karşısında — ellerinden birşey gelmediğinden — acz içinde kıvranıyor; tek çıkar yol olarak birtakım modern okullar kurmaya çalışıyorlardı.

MESELE CANLANIYOR

XIX. YÜZYILIN sonlarına doğru Makedonya meselesi büyümeye, ateş saçmaya, kan dökmeye başlamıştı. Memur olarak Selânik'te bulunuyordum. İşlerin içyüzünü görebilecek bir mevkide idim.

İstanbul'la vilâyet arasında geçen haberleşmeyi öğreniyor, Bâbıâlî'nin tuttuğu siyaseti biliyordum. Öte yandan Bulgarlar'la Rumlar arasındaki çekişme ve karşılıklı nefretin doğurduğu çatışmaları da görüyor, iki tarafın da Avrupa'yı aldatmak için yaptıkları çeşitli yayınları okuyordum.

Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan birer birer Türkiye'den koparılmıştı. Şimdi sıranın Makedonya'ya geldiği açıkça anlaşılıyordu. Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu'nu bu kıtadan atmaya karar vermiş göründüğünden; Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan bu mirastan pay almak için çabalıyorlardı. Sofya'da, Atina'da, Belgrad'da, Makedonya meselesiyle uğraşan belirli komiteler kurulmuştu. Selânik'te, Manastır'da, Üsküb'de, Serez'de bu komitelerin küçük şubeleri vardı. Bütün Bulgar, Rum ve Sırp öğretmenleri ve papazlar, bu komitelerin birer üyesi idiler. Bunlar, el altından kurdukları küçük çeteler, zaman zaman dağlara çıkıyor, kendi milletlerinden olup da komitelerinin isteklerine boyun eğmeyenleri cezalandırıyordu.

Henüz tam mânâsıyle ayaklanacak hâle gelmemişlerdi; ama bunu yapacak hâle gelmek için sınırlardan devamlı silâh kaçakçılığı yapılıyor, komiteci gençler gizli gizli askerî eğitim görüyorlardı. Durumu haber almaya başlayan Bâbıâlî'de telâşlı belirtiler seziliyordu.

Ben, tecrübesiz kafamla bazı muhakemeler yapıyor, yakın ufuklarda pek de bir tehlike göremiyordum. Makedonya sahilde idi, şimendifer vardı. Gerektiği zaman her tarafa ve kolayca asker yollanabilirdi.

Özellikle bu bölgede Türk nüfusu kesin bir çoğunluktaydı. Bulgarlar'la Rumlar'ın birleşerek bize karşı bir kuvvet çıkarmalarına da imkân göremiyordum. Çünkü Rumlar, Makedonya'nın Bulgar eline geçmesindense, Türkler'de kalmasını tercih ediyorlardı. Bulgarlar'ı ezmek için bize yardıma hazır görünüyorlardı. Bulgarlar da Rumlar'a karşı aynı duyguları besliyordu. Nitekim Doğu Rumeli meselesi çıktığı zaman, Yunan çeteleri kendiliğinden dağılmış, Bulgaristan'ı ezmek için bizi serbest bırakmışlardı.

Öte yandan, Girit meselesi yüzünden çıkan Tesalya savaşı sırasında Bulgarlar, Yunanistan'ın ezilmesini memnunlukla serbest bırakmışlardı (2).

Bütün bunlardan dolayı ben, memleket için yakın bir tehlike görmüyor; yalnız Rumlar'ın, bilhassa Bulgarlar'ın millî kuvvetleri ve yeni yeni okulları ile kavuştukları ilerlemeleri kıskanıyordum. Bizim baskı altında ve karanlıklar içinde uyutulmakta oluşumuza içten isyan etmekten kendimi alamıyordum.

O sıralarda Selânik'te yatılı olarak büyük bir Bulgar okulu açıldı. Bu önemli bir olaydı: Şehirde o güne kadar böyle büyük ve düzenli bir okul görülmemişti. Gerçi Yunanistan'dan verilmiş olan tahsisatla, Rum çocukları için «Büyük Yunanistan» hayâliyle kurulmuş okullar vardı. Bunlar çoğunlukla Fransız öğretmenler elinde, daha çok hayâlî gösterişlerle uğraşıyor, Rum'luğu medenî göstermeye, Avrupalılar'ın gözlerini boyamaya çalışıyordu.

Lise derecesinde, leylî olarak açılan, Bulgar okulunun kısa zamandaki başarısı Rumlar'ı kıskandırmaya başladı. Bu okul da, genç Bulgar hükümetinin verdiği ödenekle yönetiliyordu. Okul müdürü, Avrupa'da tahsil etmiş, bilgili ve iktidarlı bir Bulgar'dı. Öğretim üyelerinin hepsi Bulgaristan'ın seçme gençlerinden derlenmişti. Hepsi aynı ideolojiyi güdüyordu: Bu okulda uyanık gençler yetiştirilecek, köylere gönderilecek, orada millî Bulgar duygusunu çocuklara aşılayacaklardı. Bulgarlar'ın, önce rastgele bir okul gibi tanıtmaya çalıştıkları bu okul, aslında dörtbaşı mâmur bir «erkek öğretmen okulu»ydu. Kısa bir zaman sonra bunu aynı mükemmellikte bir de kız öğretmen okulu takib etti.

Bulgarlar, Rumlar gibi fazla hayâl peşinden koşmayıp, kurnazca hareket ediyor, maksada sinsi sinsi varmaya çalışıyorlardı. Hedefleri, Makedonya'da nüfuzlarını arttırmak ve zamanı gelince oraya sahip olmaktı. Güyâ, sadece Rumlar'a düşmanlık gösteriyorlar, Türkler'le karşı karşıya geldikleri zaman: «Rumlar ortak düşmanımızdır» diyerek, iki yüzlülükle davranıyorlar, Osmanlılık gayreti güder görünüyorlardı. O kadar ki, Selânik'teki Rum ve Yahudi okullarında Türkçe öğretime hiç önem verilmezken, o, yeni açılan büyük Bulgar okulunda ciddî olarak Türkçe okutuluyordu.

Okuldaki Türk öğretmenlerine verilen aylıklar çok yüksekti, öğretmenler de tanınmış kimseler arasından seçiliyordu. Sonraları «Deli Şâir» diye isim yapan Sâdi Efendi, Istanbul'dan getirtilen Gümrükçüzâde Fâzıl Bey, maarif tercümanı Edhem Efendi bunlar arasındaydı. Bu hâli gören Türkler arasında da bir uyanma başlamış, Terakki, Osmânî, Hamidiye, Feyziye gibi okullar bunun üzerine açılmış ve bu okullar için de Fransa'dan, Istanbul'da değerli öğretmenler getirtilmişti.

Ben, bütün bu okullarla ilgiliydim, öğretmenlerle görüşüyordum. Aydın Türk gençleri o zaman bu okulların çevresinde toplanmışlardı. Daha önceleri Selânik'te, medrese tarzında öğretim yapan bir rüşdiye (ortaokul) den başka millî eğitim müessesesi yoktu (3). Gençler, Türk'lüğü uyandırmak, şerefle yaşatmak, Avrupa'daki varlığımızı korumak için her şeyden önce okula önem verilmesi gerektiğini anlamışlardı. Bu özel okullarda benim de — parasız okuttuğum — derslerim vardı. Maarif hayatıyle uğraşmak suretiyle, Rum ve Bulgar okullarının çalışmalarını yakından takib edebiliyordum.

Hükümet adamlarımızdan çoğunun gaflet uykusunda bulundukları şu sahada Bulgarlar'ın parlak çalışmaları hepimizi kıskandırıyordu. Selânik'teki bütün öteki milletlerin okullarından daha ileri olan Bulgar okulları, kendi hesaplarına gerçekten değerli gençler yetiştiriyorlardı.

İşin garip tarafı, Selânik şehrinin içinde Bulgar halkının hemen hemen yok denecek kadar az oluşu idi. Bu yüzden Bulgarlar, kız - erkek bini geçen öğrencileri hep Makedonya içlerinden, köylerden ve kasabalardan toplayıp getiriyorlar; yetiştirdikten sonra — görev için — geldikleri yerlere geri yolluyorlardı. Köylere görev için dönen bu gençler, Bulgar komite-

---

2) Bu tarihte, 1908'e kadar, Bulgaristan prensliğinin Türkiye'ye tâbi, ancak iç işlerinde muhtar (otonom) bir devlet olduğu unutulmamalıdır.

3) Daha sonra II. Abdülhamid, Selânik Türk Üniversitesi'nin nüvesi olarak fakülteler bile açtırmıştır.

lerinin ve papazların himayesinde çalışıyorlardı.

O zamana kadar Rum patrikhanesinin nüfuzu altında kalmış olan köylerini Bulgarlar'ın, bu uyanışla Rumlar'dan ayırmakta olması, Rum patrikhanesine dehşet verdi. Makedonya'da çoğunluk Rumlar'dan çok Bulgarlar'da idi ama, papazlar vasıtasıyle Bulgarlar'ı yüzyıllarca buyrukları altında tutmuşlardı. Bu arada onlara, Bulgar değil, Rum oldukları fikrini de işliyorlardı. Halbuki bunlar Bulgarca konuşur, Rumca âyinlerden hiçbir şey anlamazlardı. Bağlılıkları sadece cahillikleri yüzündendi. Şimdi genç Bulgar öğretmenleri, halka, Rum değil, Bulgar oldukları fikrini aşılıyordu.

Üstelik Bulgaristan, İstanbul'a daha da yakındı.

Bu yüzden İstanbul hükümeti, Bulgarlar'ın nüfuzunu kırmak için, Rumlar'ı koruma yolunu tuttu.

Aslında bu siyaset yanlıştı. Türklük ve hükümet için tutulacak yol pek açık ve basitti: Makedonya'daki Türkler'i de, diğer uluslar gibi, millî eğitimle uyandırmak, millî cemiyetlerle kuvvetlendirmeye çalışmak, Rumlar'ın çoğunlukta bulundukları yerlerde Bulgarlar'ı, Bulgarlar'ın çoğunlukta bulundukları yerlerde Rumlar'ı tutmak (4)...

Ama yazık ki, İstanbul bunu yapmadı. Türklüğün kuvvetinden hiç istifade etmedi. Aksine, Rumeli'de asayişi korumak,

Bulgar komitecilerinin tertip ettiği infilâkten hemen sonra, Selânik Osmanlı Bankası'nın içi.

Rum metropolitleri, her yerde Bulgarların bu çabalarına karşı bir durum takındılar. Bir yandan Osmanlı hükümetine şikâyetler yağdırıp, Bulgar çetelerinin yaptıklarını dallandıra ballandıra anlatırken, öte yandan da kendileri yeni yeni çeteler kuruyorlardı.

Nihayet, önceleri suyun altında duran bu Rum - Bulgar mücadelesi, suyun yüzüne çıktı ve karşılıklı çatışmalar başladı.

Şimdi Mora ayaklanması, Rumlar'ın emelleri unutulmuş gibiydi. Bulgarlar'ın bu yeni tutumları endişe uyandırıyordu.

yani bekçilik yapmak için daima Türkler silâh altına alındı. Ötekiler, türlü entrikalar yaparken, bizim halkımız dağlarda, sınır boylarında, tren istasyonlarında elde tüfek bekliyordu.

Çeteci Rumlar veya Bulgarlar, bir hareket veya gösteri yapmak gerektiği zaman, komitelerin emriyle derhal toplanır, işlerini görür, sonra silâhlarını emin

4) Abdülhamid, aynen bu siyaseti tatbik etmiş, 1908'den sonra İttihad ve Terakki bu siyaseti bıraktığı için Makedonya kaybedilmiştir.

yerlere gizleyerek dağılırlardı. Her biri çiftinin çubuğunun başına giderdi. Halbuki zavallı Türk halkı için bu askerlik görevi salgın bir hastalık gibiydi. Arnavut ayaklanmalarına, Rum ve Bulgar ihtilâllerine karşı daima Türk soylu askerler silâhlanarak koşar; hem kırılır, hem işinden, gücünden kalırdı. Bütün bunların sonucu olarak da tabiatiyle fakirliği gittikçe artardı.

MAKEDONYA'NIN TARİHÇESİ

BU hâlleri daha iyi anlamak için, XIX. yüzyıl sonlarındaki Makedonya'ya, tarih, coğrafya ve etnoğrafya yönlerinden kısa bir göz gezdirmek yerinde olacaktır.

Pek eski zamanlarda Maket denilen bir milletin üstünde yaşadığı bu bölgeye, ilk zamanlar «Maketya», daha sonraları da «Makedonya» denilmiştir.

Herodot'a göre Makedonya hükümeti, Milât'tan önce 729'da, Perdikas adlı bir prens tarafından kurulmuştur. Bu hükümet ve buranın halkı, Yunanlılar'dan tamamen ayrı idiler. Dilleri de başkaydı. Yüzyıllar sonra bu bölgeye Kral Filip hâkim oldu. Bu adam ülkeyi kuvvetlendirdi, genişletti. Onun oğlu İskender ise, bilindiği üzere, büyük bir cihangir oldu; Makedonya'ya engin bir zenginlik ve ikbal getirdi.

İskender'in ölümünden sonra ülke, daha bir zaman müstakil kaldı ise de, nihayet iç kargaşalıklar sonunda Gaulois'ların saldırısına uğradı. Daha sonra da Roma imparatorluğunun bir eyâleti oldu, bir daha da eski müstakil hâline kavuşamadı.

Osmanlılar'ın Anadolu'ya hâkim oluşları sırasında, ilk olarak bu bölgeye Şehzâde Süleyman geçti. I. Murad zamanında burası artık bütünüyle Osmanlı devletine katılmıştı. Sonraları bir ara Venedikliler buraya asker çıkardılarsa da, Çelebî Mehmed ve II. Murad zamanında onlardan geri alındı. Uğursuz Balkan Savaşına kadar, beş yüzyıldan fazla, aralıksız Osmanlı idaresi altında yaşadı.

Makedonya, dünyanın tabiat bakımından da, en güzel yerlerinden biridir. İklim normaldir ve yılın dört mevsimi de bütün güzellikleriyle burada hükümlerini sürerler. Güneyde büyük Olimpus dağları, batıda Pindus sıradağları, doğu ve kuzeyde Rodop ve Despat'lar burayı dalgalandırır. Bereketli ovalar, çok güzel vâdiler göze çarpar.

Bu bölgeyi başlıca İncekara, Vardar, Usturuma, Karasu adlı ırmaklar sular.

Kıyılar çok girintili çıkıntılıdır. Bu yüzden birçok yarımadalar, körfezler, limanlar meydana gelmiştir.

Avrupa'da, halkı Makedonya'daki kadar karışık başka bir bölge yoktur dense yeridir.

Bölgede başta Türkler olmak üzere, Rum, Bulgar halkından başka birçok da Ulah, Arnavut, Sırp, Yahudi, Kıptî yaşamaktadır. Bunların hepsi aralarında kendi dillerini söylerler, kendi âdetlerine göre yaşarlar, birbirleriyle hiç karışmazlar. Bundan dolayıdır ki Avrupalılar; birbiriyle karışmamak üzere birçok sebzelerden meydana gelme et suyundan bir çorbaya «Makedonya Çorbası» adını vermişlerdir.

XV. yüzyılda Türkler burada çoğunluğu elde ettikleri vakit daha çok verimli ovalarda, güzel vâdilerde, nehir ve göl kıyılarında yerleşmişler, Rum ve Bulgar halkı da bunların topraklarında ırgat ve yanaşma olarak çalışmışlardı. Zamanla Rumlar kasaba ve şehirlere sokulup ülkenin ticaretini ellerine geçirdiler.

Mora'nın istiklâlinden sonra Rumlar yeni yeni fikirler peşinde koşmaya başladılar. Bulgar devleti teşekkül edince, onlar da aynı şekilde hareket ettiler. Hattâ bunlar da Makedonya'yı benimsemekte onlardan geri kalmadılar.

Türkler, Rumlar, Bulgarlar bu üç millet de Makedonya'da kendilerinin çoğunlukta olduğunu ileri sürerlerken, Rumlar ve Bulgarlar o zamanlar, Avrupalılar'ı inandırmak için türlü türlü istatistikler ortaya atarlardı. Çünkü ortada resmî bir sayım ve istatistik yoktu.

Nihayet, Avrupalılar'ın işe karışmalarıyle, Hüseyin Hilmi Paşa Makedonya genel müfettişliğine tayin olunduğu zaman, 1906'da ilk defa ciddî sayılacak bir nüfus sayımı yapıldı. Netice şu idi:

Selânik vilâyeti:

1 — İslâm - Türk	:	485.000
2 — Rum patrikliğine bağlı olan nüfus	:	323.000
3 — Bulgar	:	217.000

Aynı sırayla:

Kosova vilâyeti:

1 — 752.000
2 — 13.000
3 — 170.000

Manastır vilâyeti:
1 — 460.000
2 — 291.000
3 — 188.000

Bu üç vilâyetin ortak nüfusu da şöyleydi:

Türk ve İslâm	: 1.700.000
Rum patrikliğine bağlı olan nüfus	: 627.000
Bulgar	: 575.000
Ötekiler	: 199.000

Müslüman nüfusun bir milyona yakınını Türkler, 750 bin kadarını da Arnavutlar, Pomaklar (Müslüman Bulgarlar) teşkil ediyordu. Balkan Savaşı'ndan sonra Türkler'in yarısına yakını Anadolu'ya göç edebilmiş, kalan yarısının sonları kesinlikle belli olmamıştır.

MAKEDONYA VALİ VE MÜFETTİŞLERİ

Galip Paşa

MAKEDONYA meselesi uyanmaya başladığı sıralarda Selânik valiliğinde Galip Paşa bulunuyordu.

Galip Paşa, Sabri ve Midhat Paşalardan sonra gelen idare âmirleri içinde memleketin dertlerini, ihtiyaçlarını anlamış, ileri bir görüşle çalışmış, değerli eserler bırakmış bir devlet adamıydı. Yaşlılığına rağmen genç düşünceli, yurtsever, büyük bir şahsiyetti.

İriyarı vücudu, ağırbaşlı yürüyüşü, hele bir arslan kafasını andıran başıyle, heybetli bir görünüşü vardı. Solgun çehresini çevreleyen bembeyaz sakalı, bir ilkbahar göğü gibi koyu mavi büyük gözleri saygı uyandırırdı. Kendisini ilk görenler, bir hanımefendi gibi yumuşak sanırlardı. Fakat sesini işittikleri, hele hiddeti ile karşılaştıkları zaman, karşısında titrememek mümkün değildi. Sesi gök gürler gibi kalın, dehşetli ve ürperticiydi.

Tuhaf bir hikâyesini anlatırlardı: Telgraf başmüdürü devir ve teftişe çıkmış, yerine merkez müdürünü vekil bırakmıştı. Müdür, bu fırsattan istifade ederek, kendini vali paşaya göstermek için sık sık onun yanına gidiyordu.

Yine bir sabah valilik makamına gitti. Vilâyet konağının bitişiğinde harem dairesi vardı, vali orada yatıp kalkardı. O gün daha haremden çıkmamıştı. Müdür vekili, valinin makamında olmadığını öğrenince ilgili memura:

— Vali Paşa'ya geldiğimi haber veriniz, dedi.

Yaşlı vezir, telgraf müdürünün sabah sabah aramasından önemli bir olay bulunduğunu düşünerek makamına geçti.

Telgraf müdür vekili, tebessümlerle paşanın yanına sokularak, kandilli temennalardan sonra, önemsiz bir iş için fikrini sorunca, paşanın dehşetli hiddeti birden köpürdü. Kalın sesiyle gürleyerek:

— Efendi; bu kadar ehemmiyetsiz bir işi halletmeyecek kadar aczin varsa, ne diye başmüdürlük vekâletini üstüne alıyor da beni böyle sabahın hayrında yatağımdan çıkararak tâcizlik ediyorsun?... Çık!...

Diye bağırdı. Neye uğradığını anlamayan zavallı müdür kendini dışarı dar attı.

Adamcağız, her zaman bu olayı anlatır:

— O nazik, sevimli çehre altında böyle müthiş bir hiddetin gizli olacağını hiç aklıma getirmezdim, dermiş.

Mustafa Reşid, Âlî ve Fuad Paşalar'ın siyaset mektebinden yetişmiş, değerli devlet adamlarından bulunan Galip Paşa, birkaç defa nâzırlıkta bulunmuş, iktidarı kadar parlak olan namusu ve dürüstlüğü ile tanınmıştı.

Selânik'te daima ve herkesten büyük bir saygı görürdü. İlle de aleyhte konuşmak âdetinde bulunan bazı kimseler onun için: İçkiye düşkün olduğunu, güzel kadınları bulunan yabancı kibar konaklarının dâvetlerini reddetmediğini söyleyerek yürek soğuturlardı.

Galip Paşa gerçi konsoloslar, banka direktörleriyle düşüp kalkardı. Fakat onlara hiçbir zaman iş konusunda açık vermezdi.' Ciddî bir vatanseverdi. Yeniliklere taraftardı ve gençleri korurdu.

O zamanlar memleket yabancı baskısı altında âdeta ezilirdi. Paşa bu durumda bile, hiçbir şekilde, yabancıların milleti ve memleketi küçümsemesine meydan bırakmazdı.

Bir seferinde Selânik'e bir Fransız operet kumpanyası gelmişti. Primadonna Madam Sandra, şuh, güzel bir kadındı. Şehrin genç mirasyedilerinden Salih Bey adında bir adam bu kadına tutuldu. Her gece onun şerefine parlak ziyafetler veriyordu.

Bulgarlar'ın Makedonya üzerindeki ihtiraslarını gösteren bu harita, 1913 yılında L'Illustration adlı Fransız mecmuasında yayınlanmıştır.

ÖNCE TÜRK, SONRA FRANSIZ

BU kadından yüz bulamayan tatlısu Freng'i bazı gençler, karşı bir grup teşkil ederek, tiyatronun ikinci şarkıcısını himayelerine aldılar ve bu yüzden karşılıklı gösteriler başladı. Böylece birbirine âdeta düşman iki tiyatrosever takım ortaya çıktı. Kısa zamanda bütün Selânik halkı bu çekişmelerle ilgilenmeye başladı.

Salih Bey'in etrafında toplanan Türk gençlerinin bir gösterisinde, Madam Sandra Türk bayrağına sarılarak sahneye çıkacak, Hamidiye marşını okuyacak, alkışlanacak ve kendisine buketler sunulacaktı. Öte taraf bunu haber alınca, operetin ikinci okuyucusunu, daha önce sahneye çıkartıp, kendisine Fransız millî marşını okutmaya karar verdiler. Tiyatro kumpanyası, işine geldiği için, onlara hararetle uydu.

Oyun gecesi genç Türkler, Madam Sandra'nın Türk bayrağına sarılı olarak sahneye çıkmasını beklerlerken, Fransız bayrağına sarılı başka bir kızın çıkıp da Fransa Millî Marşı'nı okumaya başladığını görünce, kıyameti kopardılar. Türk gençleri:

— Memleketimizde Osmanlı marşı okunmadan Fransız marşı okutmayız... Diye şiddetli gürültülerle tiyatro direktörünün üstüne yürüdüler. Marseillaise'in okunmasının böylelikle önüne geçildi. Fakat Fransız konsolosu da o gün tiyatroda bulunuyordu. Bunu hemen bir mesele hâline getirdi:

— Fransız bayrağı tahkir edilmiştir... gibi sözlerle ertesi günü Vali Paşa'ya başvurdu.

Galip Paşa, konsolosun bu kükremesine aldırmadı. İşi, yarı ciddî, yarı şakaya vurarak meseleyi diplomatça kapattı. Türk gençliğinin ezilmesine meydan bırakmadı. Ama bir gün sonra gençleri yanına çağırarak onlara nasihat verdi:

— Ne yapalım ki hak kuvvetindir; Fran-

sa bunu bir mesele yapacak olursa felâkete uğrayacak sizler olursunuz. Bir daha böyle yersiz gösteriler yapmayınız, dedi.

■

Midhat Paşa'nın ekmiş olduğu yenilik tohumları Galip Paşa zamanında meyvelerini vermeye başlıyordu. Türkler uyanmaya çalışırlarken Bulgarlar uyandırılmış, Makedonya komitesi çetelerinin çalışmaları taraf taraf kendini göstermişti. Bunlar, Bulgar halkını uyarmaya çalışıyor, buna uymak istemeyenleri öldürüyorlardı.

Hükümet, bu komitelere karşı hareket mecburiyetindeydi; ne var ki, bu kolay bir iş değildi.

Rumlar'la Bulgarlar arasında günden güne şiddetini arttıran çekişme, aslında bir yorgan kavgasından başka bir şey değildi. Galip Paşa durumu iyice kavramıştı. Bunu ve buna karşı alınması gerekli tedbirleri sık sık İstanbul'a yazıp anlatmaya çalıştı.

Galip Paşa biliyordu ki, Rumeli'deki bu milliyetçilik akımlarına karşı en tesirli çare, aynı silâhla karşılık vermek, yani Türkler'i uyandıracak okullar açıp, onlara da kendi benliklerini tanıtmak ve sevdirmektir. Bunun için var gücüyle çalıştı. Uğraşa didine İstanbul'dan koparabildiği ödenekle Selânik'te bir Türk îdâdîsi (lise), bir de ziraat okulu açmayı başardı. Ama bu okullara Bulgar ve Rum çocuklarını da aldırmak gibi bir hatâ işledi. Düşünüyordu ki, bu okullarda, bu çocuklara Türklük duygusu ve sevgisi aşılanacaktır. Halbuki öyle olmadı. Onlar yine bildiklerini okudular ve bu okullara devam eden çocuklara, özel olarak, kendi fedailik duygularını aşılamakta devam ettiler.

O zaman Selânik millî eğitim müdürlüğünde, sonradan maarif nâzırı olacak olan Emrullah Efendi bulunuyordu. Bu zatın büyük gayretine rağmen Türk îdâdîsi Bulgar okulu ile rekabet edebilmekten çok uzaktı. Ayrıca onların okullarında her türlü propaganda yapıldığı hâlde, Türk okulunda vatan ve siyaset konuları yasaklanmış durumdaydı.

Galip Paşa, Selânik'te, kendi şahsî gayretleriyle bir de Hamidiye adlı okul kurdurdu. Terakki ve Feyziye adlı özel Türk okullarına yardım ve teşviklerde bulundu. Fakat ekseriyetle köylerde yaşayan Türkler'i uyandırmak için milyonlar harcamak gerekiyordu, para ise yoktu. Bulgar köylerinde aydın ve iyi eğitilmiş genç öğretmenler ders verirlerken, Türk köylerinde — çoğu zaman kendisi de cahil bir imam — eski usûlle birkaç çocuğa ders vermeye çalışıyordu.

Galip Paşa, istediği parayı İstanbul'dan sağlayamıyacağını anlayınca, vilâyet içinden bir gelir kaynağı aradı. Her tarafta nüfuzlu beylerin pençesine düşmüş evkaf gelirleri vardı. Bunlardan yararlanmayı düşündü. Ama çok geçmeden işe şeyhulislâmlık makamı elkoydu:

— Camilere, medreselere, çeşmelere vakfolunmuş gelirler, asıl yerlerinden başka yerlere harcanamaz...
diye diretti.

Halbuki yıkılmış, ayakta bir taşı bile kalmamış eski mescitlere, medreselere, çeşmelere, köprülere vakfedilmiş birçok gelir kaynağı, nasılsa bir yolunu bulmuş, bazı zorbalar, derebeylerine yemlik oluyordu. Galip Paşa, hiç olmazsa bunları kurtarmak ve okullara mal etmek istedi; bunun için uğraşıp didindi. Bütün gayretlerin meyvesi, birkaç sancakta yeni usûlde birkaç ilkokul açılmasından ibaret kaldı. Lâkin bu okullara da öğretmen bulunamıyordu. Dörbaşı mâmur bir ilköğretmen okulu yoktu. Bulgar okulu gibi, dört, beş yüz köylü çocuğu toplayıp okutacak, ideal sahibi, güçlü öğretmen yetiştirecek bir okul için yılda en azından on bin altına ihtiyaç vardı. Maarif nezâreti ise, onun Selânik'te açtığı okula, topu topu altı yüz kuruş aylıklı bir öğretmen tayin etmişti, o kadar.

Bütün bunlarla birlikte Galip Paşa, Selânik'te Türk kültürü için çalışmaktan geri kalmadı. Onun aydın bir fikirle saçtığı maarif tohumları yine de parlak sonuçlar vermekten geri kalmadı. Selânik, kısa bir zaman içinde, Osmanlı ülkesinin maarifçe en ileri vilâyeti olmak şerefini kazandı.

■

ÇOĞUNLUK Türkler'de ve İslâmlar'da olduğu hâlde, Makedonya'da bir avuç Bulgar'ın bir plan içinde çalışarak çıkardıkları ihtilâller ve uğradığımız felâketler için, onlara kızmaya pek de hakkımız yoktur. İnsan dinini değiştirebilir, hükümetler yıkılabilir; fakat milliyet değiş-

mez, millet daima yaşar. İnsanlık daima bir milliyet ideali ile yaşayacaktır.

O hâlde bu prensibi daima gözönünde tutarak kendilerini var etmeye ve yaşatmaya çalışan Bulgarlar'a, bir taraftan kızarken, bir taraftan da onlardan ders almak yerinde olacaktır.

Gençliğimizin en ateşli zamanlarında idik. Hükümetin idaresizliğini gösteren ve bunu tenkid eden bazı eserleri ele geçirdikçe, hırsla okurdum. Bu arada elime böyle yeni bir eser geçmişti. Bu, Osmanlı Bankası Genel Müdürü Sör Edgar Vensan'ın, Abdülhamid'e takdim etmiş olduğu bir tasarının suretiydi. Büyük bir iktidar sahibi olan, Türkiye'yi ve Türkler'i yakından ve pek iyi tanıyan bu İngiliz; Türk halkının temiz ahlâkını, zekâsını, çalışkanlığını, kanaatkârlığını, bilhassa yaradılışdaki namus ve fazilet cevherini çok iyi biliyor, bunlara karşı saygı besliyordu. Edgar Vensan'a göre memleketin uğramış olduğu felâketler, halkının kötülüğünden değil, siyaset adamlarının kötülüğünden ileri geliyordu. Bu adam, padişaha sunduğu tasarıda, hükümet idarelerinin kuvvetli bir teftiş ve kontrol altına alınması lüzumunu ileri sürüyordu. Buna gösterdiği en parlak delillerden biri de «Düyûn-ı Umumîye idaresi» idi. Bu idarenin kullandığı memurların yüzde doksanı Türk ve Müslüman'dı. Bu Türk ve Müslümanlar arasında rüşvet ve hırsızlık yüzünden mahkemeye verilenlerin veya azledilenlerin sayısı ise senede beş, on kişiyi geçmiyordu. Bu nisbette en büyük rol, onların âmirlerinden ve gelecekleriden emin bulunmalarıydı. Edgar Vensan, bu oranlamayı yaparak — eğer Türkiye'de memurlar arasında görevini kötüye kullanmak gibi şeyler varsa — bunların bu suçlarının şahsî ahlâksızlıklarından değil, âmirlerinin iktidarsızlıklarının veya başka kusurlarının neticesi olduğu sonucunu çıkarıyordu.

Edgar Vensan'ın bu görüşüne tamamen katılıyordum. Gerçekten de İmparatorluğun büyük memurlarından çoğunda — yükseldikçe artan — bir istibdat ruhu göze çarpıyordu. Daha açık konuşmak lâzım gelirse, namuslu, vazifesini bilir, iktidarlı vali ve kumandanlara az rastlanıyordu. İşte Makedonya'nın o kritik ve buhranlı zamanlarında — Galip Paşa'dan sonra — Zihni Paşa'yı, böyle yüksek değerlere sahip nâdir kişilerden biri olarak tanıdım.

ZİHNİ PAŞA

Zihni Paşa, Bâbıâlî'den yetişmiş, birçok nâzırlıklarda bulunmuştu. Ömrü boyunca İstanbul'dan pek dışarı çıkmamıştı. Zayıf, cılız, nâzik bir İstanbul çocuğuydu. Selânik'e gözden düşmüş olarak geldiği için, son derece üzgündü. Fakat ye'se düşecek adamlardan değildi. Memlekete küskünlük göstermedi. Bütün zekâsı, bütün çalışkanlığı ile son derece namuslu olarak gece gündüz çalıştı. Selânik'te en küçük yolsuzluğu görülmedi. Bundan dolayı, onun namusluluğu hakkında söyleyecek bir şey bulamıyanlar, hiç olmazsa şöyle konuşuyorlardı:

— Paşa, büyük gravyer peyniri içinde yuvasını yapmaya muvaffak olan farenin: «Ben artık dünyadan elimi eteğimi çektim» demesi çeşidinden bir namusluluk gösterisi yapıyor. Maliye ve nafia nezâretlerinde bunca yıllar bulunduktan ve milyonlara konduktan sonra, artık Selânik'te üç, beş bin liraya neden tenezzül etsin?...

Makedonya meselesi, ilk olarak belirli bir şekilde, Zihni Paşa'nın Selânik valiliği sırasında patlak vermiş, taraf taraf birçok Bulgar çeteleri dağlara çıkmışlardı. Bu yüzden Zihni Paşa, gece geç vakitlere kadar vali konağında kalır, şifreli telgraflarla uğraşır, bu ihtilâl başlangıcının önüne almaya çalışırdı. Ben de, bu işler için vazife ile sık sık, paşanın konağına gider ve gece yarılarına kadar yanında kalırdım.

Zihni Paşa'nın, siyah sakallarla çevrili sarı ve zayıf çehresi üzerinde, zekâ nurları saçan bir çift güzel gözü vardı. Bakışlarının tesiri, bunların derin bir nezaket ve şefkatle dolu olmasından ileri gelirdi. Vücudunu ileri doğru eğerek ve hafif bir kambur yaparak, çok yaşlı bir adam gibi, iki tarafa sallana sallana tuhaf bir yürüyüşü vardı. Fakat bu hâli de sevimli idi. Önemli birşey yazdıracağı veya düşündüğü zamanlar sakalını karıştırarak — dersine çalışan bir hâfız gibi — iki tarafa sallanırdı. Düşünüp bir karara varması ağır olurdu; fakat neticede verdiği kararlar hemen daima çok sağlam olurdu. Son derece alçak gönüllü bir insandı. Kendi fikirlerine aykırı düşen fikirler öne

sürüldüğü zaman kızmaz, bunları dikkatle dinlerdi. Ben ona hemen her şeyi açık açık ve olduğu gibi söylemeye alışmıştım. O kadar ki, bir gece çalışmalarımıza ara verdiğimiz bir dinlenme fasılasında söz, Istanbul'daki vezirlerin zenginliklerine, hattâ bazılarının çalıp çırpmalarına dökülmüştü. Paşa, bu gibi tutumları ve rezaletleri şiddetle lânetliyordu. Konuşması o kadar samimî bir hâl almıştı ki, ben de cesaret buldum; kendisinin maliye ve nâfıa nâzırlıkları sırasında büyük bir servet yapmış olduğu yolunda ortalıkta birtakım söylentiler bulunduğunu söyledim. Zihni Paşa bu cesaretime gücenmedi, bozulmadı da:

— Benim aldığım paralar, bir rüşvet ve irtikâp değil, bir hediyedir, dedi. İstikraz muameleleri yapıldıktan veya şimendifer imtiyazları verildikten sonra, sözleşmeleri imzalayacağım zaman «âdettir» diye bana birer çek verdiler. Bunu da birçok düşündükten ve hocamın görüşünü aldıktan sonra kabûl ettim. Çünkü anlamıştım ki, bunu kabûl etmekle memleketime hiçbir zarar ettirmeyecektim. Aksine, kabûl etmezsem, bu paralar ecnebîlerin elinde kalacak, bu para memlekete girmeyecek, memleketimizin sırtından milyonlar kazanacak olan kumpanyalar, üstelik bunu da kâr etmiş olacaklardı...

Zihni Paşa son derece dindar bir adamdı. Konağında daima dinî ve ilmî sohbetlerde bulunduğu, şahsına çok güvendiği bir hocası vardı. Günah olacağından şüphelendiği meselelerde daima hocasının fikrini alırdı.

Onun, Selânik valiliği sırasında Selânik - Manastır demiryolu, daha sonra da Selânik - Istanbul birleştirme hattının yapılmasına başlanmıştı. Kumpanyalar her üç ayda bir paşaya beşer yüz liralık birer çek takdim ediyorlardı. Paşa, zaten kumpanyalara zorluk çıkarmak, haksızlık etmek niyetinde değildi. İşleri her hâl ve şekliyle adalet çerçevesi ve dürüstlük içinde yürüttüğünden, bu çekleri kabûl etmekte bir sakınca görmemişti. Ama her defasında kendisine sunulan bu paraları okullara ve yoksullara dağıttırmış, bir kısmı ile de Yüksekkale yakınlarında güzel bir cami ve okul yaptırmış, ayrıca bunların yaşatılması için vakfını da kurmuştu.

Ben burada, bütün bu söylediklerimle, Zihni Paşa'yı haklı ve haksız çıkarmak dâvâsında değilim; sadece o günlerin hâllerini ve insanlarını tasvir etmek istiyorum.

Selânik'e ilk geldiği günlerde Zihni Paşa da o günlerin sıcak akıntısına kapılmıştı: Yunanlılar'ın Girit adası için çevirdikleri fitneler, başvurdukları küstahça yollar, Bulgarlar'ın yaptıklarını ve Doğu Rumeli olaylarını unutturuyordu. Halkın öfkesi bütün olarak Yunanistan'a yönelmişti.

Sofya diplomatları da bundan istifade ediyor, Makedonya'da Yunanlılar'ın nüfuzunu kırmak işini bahane edinerek Bulgarlar'a mezhep imtiyazları koparmaya, Istanbul'da Eksarhlığın nüfuzunu arttırmaya çalışıyor, başarı da elde ediyorlardı.

Bulgar Eksarhlığı tarafından, ahâlisi Bulgar olan köylere Bulgar papazlar ve öğretmenler tayin edilmesine engel olunmaması yolunda Istanbul'dan emirler geldi. Rum patrikliği ise, böyle anlaşmazlıklı kilise ve okullar için:

«Bunları bizler yaptırdık, elimizde fermanı da vardır» yollu itirazlarda bulunuyor ve bunları Bulgarlar'a teslim etmiyordu. Öte yandan artık oldukça aydınlanmış yerli halk:

«Biz Bulgar'ız, Bulgar papaz ve öğretmen isteriz» diye direniyor, bu binaları zorla ele geçirmek istiyordu.

BULGAR ÇETELERİ

HÜKÜMET, böyle anlaşmazlıklı okul ve kiliseler için kapatmaktan başka çare göremiyordu. Ancak bu kapatma tedbiri de Rumlar'la Bulgarlar arasında kanlı çatışmaların meydana gelmesini önleyemiyor, işe iki tarafın da kurmuş oldukları çeteler karışınca karşılıklı adam öldürmeler gittikçe artıyordu.

Bulgar köylerinin çoğu, çevrede kurulu çetelere uymuştu; onlar ne derlerse onu yapıyorlardı. Fakat komitelere yüz vermeyen, mutaassıp, muhafazakâr köylüler de vardı. Bulgar çetecileri bu köylülere cebir kullanmaya karar verdi. Taraf taraf Bulgar çeteleri gittikçe çoğaldı. Ancak bunların faaliyetleri hiçbir zaman haydutluk tarzında değildi; sadece millî gayelerine uymayan kimseleri tehdit ediyor veya öldürüyorlardı. Bir çetenin falan köyün Bulgar ilerigelenlerinden falan ve filânları öldürdüğü haberi geliyor, buraya

derhal asker ve jandarma müfrezeleri yollanıyor, fakat işi yapanlardan hiçbir zaman hiçbir iz, haber almak mümkün olamıyordu. Köylüler:

— Biz görmedik. Herhalde çete Bulgaristan'dan gelmiş ve yine oraya kaçmış olmalıdır...

gibi sözlerle işi savsaklamaya çabalıyorlardı. Bunlar tabiî yalandı: Hepsi de biliyorlardı ki çete, çevre köylerdeki fedailerden meydana gelmişti. Bunlar, Bulgar milliyetçilik hareketine karşı çıkanları öldürmüş, işini görmüş, sonra da dağılarak ve silâhını saklayarak yine sabanıyle meşgul olmaya başlamıştı.

Bulgar komitelerinin, varlıklarını böyle faaliyetlerle isbat etmeleri ve teşkilâtlanmalarındaki intizam — bu arada esrarengizlik — hükümeti derin derin düşündürecek kadar önemliydi. Ne vardı ki İstanbul'daki sorumlu devlet adamları, o kadar kendi iş ve güçleri, hattâ şahsî menfaatleriyle meşgullerdi ki, artık kıvılcımları enikonu gözükmeye başlayan ihtilâl belirtilerine, «Makedonya Meselesi»ne göz atmayı bir türlü düşünemiyorlardı.

Makedonya'da, Rum nüfuzuna karşı bir Bulgar kuvvetinin çıkışı: «Araya ayrılık sok, kendilerine hâkim ol» tarzındaki siyaset kuralına uygun geliyor olmalıydı ki; bazı kimseler bundan memnun oluyor ve:

— Ne âlâ, işte birbirlerini yiyorlar!...

diyorlardı. Birbirlerini yemeleri, belli bir ölçüde kalsa iyi idi ama, sonra bunların altından devlet için karşılanması güç, büyük meselelerin çıkması pek yakındı.

Nitekim bu suretle Makedonya'daki bütün Bulgar köyleri birer birer komitelerin nüfuzu altına girdikten, her tarafta mükemmel teşkilât yapılıp gizli silâh depoları tavanlarına kadar doldurulduktan sonra, artık işin rengi iyice değişti.

Şimdi Bulgarlar Makendonya'da nüfusun büyük çoğunluğunun kendilerinde olduğunu ileri sürmeye başlamışlardı. Uydurma istatistikler düzenleyerek, çeşitli dillerde kitaplar ve broşürler yayınlıyorlar; hem Osmanlı hükümeti, hem de Rumlar ve patrikhane tarafından mâruz bırakıldıkları «zulümler» konusunda Avrupa'da heyecan uyandırmaya koyulmuş bulunuyorlardı.

Bu çeşit hazırlıklarda da epey ilerleyip, işi kıvamına getirdikleri kanaatine varır varmaz, ilk ayaklanma gösterisini düzenlemekte de tereddüt etmediler:

Zihni Paşa'nın valiliği zamanında, 1887 yıllarında idi. Arnavutluk'ta patlak veren Yakova isyanı daha henüz bastırılmıştı. Ardından Makedonya meselesi uyandı. Hemen hemen durup dururken denilecek bir ortamda iken, Serez sancağında büyük büyük Bulgar çeteleri dağlara çıktılar. Bu defa üstlerine askerî müfrezeler gönderildiği hâlde, eskisi gibi ortadan silinmiyor, evlerine, çiftlerinin çubuklarının başına dönmüyor, genç Bulgar subaylarının kumandası altında olmak üzere, Türk askeri ile kanlı çarpışmalara girişiyorlardı.

Arnavutluk ihtilâlini büyük bir fırsat sayan Bulgarlar, Üsküb sancağında daha büyük çapta faaliyet gösterdiler. Koçana'da Hıristiyanlar'a zulümler, işkenceler edildiğinden söz ederek, Avrupa'yı aldatmak ve harekete getirmek için olanca güçleriyle çalışmaya koyuldular. Buradaki olayları kendi menfaatlerine en uygun bulan Avusturya - Macaristan İmparatorluğu idi. Avusturyalılar, Bulgar feryatlarına ve yayınlarına hak verir bir tutum takındılar. Bütün Viyana ve Peşte gazeteleri hemen her gün Makedonya olaylarına dair ilk sayfalarında sütun sütun ve ortalığa dehşet verici haberler, yazılar koyuyorlardı. Pek saf yürekli görünen Fransız basını da bunlara uydu. Paris gazeteleri: «Türk Mezâlimi» başlıkları altında her gün sayısız iftira yazıları koymaya başladı. Bunun üzerine Almanya, İstanbul'u destekler bir vaziyet aldı. Almanya'nın verdiği cesaretle Sâdeddin ve Enver Paşalar'dan meydana gelen bir heyet kuruldu (5). Bu heyet, Üsküb sancağındaki Bulgar köylerinde geniş silâh aramaları çalışması yaptı. Birçok komite ve çete mensuplarını bulup meydana çıkardı. Selânik vilâyeti içindeki Bulgar komitelerine ve eşkıyâsına karşı da şiddetli takiplerde bulundu. Ele geçirilen suçlular için açık mahkemeler kurularak burada yargılanmalar yaptıldı. Suçlu oldukları kesinleşen kimselere şiddetli cezalar verilmekten de geri kalınmadı. Bu böyle devam etseydi, belki mesele hâl yoluna konulabilirdi. Fakat bütün bu davranışlar, saman

5) Bu, Birinci Dünya Harbi'nin ünlü Enver Paşa'sı değildir. Enver Paşa, o yıllarda henüz altı, yedi yaşında bir çocuktu.

alevi gibi kısa sürdü. Birkaç kişinin ve zümrenin cezalandırılması ile işin tamamlandığı zannına varıldı. İşin tuhafı, bütün bu olup bitenlerden sonra Bulgaristan'a yeni birtakım imtiyazlar ve müsaadeler verildi. Bulgar komiteleri, bir zaman için faaliyetlerini durdurdular. Bulgar gazeteleri, yine bir zaman için dil değiştirdi. Şimdi hemen hepsi bir ağızdan, bağlı bulundukları yüce Osmanlı devletine sadakatlerini belirttiler.

İstanbul gazetelerine gelince: Makedonya'da bütün bu olup bitenler için hemen tek satır yazmamışlardı ve yazmıyorladı. Yalnız Selânik'teki «Asır» gazetesi, Bulgarlar'ın yazdıkları bu yazıların bir kısmını, Türkçe'ye çevirip sütunlarına almakla yetiniyordu.

Bulgaristan'a bağışlanan yeni imtiyazlar gereğince Serez'e ve Kavala'ya Bulgar tüccar vekilleri tayin olundu. Bunlar aslında bir çeşit konsolos idiler. Bir Osmanlı muhtar eyâleti olmaktan ileri gidemiyen Bulgaristan'ın, tabiatıyle, konsolos tayin etmeye hakkı yoktu. Ama bu «tüccar vekilleri» ile, yazık ki, bu iş gerçekleşmiş bulunmaktaydı. Şimdi Bulgar komiteleri için eskisinden daha emniyetli birer sığınak meydana gelmiş bulunuyordu. Bunlar, ticaret meselelerini kontrol ve yürütmek maskesi altında, mükemmel birer fesat ocağı idiler.

Zihni Paşa, bu işlerden son derece tedirgindi. İşin tehlikesini ve hele gelecekte alacağı şekli çok iyi seziyor, elinden geldiği kadar engellemeye çalışıyordu. Ne var ki, İstanbul'u inandırmak elinden gelmiyordu. İstanbul hükümetine gerçekleri ve bunların içyüzünü olduğu gibi anlatabilmek imkânsızdı. Zihni Paşa, yarım tedbirlerle kazanılmış olunduğu sanılan vakitlerin aslında kaybedilmiş fırsatlar olduğunu çok iyi takdir ediyor, bu durumdan sonsuz ezâlar duduyordu. Biliyordu ki Türkiye'nin Bulgaristan'a bağışladığı bu imtiyaz ve müsaadeler, hastalığı gizli gizli ilerletecek birer zehirden başka birşey değildi.

Zihni Paşa, içinde bulunduğu memleket parçasının bütün girdisini çıktısını, emri altındaki memurları çok yakından tanımış, öğrenmişti. Komitelerin maksatla-

Bir köylünün koyununu çalan Bulgar komitecileri.

rını ve başvurdukları türlü hileleri biliyordu. Bu yüzden, bir zamanlar üzülerek gelmiş olduğu Selânik valiliğinde şimdi canla başla bir şeyler yapmaya uğraşıyor, memleketin başına örülmek istenen belâların def'i için didiniyordu. Ancak işte tam bu sırada Selânik valiliğinden alındı, Haleb valiliğine tayin olundu.

Makedonya meselesinin adamakıllı sarpa sardığı bu sıralarda yapılan bu makam değişikliği hiç de yerinde değildi. Kendisi gibi, yurtsever birçok Türk aydını da bu yersiz azil ve tayinin sebebini anlayamamıştı.

O muhterem, gün görmüş, zayıf ihtiyar — bütün mânâsıyle ve türlü sebeplerle ateşli gözyaşları dökerek — ağlaya ağlaya Selânik'ten ayrıldı.

PAZAR MEKTEPLERİ

BULGAR komitelerinin içten içten faaliyetleri ve büyük bir intizam içinde yürütülmekte iken meydana çıkan teşkilâtlanmaları herkese hayret vermişti.

Yukarıda sözü edilen birinci «ilk öğretmen okulu»nun açılmasının üstünden on, on beş sene sonra Bulgarlar'ın bu çeşit okullarının yetiştirdiği ve millî Bulgar ideolojisi ile terbiye ettiği genç öğretmenler köylere dağılmaya ve büyük neticeler meydana getirmeye başladı.

İşte, daha on, on beş yıl öncelerine kadar Makedonya'da kapkara bir cahillik içinde, kim olduklarından, ne olduklarından, millî duygulardan tamamen habersiz ve mahrum bulunan, kendilerinin Rum olduklarını zanneden; esirlikten kurtulmaları için parlayacak selâmet güneşinin Yunanistan'dan gelmesini bekleyen Bulgarlar, bu kadar kısa zaman içinde iyiden iyiye uyanmışlardı. Şimdi artık fikirlerini, inançlarını, mezheplerini bütünü ile değiştirmişler, millîyetlerini korumak ve yüceltmek uğrunda mücadele meydanına atılarak kanlarını dökmeye başlamışlardı.

Aslında bu kadar büyük bir başarıya on beş yıl içinde ulaşabilme, aklın kolay kolay alacağı şeylerden değildi. Böyle bir değişme ve gelişme için uzun bir zamanın geçmesi, en azından otuz senelik bir süre lâzım gelirdi. Üstelik, bu büyük işe giriştikleri zaman Bulgarlar'ın elinde hemen hemen hiçbir şey yoktu. Ortada eleman olarak da ne Bulgar papazları vardı, ne öğretmenleri, ne de okulları. Bulgaristan da, bir beylik olarak daha yeni ortaya çıkmıştı. Devlet teşkilâtını ve mekanizmasını kurmakla uğraşıyordu. Ana yurdunda kendisine yetecek öğretmeni yokken; Makedonya'nın binden fazla köyüne kadın ve erkek öğretmenler elbette gönderemezdi.

Bu hâlde oldukları ortada iken, kısa bir zaman içinde, nasıl olmuştu da böyle birden kalkınmışlardı?

Önceleri bu hâl herkese bir bilmece gibi göründü. Fakat çok geçmeden sırlarının ne olduğu anlaşıldı. Komitelerin ortadan kaldırılması için girişilen harekette, yapılan inceleme ve araştırmalarda, bu komitelerin birçok düzenli çalışmaları gün ışığına çıkarıldı. Bulgar köylülerinin, bu kadar kısa bir zamanda böylesine uyanabilmelerinin en büyük sırrı da şuydu:

Gece dersleri, pazar mektepleri!...

Bir köyde bir Bulgar okulu açıldığı zaman, öğrenim çağında bulunan bütün çocuklar bu okullara kaydediliyor ve çok muntazam bir şekilde devama mecbur ediliyorlardı. Eğer cahil veya muhafazakâr bir baba evlâdını okutmak istemez ve bu hususta direnirse kendisini kötü âkıbetler beklerdi. Daha açıkçası, komitenin bir emrine itaat etmemenin cezası hemen kesinlikle ölümdü. Bu hususta komiteler âdeta bir sıkıyönetim ilân etmişlerdi. Herkes emre uyacak, her Bulgar köylü çocuğu mutlaka okuyacaktı.

Öte yandan okula devam etme çağını geçirmiş gençler vardı. Bunlar çifte, çapaya gitmeye mecburdular ama, hâl böyle iken de, okuyup uyanmaktan affedilmiş değillerdi. Böylelerine haftanın belli gecelerinde ya okul öğretmenleri, yahut da papazlar, bunların bulunmadığı yerlerde, aydın komiteciler gece dersleri veriyorlardı. Bu gece dersleri de âdeta mecburî hâle getirilmişti.

Bunlardan da ayrı olarak evlenmiş, barklanmış, çoluğa çocuğa karışmış, geceleri bile olsun derslere devam etmek çağını geçirmiş bulunan köylüler vardı. Bunların da okutulup uyarılmaları gerekliydi. Bunun için düşünülmüş, taşınılmış, «pazar mektepleri« kurulmuştu.

Pazar günleri bütün köylüler, kadın olsun erkek olsun, kiliseye gittikleri gibi bir, iki saat de bu okullara gitmeye mecburdular. Kilisede dinî görevler yerine ge-

tirilecekse, bu okullarda da millî görevler yerine getirilecekti.

Komitelerin genel merkezi tarafından hazırlattırılmış, bastırılmış hutbe ve konferans tarzında çeşitli kitaplar ve broşürler vardı. Bu kitaplardaki yazılar, papaz tarafından din adına, öğretmenler tarafından da millet ve milliyet adına okunur, okutulurdu. Bu eserlerde — köylülerin anlayabileceği bir dilde — eski Bulgaristan'ın parlak günleri, kahramanları ve kahramanlıkları anlatılır, duygular heyecana getirilir, idealler uyandırılırdı.

Kabûl etmek gerekir ki, bu telkin ve propagandalar çok canlı ve etkili olarak yapılıyordu. Bulgar köylülerinin gözlerinin önüne, uzaktan pırıl pırıl parlayan bir serap seriliyor, güzel bir hayâl canlandırılıyordu:

Yakında «Büyük Bulgaristan» kurulacaktı. Türk beylerinin ellerindeki bütün çiftlikler, verimli ve bereketli topraklar zorla alınacak, bunların hepsi Bulgar çiftçilerine dağıtılacaktı. Hepsi, zenginlik ve mutluluk içinde, az çalışıp, çok kazanarak yaşayacaklardı. Günleri, geceleri parlak eğlenceler, horalar, oyunlar, aşk ve sevdalarla geçecekti.

Öğretmenler ve papazlar bu göz alıcı hayâlleri anlatır ve mübalağalı tasvirlerle vaadlerde bulunurlarken — hemen sıcağı sıcağına sırasını getirip — buna ulaşmak için fedakârlıklar gerektiğini hatırlatırlar, kahramanlık hikâyelerini sık sık tekrarlamakta aslâ yorulmazlardı.

TÜRKLER VE BULGARLAR

İŞTE bu kadar kısa bir zaman içinde, o kara cahil Bulgar köylülerini uyandıran, o müthiş ve mükemmel komite örgütlerini vücuda getiren çalışmaların özü ve sırrı burada idi.

Birçok Selânik Türk aydınları, uzaktan da olsa, bu sırları sezmişti. Bunları sezen ve kıskananlardan biri de bendim. Ne zaman fırsat bulsam, küçük bir seyahat için köylere, kasabalara gitmiş olsam, bu Bulgar okullarını ziyaret etmekten kendimi alamazdım. Onlar açık bir övünme duygusu içinde her çeşit okullarını gösterip, gezdirdikleri zaman, ben hayâlimde, burada nasıl millî toplantılar yapıldığını gözlerimle görür gibi olur, edilen teşvikleri sanki kulaklarımla duyardım. Rumlar gibi fazla yüksekten atmayan, onlar kadar hayâlci ve mağrur olmayan; mütevazı ve korkak görünen, ama aslında çok gerçekçi bulunan riyakâr Bulgar köylülerinin bu tevazu maskesi altında ne müthiş bir azim ve gayret saklamakta olduklarını içim yana yana anlardım. Milliyetleri için çalışan bu kendi hesaplarına fedakâr ve uyanık komitecilere karşı acı bir takdir ve kendi milletim için de en yakın bir gelecekte hızlı bir uyanış temennisini kalbimin en derinlerinde, kıskanarak hissederdim. Ancak, mevcut şartlar içinde bunun gerçekleşmesinin ne kadar uzak olduğunu görerek de için için düşünür ve ağlardım.

Bulgar köylüleri için bir taraftan bu kadar uygun bir ortam tezgâhlanır ve gerçekleştirilmesi için hazırlanılırken, öte de Türk köylüsü devamlı baskı görüyor, eziliyor, eriyordu. İşin hem acı, hem de gülünç tarafı şuydu ki, Bulgarlar, bütün bunları yaparlarken, bir taraftan da Avrupa'ya karşı durmadan yalancı çığlıklarla ağlayıp sızlanıyorlar:

«Türkler zalim, vahşî, Bulgarlar mazlûm ve kahredilmiş hâldeler».

Avrupa da — bizim karşılıklı sesimiz çıkmadığı için — bütün bunlara inanıyor, inanmak da işine geliyor, temiz ve yiğit Türk milletini barbar olarak tanıyordu.

İşte bunu düşündüğüm, bu karşılaştırmaları yaptığım zaman, asıl barbar ve yalancı olan Bulgarlar'a karşı yüreğimden derin bir nefret ve kin hissi kabarıyor, coşuyor, taşıyordu.

O zamanlar, hele o zamanlar, Makedonya Bulgarları için şikâyete dayanak olabilecek hiçbir sebep ve zulüm ortada yoktu. Komiteleri vardı ve öyle kuvvetliydi ki, suç işleyenlerin çoğu mahkemelere bile gitmiyorlardı. Bulgarlar, kendi toplumları arasında işlenen suçları bile bizzat kendileri yargılayıp karara bağlıyorlardı. Sözün tam mânâsı ile uyanmış, kendilerini toparlamışlardı. Öte yandan hükümet memurları — olur ya — bir Bulgar'a küçük bir haksızlık yapacak olsalar, onların hepsi birden sanki tek bir vücutmuş gibi, birleşip bir anda ayağa kalkıyorlar, gürültüler şamatalar koparırarak bar bar bağırıyorlardı. Kısaca söylemek lâzım gelirse, artık onlar hükümetin zulmünden değil, hükümet bunların yalancı feryatlarından ve yaygaralarından korkar hâle gelmişti.

Hükümetin büyük bir hatası sürüp gidiyordu: Bu, Hıristiyanlar'ın askerlik gibi, en önemli bir vatan borcunu yapmaktan muaf olmaları idi. Türkler ve Müslümanlar, vakti gelince en verimli çağlarında işlerini güçlerini bir yana bırakıp askerlik görevlerini yapmaya koşarlarken, Hıristiyanlar işlerinin güçlerinin ve entrikalarının başında bildiklerini yapıyorlardı. Bu sâyede komiteler kendileri için gerekli genç elemanları, evlerinde rahat ve huzur içinde yaşamakta olan gençlerle doldurmaya muvaffak oluyorlardı. Hükümetin ve Türk'lüğün aleyhinde, Bulgaristan'dan gelen maddî ve manevî mükemmel silâhlarla donatılan bu gençler çalışırlar, pek az vergi verirler, bol bol para kazanırlar, zenginliklerini arttırdıkça arttırırlardı (6).

Öte yanda Türk gençleri, kanun gereğince, en az üç yıl süreyle, silâh altına alındıkları hâlde, bu süre beş, altı, bazan yedi sene ve daha fazlasına kadar uzatılırdı. Yemen çöllerinde, Trablusgarb cehennemlerinde, yetersiz bir beslenme ile âdeta çırılçıplak çalışırlar, isyanlara ve ihtilâllere karşı dövüşürlerdi. Bunlardan askerliklerini gurbet illerde ölmeden tamamlayıp evlerine dönenlerden çoğu ise, iki sene köyünde rahat oturmaya, evlenmeye, çocuk yetiştirmeye, çiftini düzmeye, para kazanmaya fırsat bulmadan — terhislerinin üstünden uzunca bir zaman geçmeden — redif (7) diyerek tekrar silâh altına çağrılırdı.

Bazı ülkeler vardır ki, ahalinin artık kanıksadığı, alıştığı, teslimiyet gösterdiği salgın ve geçmez hastalıklar vardır: Hindistan'ın kolerası, Afrika'nın sarı sıtması gibi. Makedonya'daki zavallı Türk ve Müslüman halk için de müthiş bir redif hastalığı vardı. İki, üç yılda bir durup dururken başgösterir, daha yeni aile kurmuş, yeni çocuk babası olmuş bahtsızları alıp götürürdü. Bu yüzden çok zaman kadınlar dul, çocuklar yetim kalırlardı. Yemen ayaklanmaları, Dürzî isyanları, Makedonya komiteleri; hele bitmek tükenmek bilmeyen Arnavutluk karışıklıkları için durmadan redifler toplanır dururdu.

İşte Makedonya'da, idaresizlik yüzünden, Türk soyu böyle ezilip, eriyip giderken, ötede Rumlar rahat rahat yaşıyor, ticaret yapıyor; Bulgarlar sinsi sinsi çalışarak kazanıyor, kabarıyor, komiteler gece dersleri, pazar mektepleri ile şımardıkça şımarıyorlardı.

Bazan, Selânik Maarif Müdürü Emrullah Efendi ile birlikte bu konularda hasbihâller ederdik. Türkler'i de böyle uyandırabilmek için «Cuma Dersleri» kurmak hulyaları ile avunurduk. Ne var ki biz, her türlü yorgunluğu ve fedakârlığı göze alıp böyle faaliyetlere girsek bile, devletin katı mevzuatı buna imkân vermezdi, vermezdi. O zaman çaresiz boynumuzu büküp kadere rıza gösterirdik.

İşte şimdi, birkaç yıl var ki, cumhuriyet idaresine kavuşmuş bulunmaktayız. Hükümetimiz, Türk'lüğü kısa zamanda yükseltmek, milleti kalkındırmak istiyorsa — her şeyden önce — ilk öğretmen okullarına önem vermelidir. Artık okul çağını aşmış kimseler için de gece dersleri ve «Cuma Mektepleri» açmayı ihmal etmemelidir (8).

VALİ VE MÜŞİR KAVGALARI

EVET; gece dersleri, pazar mektepleri sayesinde kısa zaman içinde uyanıp benliklerine kavuşan Makedonya Bulgarları, milliyetlerini, varlıklarını göstermeye, ihtilâl provası mahiyetinde bazı davranışlara girişmişlerdi.

Bir yerde bir tedirginlik patlak verdi mi ilk başvurulan şey, oraya asker sevketmekti. İlk başvurma tedbiri olarak belki bu tutum haklı görülebilirdi. Ama asıl mesele, bu tedirginlikleri doğuran şeylerin kökünü kazımakta idi. Her ayaklanmayı bastırma hareketinde kaybeden yine Türk tarafı olurdu. Asker yollanır, çarpışılır; ordu, kazandığı başarı ne olursa olsun, az veya çok bazı yaralar, bereler almış olarak karargâhına dönerdi.

O sıralardan Üçüncü Ordu Müşirliğinin merkezi Manastır'dı. Böyle olduğu hâlde ordu müşirinin — Manastır'da değil — Selânik'te oturması ve ordusunu buradan yönetmesi kararlaştırılmıştı. Bundan belki, Manastır'ın sönüklüğüne karşılık, Selânik'in büyük ve hareketli bir şehir oluşunun da etkisi vardı.

---

6) Hıristiyanlar askere alınmaz, fakat «bedel-i askerî» öderlerdi.

7) İmparatorluk zamanında bir çeşit yedek asker.

8) O zamanlar resmî tatil günleri cuma idi.

Balkan Savaşı'nda, Bulgarlar tarafından oğulları ve kocaları öldürülen Rum kadınları.

Üçüncü ordunun belli başlı tümenleri, tugayları, alayları, Bulgarlar'ın sık sık olay çıkardıkları noktalara yakın yerlerde konaklandırılmıştı.

Çeşitli ayaklanmalar, huzursuzluklar, tedirginlikler içinde bocalayıp duran bu bahtsız memleket parçasında, ordu kumandanları ile en büyük mülkiye âmirleri olan valilerin el ele vererek felâketin önünü almak için çalışacakları akla gelirdi değil mi? Heyhat ki, hayır!...

Üçüncü Ordu müşirliğinin Makedonya'da yerleşmesiyle birlikte sivil ve askerî idarelerin büyükleri arasında anlaşmazlıklar, birbirini çekememeler başladı.

İlk kavga önce Selânik'te vali ile ordu müşiri arasında koptu. Vali Zihni, müşir Fevzi Paşalar her ikisi de gerçekten namuslu, yurtsever adamlardı. Fakat anlaşamıyorlardı.

İstanbul'da, ya padişaha hoş görünmek, yahut da bunu vesile ederek bazı meslektaşlarına takılmak, şaka etmek isteyen bazı nâzırlar vardı ki, önce çok defa mâsum başlayan bu hareketler sonraları büyük kinlere, düşmanlıklara doğru yol alırdı.

Bu, İstanbul'da böyle olsa bile, eyâletlerde olmamak gerekirdi. Hele Makedonya'nın merkezinde, her an gırtlağımıza sarılmak için hazır bekleyen Bulgar ve Yunan azınlıklarının kaynaştığı Selânik'te hiç görülmemeliydi. Ne var ki, Zihni ve Fevzi Paşalar gibi namuslu, ağırbaşlı valiler ve kumandanlar bile bu kötü akımdan kendilerini koruyamadılar.

HALAYIK MESELESİ

ZİHNİ Paşa'nın konağından bir Çerkes halayık kaçmıştı. Bu halayık — tekrar o konağa iade edilmemek için — aralarının açık olduğunu iyi bildiği Fevzi Paşa'nın konağına sığındı. Zihni Paşa, Şer'iye mahkemesi kanalı ve polis aracılığı ile, halayığın kendisine iade edilmesini istedi. Fevzi Paşa bütün bu başvurmaları reddetti. Aslında hiçbir hakkı ve yetkisi bulunmadığı hâlde, halayığı genç bir subayla evlendirdi.

Bu olay, iki paşa arasında zaten şekerrenk olan münasebeti tam bir nefret ve düşmanlık hâline getirdi. İş bu kadarla da kalmadı. Düşmanlık, iki tarafın çevresindekileri de etkiledi. Valiye mensup olanlar, müşirin semtine uğramaz oldular. Müşirin emri altında olanlarla, ona sempati duyanlar da valinin aleyhinde ağızlarına geleni orada burada söyleyerek müşire yaranmaya çalıştılar. Derken, bu taraf tutma meselesi, resmî çevrelerden çarşı ve pazarlara kadar yayıldı. Birtakım halk, valiyi haklı buluyor, bir kısmı ise müşire hak veriyordu.

Bir gece Zihni Paşa'nın konağında oturuyorduk. Paşa'nın her zaman fikir danıştığı, meşhur hoca efendisi de oradaydı. Mevzu, dönüp dolaşıp şu meşhur halayık hikâyesine dayandı. Zihni Paşa üzgün bir tavırla bana döndü:

— Senin dostun falanca bey, Hacı Yahyâ Efendi'nin mağazasında bu meseleden söz ederken, müşir paşanın haklı olduğunu ve bu konuda çok âlicenap hareket etmiş olduğunu söylemiş, dedi.

Ben cevap olarak, çarşı ve pazarda söylenecek sözlerin önemi olmadığını; kendisinin yüce bir vezir, faziletli ve muhterem bir şahsiyet bulunduğunu, haksız sataşmalarının şanına ve şerefine noksan getirmeyeceğini, bundan dolayı böyle sözler üzerinde durmaya tenezzül etmemesi gerektiğini söyledim. Nihayet konuşmamı şöyle bağladım:

— Bana kalsa ben, şunun bunun, ötede beride mânâsız sözler söylediklerine müteessir olmam. Fakat sizin teveccühünüz şerefine nâil olan bazı kimselerin bu gibi âdî sözleri çarşıdan pazardan toplayıp huzurunuza taşıyarak sizleri boş yere üzdüklerine teessüf ederim...

Paşa sustu. Mevzuu değiştirdi. Meğer ben baltayı taşa vurmuşum. Bu sözleri paşaya taşıyan, onun akıl hocası değil miymiş?... Hoca Efendi fena hâlde bozuldu. Yerinden kalktı, odadan çıktı. Aslında onun bu işte rolü olduğunu bilmiyordum ve konuşmamda kendisine taş atmak niyeti yoktu. Gelgelelim o günden sonra hocanın bana düşman olduğunu gördüm.

Önce İstanbul'da başlayan, sonra eyâlet merkezine sıçrayan bu devlet adamları kavgaları, kısa bir süre içinde sancak merkezlerine, kazalara kadar yayıldı. Buralardaki daha küçük rütbeli sivil ve askerler de bu modaya uydular; memleketin içinde bulunduğu büyük tehlikelerden gafil olarak birbirlerini yiyip öldürmeye koyuldular.

İş öyle bir hâl aldı ki, meselâ bir kaymakam, kazasındaki askerî kumandanın

vazifeyle ilgili yersiz bir tutumundan pek haklı bir şikâyette bulunacak olsa, Müşir Fevzi Paşa bu meseleyi inceletmeye aslâ lüzum görmez, zâbitini korur ve savunurdu. Vaziyet öbür taraf için de aynıydı. Asker tarafından mülkiye memurları hakkında yapılan herhangi bir şikâyeti de valilik makamı «garaz eseridir» diyerek bir tarafa atardı. Bu suretle çok zaman, hiç de istenmediği hâlde, kötülükler ve yolsuzluklar örtbas edilmiş olurdu.

Üçüncü ordu müşiri Hayri Paşa ile Bulgaristan hudut kumandanı İbrahim Paşa, Selânik valisi Rauf Paşa ile Makedonya vilâyetleri umumî müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa arasında da aynı üzücü geçimsizlikler, anlaşmazlıklar sürüp gitti.

Hüseyin Hilmi Paşa ile Rauf Paşa, birbirlerini daha önceden pek iyi tanımış, sevmiş bulundukları hâlde, Selânik'te ise birbirlerinin yüzlerini görmek istemiyecek kadar karşılıklı düşmanlığa düşmüşlerdi. Bu iki büyük ve değerli idarecinin bozuşmaları için ortada belirli sebepler de yoktu. Belki de — bir çeşit kötü bir geleneğe uymuş olmak için — başlangıçta birbirlerine dargın gibi davranmak lüzumunu görmüşlerdi. Fakat sonraları, arada söz taşıyıp, ara bozanların gayretiyle, bu taklit küskünlük gerçek bir dargınlık ve giderek de düşmanlık hâline girmişti.

Makedonya'da, talihsizliklerimizin en büyüklerinden biri de idare âmirlerinin, büyük kumandanların — çok zaman — tam bölgeyi tanıyıp kendilerini vazifelerine yeterince adapte edecekleri sırada, kaldırılarak başka yerlere tayin edilmeleri idi.

Meselâ ayaklanmaların, gemi azıya almaya başladığı 1900 yıllarında, Manastır valiliğine Edib Paşa geliyor, çok geçmeden, o alınıp yerine Rıza Paşa tayin ediliyor, Rıza Paşa'yı Hâzım Bey, Hâzım Bey'i Reşid Bey'in tayinleri takib ediyordu.

Bulgarlar'ın komitecilik yoluyle çok şeyler elde ettiklerini gören Rumlar da bu çeşit faaliyetlerini arttırmışlardı. Birbirine can düşmanı olan bu iki millet, aralıksız, birbirlerinin yaptıklarını kolluyor, olay çıkarmak için fırsat bekliyorlardı. İki tarafın da bütün köylerde gizli teşkilâtları, adamları vardı. Nerede bir ayaklanma veya eşkıyâlık hazırlığı olsa, hükümetten daha önce haber alıyor, bunu gizli yollardan hükümete haber veriyorlardı. Bu, bir bakıma, devletin işine gelen bir hâl olmalıydı. Ancak ne var ki, bir nahiye müdürü, bir kaymakam böyle bir haber alıp çevrenin kumandanına bildirdiği zaman — teşebbüsün ağır bir olay hâline gelmeden önce önünün alınması çok kolay olduğu hâlde — kumandan, kaymakamın verdiği bu habere inanmıyor, işin mahiyetini eşelemek için onunla konuşmaya lâzım görmüyordu. Kumandan, asker sevketmek için, haberin kimden ve nereden, nasıl alınmış olduğunu öğrenmek istiyordu. Muhbirler, karşı tarafın şerrinden korktuklarından, adlarını da çok zaman vermediklerinden dolayı uzun yazışmalar sürüp giderken, birden olay patlak veriyor ve iş işten geçmiş bulunuyordu.

RADOVİŞTE'Lİ MUSTAFA BEY

SELÂNİK îdâdîsi açıldığı zaman, maarif müdürü Emrullah Efendi, okulun coğrafya öğretmenliğini bana vermişti. Derslerimde çocuklarıma daha faydalı olabilmek için Le Vassör'ün üç büyük ciltlik coğrafyasını Türkçe'ye çevirmeye başladım. Bu dersten zevk alıyor, sanki bir coğrafya uzmanı olmak istermiş gibi çalışıyordum.

Yaptığım tercümeyi, üç büyük cilt hâlinde bastırdım. Bunlardan örnek olarak, birkaç takımını maarif nezâretine takdim ettim. O zamanlar bizde daha böyle geniş ve mükemmel coğrafya kitapları yoktu. Kitap, özellikle istatistikler bakımından çok zengindi. Yaptığım bu hayırlı işin takdirle karşılanacağını, belki mükâfatlandırılacağımı, kitabımın yurttaki bütün îdâdîlere ders kitabı olarak tavsiye edileceğini umuyordum. Ben bunları bekleyip dururken, bir de ne göreyim? Selânik îdâdîsi coğrafya öğretmenliğine — benim yerime — başka bir öğretmen gönderilmemiş mi?

Maarif Nezâreti'nin bu garip davranışına, benim kadar, vali ve maarif müdürü de üzülmüşlerdi. Galip Paşa'nın bir yazısı ve izni ile İstanbul'a gittim. Maarif nezâretine bu haksız işten duyduğum üzüntüleri açıklayacak ve yanlışlığın giderilmesi için çalışacaktım.

Nezârette, eski bir ahbabım:

— Radovişte'li Mustafa Bey'le görüşmedin mi? O da Selânikli'dir. İlk tedrisat umum müdürüdür. Nâzır Paşa da kendi-

sini pek sever. Sana o yardım eder, yol gösterir, demişti.

Radovişte'li Mustafa Bey'i görmemiştim ama, kendisini görmeden tanıyordum. Onun vatanseverliğine karşı içten ve kalpten gelen bir bağlılığım vardı. Çocukluk ve gençlik hâtıralarım içinde kendisini bir büyük adam olarak yaşamaktaydı.

Abdülaziz tahttan indirilip, Birinci Meşrutiyet inkılâbı yapıldıktan ve Kanun-ı Esîsî ilân edildikten sonra, bir zaman için matbuata bir hürriyet tanınmıştı. O günler, sevinçli ve heyecanlı günlerdi. Bütün bu sevinçli ve heyecanlı günler Selânik'teki aydın fikirli gençler arasında da bir uyanma ve hareket meydana getirmişti. İşte Selânik çevresindeki bu aydınlık hareketin başında ve en ön saflarında Radovişte'li Mustafa Bey bulunmuştu.

Radovişte gibi, âdeta köy denilebilecek kadar küçük bir kasabada doğup büyüdükten sonra Selânik'e gelen Mustafa Bey, düzenli bir öğrenim görmemiş olduğu hâlde, yaratılışındaki zekâ ve cevher sayesinde, Midhat Paşa'nın — Selânik valiliği sırasında — dikkatini çekmiş, teveccühünü kazanmış, kısa bir zaman içinde kendisini göstererek yükselmişti. Kanun-ı Esasî'nin verdiği imkânlardan faydalanarak Selânik'te çeşitli gazeteler ve mecmualar çıkarmıştı. Bunlar, sırasıyle, «Rumeli», sonra «Zaman» ve bir süre sonra da çocuklar ve gençler için çıkarılan «Ayna» idi. Mustafa Bey, bu gazete ve mecmualarla, memleket halkını uyandırmaya çalışıyordu.

Ben o zamanlar daha küçüktüm. Okuyup yazmayı yeni yeni söken bir çocuktum. Böyle olduğu hâlde Ayna mecmuasını görüyor, alıyor, okuyor ve çok seviyordum. Selânik'te Mustafa Bey'i herkes büyük bir adam olarak biliyor ve ona geniş saygı duyuyordu:

— Istanbul'da Kemal Bey (9), Selânik'te Mustafa Bey... derlerdi.

«Ayna» mecmuası haftada bir çıkardı. Dört sayfalık, küçük bir şeydi. Fakat o zamana göre bir mecmua, bir gazeteydi; büyük bir önem taşırdı. Çünkü o zamanlar — değil gazete çıkaranlar ve bunlara ya-

9) *Nâmık Kemal.*

Radovişte'li Mustafa Bey'in yayınladığı «Rumeli» gazetesinin ilk sayfası.

رومیلی

zı yazanlar— okuyanlar bile parmakla gösterilecek kadar azdı. Ben «Ayna» nın küçük bir okuyucusu olmakla övünürdüm. Gazetenin yayınlandığı günler, okuldan çıkar çıkmaz, evimizin de tesadüfen yakınında bulunan vilâyet matbaasının önünden geçer, içeri girip gazetemi bizzat oradan alırdım.

Vilâyet basımevi, o zaman, eski hükümet konağının avlusunda tek katlı küçük bir binaydı. Avluya bakan pencereleri vardı. Gazetemi almaya geldiğim günler, bu pencerenin önünde uzun uzun durur; mürettiplerin gazeteleri nasıl dizip hazırladıklarını, yazıları nasıl düzelttiklerini, nasıl bağladıklarını, küçük baskı makinesinin gazeteleri nasıl bastığını büyük bir merak ve hayret içinde seyrederdim.

Birgün, yine böyle «Ayna» gazetesini almış, fakat oradan ayrılamıyarak içerdeki çalışmaları seyrediyordum. Bir ara mürettiplerin telâşla:

— Mustafa Bey geliyor, diye konuştuklarını duydum.

Başımı çevirdim. Hükümet konağından basımevine doğru, uzun boylu, zayıf, saçlarına kır düşmüş, gözlüklü bir zâtın gelmekte olduğunu gördüm. Dimdik yürüyor, bastonunu hafif hafif elinde sallıyordu. Gözlerinde ateşli bir zekâ pırıltısı, tavırlarında ağırbaşlı bir heybetlilik vardı. Bu görünüşünün tesiri altında kalmıştım. Hemen kendimi toparladım. O zamanki terbiye kaidelerine uygun olarak ceketimin düğmelerini kavuşturdum. Kendisine karşı selâm durdum. Bana baktı, sonra elimdeki gazeteyi gördü. Tebessüm ederek, şefkatli bir tavırla selâmımı aldı, telgrafhane kapısından çıktı gitti.

Ben, Mustafa Bey'i görmüş olmanın, onun selâmına nâil olmanın sevinci ve gururu içinde pek bahtiyardım.

Ancak o günden sonra kendisini bir daha görmem nasip olmamıştı. Çünkü kısa bir süre sonra ilk «Meclis-i Meb'ûsân» açılmış ve Selânik'ten milletvekili seçilen Mustafa Bey, meclis çalışmaları için, İstanbul'a gitmişti.

İlk Meb'ûsân Meclisi, bir müddet sonra, çeşitli sebepler yüzünden kapatıldığı zaman; iyi konuşan, aydın fikirli, vatansever birçok gençlerle birlikte o da İstan-

Radoviştе'li Mustafa Bey'in yayınladığı «Zaman» gazetesi.

زمان

bul'dan uzaklaştırılmıştı. Radovişte'li Mustafa Bey, uzunca bir zaman sürgünlerde dolaşmış, fakat sonra değeri bilinerek tekrar İstanbul'a alınmış ve Maarif Nezâreti'nde önemli bir vazifenin başına getirilmişti.

Kalbimde kendisine karşı derin ve samimî hürmet hisleri vardı. Zamanla, yaşımla birlikte, heveslerim de büyümüş, ben de onun gibi yazı hayatına atılmıştım. Çeşitli gazetelere ve dergilere yazı yazıyordum. Mustafa Bey'i yakından tanıyan bir zât bir gün bana:

— Geçenlerde Mustafa Bey'le senden bahsettik. Yazılarını okuduğunu ve beğendiğini söyledi.

demişti. Bundan büyük sevinç ve gurur duymuştum. Kendisine olan sevgim de artmıştı.

İşte, işim için İstanbul'a gittiğim zaman bu duygularla dolu olarak kendisini görmeye gidiyordum. Gerçekten beni büyük ve ümidimin üstünde bir iyi kabûlle karşıladı. Nâzır Münif Paşa ile de tanıştırdı. Bu sayede Münif Paşa'dan da birçok iltifatlara nâil oldum. Mustafa Bey, kendi dairesiyle ilgili bulunmadığı için, beni orta tedrisat umum müdürü olan Aziz Bey'e tanıttı; işimle meşgul olması için ricada da bulundu.

Fakat Aziz Bey nedense coğrafya öğretmenliğini tekrar vermeye bir türlü râzı olmuyordu. Bin bir dereden su getirerek aynı okulun Fransızca öğretmenliğini teklif etti. Coğrafya öğretmeninin maaşı üç yüz kuruş, Fransızca öğretmenininki ise altı yüz kuruştu. Aslında Selânik îdâdîsinden benden çok daha iyi Fransızca bilenler vardı. Bunu düşünerek Aziz Bey'e, benim Fransızca bilgimin böyle bir okulda ders verecek derecede olmadığını söyledim. Bu görevi kabûl etmemek için direttim. Fakat o tipik bir memurdu. Hiç ezilip büzülmeden:

— Adam sen de..., Öğrenciler senin kadar Fransızca bilseler yeter de artar bile. Bizler bu kadarına çoktan razıyız, dedi.

Ben de, üstesinden gelemiyeceğim bir iş için yüksekçe bir maaş alamıyacağımı, bundan dolayı beni bu görevden bağışlamasını rica ettim. Aziz Bey — nedense — düşündüklerinden dönmüyordu. Bunun üzerine edebiyat öğretmeninin rızasını almaya lüzum bile görmeden, kendisi biraz Fransızca bildiği için, onu Fransızca öğretmenliğine tayin etti. Ondan açılan edebiyat derslerini de bana verdi. Benim içim bir türlü rahat değildi:

— Peki, ya edebiyat öğretmeni kabûl etmezse ne olacak?

diyerek son bir itirazda daha bulunmak istedim. Aziz Bey'in cevabı kesin ve mânâlıydı:

— Kendisinden üç yüz kuruşluk edebiyat dersini alıyoruz, bunun yerine altı yüz kuruşluk Fransızca dersini veriyoruz. Herif budalamı ki buna razı olmasın? diyerek benim bu görevimi kabûl etmeyişimin bir budalalık olduğunu hissettirmekten çekinmedi.

Bu küçük misâl bile o zamanlar maarif nezaretinde iş için adam değil, adam için iş arandığı görüşünü isbata yetiyordu. Bu olan biteni görmek, bana derin üzüntüler vermişti.

Selânik îdâdîsinden ders vermek benim için bir kazanç vesilesi değildi ama, gerçekten bir îman ve inanış meselesi idi. Bu sebeple ister istemez, Aziz Bey'in dediklerini kabûl ettim. Edebiyat öğretmenliğini üzerime alarak tekrar vilâyet merkezine döndüm.

Aradan birkaç yıl geçmişti. Radovişte'li Mustafa Bey, Selânik'e geldi. Artık oldukça yaşlanmıştı. Saçları, sakalları bembeyaz olmuştu. Uzun boyu biraz eğilmiş, vücudu enikonu çökmüştü. Ama bütün bunlarla birlikte gözlerinin saçtığı zekâ nuru, sözlerindeki ve fikirlerindeki sağlamlık, yüreğindeki vatan ve millet sevgisi hâlâ, olduğu gibi, canlı ve ayakta duruyordu. Fizik görünüş bakımından biraz çökmüştü ama, mânevî değerleri bakımından heybeti daha da artmıştı.

Makedonya meselesi, yer yer yanan ve alevlenen ihtilâl ateşleriyle önemini daha da arttırmıştı.

Kendisiyle, iki yurtsever olarak, bu elemli ve dehşet verici olaylar üzerine acı acı hasbihâllerde bulunurduk. Midhat Paşa'nın siyaset anlayışında yetişmiş, görgü ve bilgi sahibi olmuş, çeşitli tecrübelerden geçmiş bulunan ve gerçekten derin, ileri görüşlü bir zekâya sahip olan bu yaşlı ve muhterem adamın, şu olan bitenlerden çok büyük üzüntü duyduğunu, hattâ sinirlendiğini açıkça görüyordum. Kötümserdi ve gelecekten ümitsizdi. İçi yana yana:

—Bu gidişle Makedonya'yı, hattâ bütün Rumeli'ni, yazık ki, yakın zamanda kaybedeceğiz, der ve iç çekerdi.

Ben, hâlâ gençliğimin verdiği iyimser ümitlerin ateşi ile doluydum. Onun kadar kolay ye'se kapılmıyordum. Görüyordum ki, bölgedeki Türk elemanlarda da belirli bir uyanma ve gelişme başlamıştı. Öte yandan elimizde hâlâ kuvvetli bir koz vardı: Rumlar'la Bulgarlar arasındaki düşmanlık, zamanla eksilmiyor, artıyordu. Bundan faydalanabilirdik. Bu anlaşmazlık ve düşmanlık, Makedonya'daki Türk çoğunluğunun lehine kullanılabilirdi. O kanaatte idim ki, Rumlar'la Bulgarlar, hiçbir zaman ve hiçbir sebeple bize karşı birleşemezlerdi. Üstelik, son zamanlarda ortaya bir de Sırbistan'la Romanya çıkmıştı. Bunların da Makedonya üzerinde söyleyecekleri birer çift sözleri vardı. Bunlar da bu bölgedeki Sırplar'ı ve Ulahlar'ı uyarıp, onlarda bazı duygular yaratmaya çalışıyorlardı. Bölgedeki uluslar arasında — böylece — çatışmalar ve aykırılıklar daha da çoğalıyordu. Ne olursa olsun, bu durum bizim için bir avantaj teşkil ediyordu. Bu ayrılıklar ve aykırılıklar sayesinde bizim Makedonya'daki hâkimiyetimizi sürdürebileceğimiz kanaatında idim.

Bu düşüncelerimi kendisine enine boyuna anlatıp açıkladığım zaman Mustafa Bey, o tecrübeli ve gün görmüş hâli, üstelik Istanbul hükümetinin her türlü tutum ve özelliklerini bilen bir kimse yetkisi ile, ümitsiz ve üzgün başını sallar:

— Sen daha oldukça genç ve tecrübesizsin evlâdım, derdi. Memleketin yakın çağlarda geçirmiş olduğu Bulgaristan ve Hersek ayaklanmalarını görmüş değilsin... Onlar da ilk zamanlar işte böyle böyle işe girişmişlerdi. Ve, kabûl etmek gerekir ki, o zaman Istanbul'da — şimdiki gibi uzağı göremeyen vezirler değil — çok üstün siyaset adamları vardı. Tuna valiliğinde de Midhat Paşa gibi bir adam bulunuyordu. Hâl bu merkezde iken bile onlar da bu hastalığa devâ bulamamışlardı. Şimdi ise Makedonya meselesi aynı hastalık belirtileriyle büyüyor, genişliyor. Felâketin en acı tarafı da şu ki, bugün artık Istanbul'da bu meseleleri enine boyuna düşünebilecek, ölçecek, ateş bacayı sarmadan gerekli tedbirleri alacak kıratta devlet adamlarımız yok. Herkes kendi havasında, birtakım yollar tutturmuş, gününü gün etmeye bakıyor. Makedonya'daki bütün unsurlar, çeşitli kaynaklardan gelen zehirlerle zehirlendikten sonra — farzedelim ki — bir an için kendimize gelmiş olsak bile artık o zaman çoktan iş işten geçmiş olacaktır. Istanbul hükümeti Türklüğü düşünmüyor, Türkler'i uyandırmayı düşünmüyor ve kimbilir belki de bunu istemiyor.

— Fakat efendim, herşeye rağmen burada çoğunluk Türkler'dedir.

— Siyasette çoğunlukta olmak ve haklı olmak dâvâyı kazanmaya yetmiyor evlâdım. Bunlarla birlikte, belki bunlardan daha önce kuvvetli olmak da lâzım. Bundan başka, olan biteni dikkatle ve akıl gözüyle takib etmek, gerekli siyaseti kullanma mecburiyeti de var. Ama biz bunlardan mahrumuz. Doğu meselelerinden daima tedirgin olan ve bu tedirginlikleri Osmanlı devleti aleyhine yorumlayan Avrupa, eninde sonunda işe karışacak, vatanın bizim için çok aziz olan bu parçasını da bizden koparma yolunu bulacaktır (10).

— Koparıp da ne yapacaktır? Bu toprakları kime verecektir? Rumlar ve Bulgarlar birbirlerini yiyorlar. Makedonya Rumları ve onların arkasındaki Yunanistan, Makedonya'nın Bulgaristan'a geçmesini görmektense, daha uzun zamanlar Türk idaresinde kalmayı tercih etmektedirler. Bulgarlar'ın bu konuda besledikleri duygular ise, Rumlar'a karşı tamamen bu paraleldedir...

— Bu, şimdilik böyledir ve bugünkü durumun tabiî bir neticesidir. Ama bizim idaresizliğimiz — daha açıkçası — kötü idaremiz böyle devam edecek olursa, menfaatler ister istemez onları bir barışma ve uzlaşma yoluna sürükleyecektir. Makedonya da nihayet bir toprak parçasıdır. Dünyada bütün toprakların gereğinde bölüşüldüğü gibi, burasının da icabında bölüşülmesi imkânsız birşey değildir. Bütün mesele bu hususta bu milletlerin anlaşmaya varmamasıdır. Vardıkları tak-

10) Radovişte'li Mustafa Bey'in bu sözleri, aradan çok geçmeden, gerçeğe uygun düşmüştür. Balkan Savaşı sırasında önceleri «statüko muhafaza edilecektir» diye bir ön yargıya varan Avrupalılar, Türkler'in savaşı kaybetmelerinden sonra «statüko» sözünü ağızlarına bile almamışlardır.

— 1903 yılı 2 nisanında, Arnavutlar'ın Mitowitza'ya yaptığı baskın üzerine hazır urumda bekleyen Türk kuvvetleri. II — Bulgarlar tarafından atılan patlamamış bir bombayı inceleyen bir Türk subayı. III — Yürüyüş hâlinde bir Türk birliği.

dirde, bölgenin bir parçasını Sırbistan'a verirler. Artanını da Yunanistan ve Bulgaristan aralarında paylaşabilirler (11). Buna meydan vermemek ve imkân bırakmamak için, aralarındaki düşmanlığa pek karışmayarak, bu bölgedeki her unsuru âdil bir idare ile devlete ve hükümete ısındırmaya çalışmalıdır. Tabiî bunun için de, her şeyden önce, günün şart ve ihtiyaçlarına uygun, kuvvetli ve düzenli bir hükümet kurmak lâzımdır...

— Ya Arnavutluk?...

— Arnavutluk mu?... Kendilerini bekleyen felâketli esirlikten haberleri olmayan bu zavallı cahiller, bizimle el ele vereceklerine, bağlı bulundukları devlete karşı bin bir türlü belâlar icat ederek ortalığı karıştırıyorlar. Böyle gittiği takdirde Arnavutluk ergeç Avusturya veya İtalya'nın tuzağına düşecektir. Siyasî şartlar ve imkânlar gün gelip onları Avusturya veya İtalya'nın boyunduruğundan kurtarsa bile, bu fakir ve cahil ülkenin kendi başına bir bütün olarak yaşamasına imkân olmadığına göre, eninde sonunda bir büyük devletin eteğine yapışmak zorunda kalacaklardır. Tarihin ve sosyal gerçeklerin kaderi bu olduğuna ve bu olacağında devam edeceğine göre, neden yüzyıllardır kendilerini yeryüzünde var eden Türkler'den ve Müslümanlar'dan kopmak isterler? Burasını anlamak zordur.

Mustafa Bey, birçok olayları, zamanından çok ilerisini görecek şekilde tahlil ediyordu. Ama dedim ya, o tecrübeli bir ihtiyar, ben tecrübesiz bir gençtim. Benim daima iyimser görüşlerim öyle kolayca sarsılacak gibi değildi. Onun ileri sürdüğü bu görüşlere katılmak istemez, kendisine daima itiraz ederdim. Fakat yazık ki, yazıklar ki, zaman, bütünüyle onu haklı, beni haksız çıkardı. Bu muhterem yaşlı vatanseverin, içinden kaynayan acı ve ıztıraplarla, âdeta ağlarcasına söylediği sözlerin, ettiği şikâyetlerin acı gerçeklere ne kadar uygun olduğunu zaman çabucak isbat etti.

Şimdi Mustafa Bey'in bu konuşmalarını hatırlıyorum da, o zamanlar kendisine benzer kimselerin neden böyle bir tarafa itilmiş olduklarını bir türlü anlayamıyor; bütün olan bitenlere içimden hayıflanıp duruyorum...

■

TESALYA SAVAŞI

RUMELİ'DE 1880 - 1884 yıllarında başlayan Makedonya huzursuzlukları, birçok acı tatlı (tatlıdan çok, acı) günler ve dönemler geçirerek on, on beş yıl sürdü. Türkiye bu bölgede sükûneti sağlamak için, elinden geleni ne kadar esirgemiyorsa, Bulgarlar ve Yunanlılar da ellerinden gelen kargaşalığı çıkarmaktan geri durmuyorlardı. Hâl böyle devam ede ede 1897 yılına kadar gelip dayandı.

1897 yılında ise, yirmi yıla yakın bir zamandır sulh içinde bulunan Osmanlı devleti, zorla yeni bir savaşa sürüklendi. Bu, Yunanlılar'ın sebep oldukları Tesalya Savaşı idi.

Tesalya Savaşı'nın, Makedonya meselesi ile, ilk anda doğrudan doğruya değilse de, işin gerçeğinde büyük ilgi ve münasebetleri vardı.

Bulgarlar'ın Doğu Rumeli vilâyetini ele geçirmelerinde — kabûl etmek gerekir ki — Bulgar komitecilerinin meydana getirdikleri küçüklü büyüklü ayaklanmaların ve içeride çıkardıkları kargaşalıkların büyük tesirleri bulunmaktaydı. Eğer bu hâl devam etseydi ve Yunanlılar bir ataklık hevesine kapılmasalardı belki Tesalya savaşı çıkmayacaktı. Ne var ki, bu savaşın çıkması, Osmanlı devleti için kısa bir süre üzüntü konusu olduysa da, faydası olmadı da denilemez. Çünkü bu savaşta kazanılan ezici zafer — kısa bir süre de olsa — Makedonya meselesinin beş, altı yıl kadar uyumasına, bölgede nisbeten huzurlu yıllar geçmesine imkân hazırladı.

Doğu Rumeli vilâyeti meselesi, bir çözüme bağlandığı vakit, bu vilâyetin idaresi, kendisine müşirlik rütbesi de verilmek suretiyle, Bulgaristan prensi Ferdinand'a terkedilmişti. Terkedilmişti ama, bu yüzden Balkanlar'daki denge de belirli bir şekilde bozulmuştu. Bulgaristan, koskoca Filibe vilâyetini de sınırları içine almış ve hakkettiğinden fazla büyümüştü. Bundan dolayı Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ üzgündüler. Bu üzgünlük, siyaset ufuklarında birtakım kara bulutların birikmesine yol açmaktaydı. İş bu kadarla da kalmıyor, büyük devletler, Balkanlar üzerindeki siyasî rekabetler dolayısıyle, meseleye karışma vesile-

11) İttihad ve Terakki devrinde Makedonya meselesinde netice tamamen böyle olmuştur.

Türkiye, imparatorluk muhafız alayı Ertuğrul'dan bir birlik.

leri arıyorlardı. Konu, sinsi sinsi, fakat içten içe, ağır ağır ateşlenme istidâdı gösteriyordu.

O sırada Sırbistan, kendi iç karışıklıkları ile meşguldü. Istanbul, Sırbistan'ın bu hâlinden istifade ederek, Kosova'da bazı yerlere Sırp metropolitleri tayin edilmesi müsaadesi verdi. Buna benzer daha bazı ufak tefek imtiyazlarla onların gönlünü aldı. Genç Sırbistan kralı I. Aleksandr, Selânik ve Istanbul'u ziyaret etti. Türkiye ile Sırbistan arasında bir yakınlaşma meydana gelmiş görünüyordu. Bu hâl ise Bulgaristan'la Yunanistan'ı kuşkulandırıyor, hattâ hiddetlendiriyordu.

Istanbul, küçük Karadağ hükümetinin prensi I. Nikola Nikoş'u da ihsanlar ve iltifatlar göstererek kendine bağlamıştı. Kendisine şahsen yalılar, vapurlar hediye ediyor, belli bir tahsisat da ayırıyordu. Bu davranıştan en fazla öfkelenen Yunanistan'dı. Yunanlılar, Bulgarlar'ın Doğu Rumeli'ye sahip olarak büyümüş bulunmalarını bir türlü hazmedemiyorlardı. Balkanlar'da muvazeneyi temin için kendilerinin de büyümesi, kendilerinin büyümesi için de Girit'i katmaları lâzımdı. İşte şimdi bunu istiyorlardı. Bu yüzden Girit'te kanlı ayaklanmalar düzenlediler. Bu ayaklanmaları bastırmak için, Müşir Abdullah Paşa kumandasında adaya asker gönderildi. Yunanistan bu sefer açıkça Giritliler'i himaye etmeye kalkıştı; Albay Vasos kumandasında Girit'e birkaç bin asker çıkardı.

1896 yılı sonbaharı idi. Artık Yunanistan'la bir savaş tehlikesi kendini hissettirmeye başlamıştı. Türk hükümeti, orduları sınıra yığmaya başladı. Makedonya'da öfkeli bir heyecan vardı. Doğu Rumeli'nin Bulgarlar'a terkedilmiş olması, Türk halkını üzüyordu. Şimdi Girit de Yunanlılar'a terkedilecek olursa, çok zaman geçmeden sıranın Makedonya'ya geleceğinden endişe ediliyordu. Bunun için herkes Yunanistan ile savaşılmasını istiyordu. Bu konuda Selânik'te ufak tefek gösteriler bile yapılmaktaydı. Bu sırada Bulgarlar Türkiye'yi destekler görünüyorlardı. Başbakanlarının emriyle, sınırdaki Bulgar komiteleri, faaliyetlerini hemen tamamen durdurmuşlardı.

O yıl Sen Siril yortusu için Bulgarlar Selânik'te büyük şenlikler yaptılar. Millet bahçesinde 300 kişilik ziyafet verdiler. Bulgar okulu mızıkasıyle, millî oyunlarıyle, Rumlar'a karşı gösterilerde bulundular.

Büyük devletler, başına geleceği bildikleri için, Yunanlılar'ı tetik durmaya davet ettiler. Fakat son derece şımarmış bulunan Yunanistan, kendilerine dost olan bu devletleri dinlemedi. Önceleri küçük sınır çatışmaları derken, bir gün çılgınca bir hareketle Türk sınırını aştılar. Istanbul hükümeti, o zamana kadar bütün olup bitenlere karşı dişini sıkmıştı. Fakat bu son hareket üzerine 1897 yılı nisanının dördüncü günü bu devlete savaş ilân etti. Başkumandanlığa Gazi Edhem Paşa getirilmişti. Bu haber Selânik'te bir bayram havası yarattı.

Savaş başlayınca, Osmanlı askerinin derhal Tesalya ovasına akacağı tahmin olunuyordu. Fakat Yunanlılar, Makedonya sınırında bir hafta kadar dayanmayı başardılar. Öte taraftan Yanya dolaylarından saldırıya geçerek epeyce ilerlediler de. Savaşın bu ilk günlerinde Selânik ve Istanbul, endişeli zamanlar geçirdi. Hat-

Yıl 1903. Türkiye'ye karşı ayaklanma devam etmektedir. Resim, cephane saklayan Arnavutlar'ı gösteriyor.

tâ bu yüzden Abdülhamid, ünlü Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'yı, ordusunun başına geçmesi için Selânik'e gönderdi. Fakat Gazi Osman Paşa'nın Selânik'e ulaştığı gün, Türk başkumandanı Müşir Edhem Paşa, Yunan ordusunu yarmış, Osmanlılar Yenişehir'i ele geçirmişlerdi. Bu başarı üzerine, Plevne kahramanı tekrar Istanbul'a çağrıldı.

Tesalya savaşı uzun sürmedi. Türk orduları, 8 mayısta Atina'nın yolunu açmışlardı. Yunanlılar, devamlı olarak geri çekiliyordu. Çekile çekile Dömeke'ye kadar gerilediler; fakat burada, olanca güçleriyle direndiler. Burada çetin bir savaş oldu, Yunan ordusunun kumandanı Veliaht Konstantin'di. Dömeke meydan savaşı, sabahtan akşama kadar sürdü. Akşam Yunanlılar tam bir bozguna uğramışlardı. Bir zamanların ünlü Termopil Geçidi, şimdi Türkler'in önünde tâ Atina'ya kadar apaçık duruyordu. Ama Avrupa devletleri derhal işe karıştılar. Çok belirli bir şekilde Yunanistan'ı tutarak, Türk ordusunun ilerlemesine engel oldular. O günlerin birçok tanınmış Batılı gazetesi, hiç gizlemeye bile lüzum görmeden dobra dobra:

«Hilâl'den Salîb'e geçmiş olan bir toprak, bir daha hiçbir şekilde Hilâl'e iade edilemez.

Diye yaygaralar koparıyor, sınırların düzeltilmesine bile razı olunmayacağını yazıyorlardı.

Tesalya savaşının maddî sonucu pek verimsiz oldu: Bazı dağlık müstahkem noktalar Türkiye'ye bırakılıyor ve sadece dört milyon altın harp tazminatı veriliyordu. Mecburen bu şartlarla sulh anlaşması imzalandı. Durumun böyle sonuçlanması Makedonya'daki Türkler'i büyük hayâl kırıklığına uğratmıştı. Yer yer toplanılıyor:

— Bu kadar kan döktük, bu kadar kesin bir zafer kazandık, sonu bu mu olmalıydı? diye yeriniliyordu.

Ama aslında kazancımız büyüktü. Yeniden Rumeli'de yaşama hakkını kazanmıştık. Nitekim bu savaştan sonra Makedonya, beş, altı yıl huzur ve sükûn yüzü gördü.

Makedonya olayları sırasında, bir Türk zaptiyesi, şüpheli bir arabayı arıyor.

EMRULLAH EFENDİ

Makedonya'da belli başlı inkılâpları meydana getiren maarif hayatını anlamak için geçmiş günlere doğru bakmak faydalı olur.

Selânik'te, Tanzimat sonralarında sadece bir rüşdiye (ortaokul) vardı. Dört yıllık rüşdiye tahsilini tamamlayanlar biraz okuma yazma, biraz da matematik öğrenirler, fakat hiçbir zaman doğru dürüst Türkçe ifadeye muktedir olamazlardı.

Ancak Midhat Paşa'dan sonra maarif biraz ilerlemişti.

Selânik'te önceleri, maarifte en ilerlemiş olan millet Yahudiler'di. Bunların bir dâvası olmadığı için Fransız, İngiliz, İtalyan, ne kadar yabancı okul varsa buraları hep Yahudi çocukları doldurur ve mükemmel hayat adamı yetişirlerdi. Sonraları — yukarıda işaret edildiği üzere — Rum ve Bulgar okulları açılmaya başlandı. Bu iki milletin okulları da, birbirine rekabet yüzünden, kısa zamanda ve hızla gelişti.

İşte, böyle bir zamanda idi ki, Selânik millî eğitim müdürlüğüne Emrullah Efendi geldi. Galip Paşa vali idi. Büyük bir çaba ile maarifin ilerlemesi için çalışıyordu. Meydana getirmek istediği maarif ordusu için Emrullah Efendi kendisine mükemmel bir kurmay başkanı oldu. Ondan önce de buraya millî eğitim müdürleri gelmişti ama, iş yapmak için değil, kayrılmak için. Bunlar odalarında otururlar, günlerini gün ederlerdi.

Emrullah Efendi «Mektebi Mülkiye»nin yetiştirdiği seçkin gençlerden biriydi. Bilgi ve iyi niyetle donatılmıştı. Selânik'te istediği gibi bir çalışma sahası bulunca son derece sevindi. Mevcut Türk okullarını geziyor, eksiklerini tesbit ediyor, yeni planlar tasarlıyordu.

Böylece epey faaliyet gösterdi. Selânik'e gelişinin ikinci yılıydı. Osmanlı devleti, büyük vilâyet merkezlerinde îdâdîler (liseler) kurmayı kararlaştırmıştı. Bunun için çeşitli kaynaklardan lüzumu olduğu kadar para ayrılacaktı. Emrullah Efendi böyle bir imkân bulunca kolları sıvadı, bol para ile gerçekten dört başı mâmûr

bir okul meydana getirdi. Okul o kadar mükemmeldi ki, sıralarına kadar, hemen bütün eşyası Fransa'dan getirilmişti. Laboratuvarları, öteki çeşitli ders vasıtaları o zamana kadar misli görülmedik derecede üstündü.

Türk gençlerinin kalbi, ümit ve iftiharla doluydu. Herkes sanıyordu ki bu okullar, Bulgarlar'ınkinden çok daha mükemmel olacaktı. Fakat yazık ki olamadı. Programlar, türlü sebep ve bahanelerle, kırpılıp kuşa çevrildi. Bütün hevesler kursaklarda kaldı.

Emrullah Efendi'nin o zaman gençliği ve biraz da haşarılığı vardı. Bir yandan maarifin ilerlemesine çalışırken, bir yandan da gönlünü eğlendirmeye uğraşıyordu. Selânik çevresi eğlenceye ve böyle işlere çok müsaid bir yerdi. Bundan dolayı millî eğitim müdürü kendisini işlerden çok, eğlenceye verdi. İdâdînin Fransızca ve biyoloji öğretmenliğine İstanbul'dan Mösyö Şarl (Charles) adında bir Fransız getirtmişti. Karısını ve kızını İstanbul'da bırakan bu Mösyö Şarl, burada bir Fransız ebeye âşık olunca, Emrullah Efendi onları evlendirmeye karar verdi. Batılılar iki kadın alamazdı ama, millî eğitim müdürü bunun da çaresini buldu: Adam Müslüman olup Mehmed Naci adını aldı. Bu bir formalite idi. İşin aslını bilenler: «Mösyö Şarl Mehmed Naci Efendi» diye ona güler geçerlerdi. Emrullah Efendi üşenmemiş, mükellef sünnet düğünü tertiplemişti. Yenilmiş, içilmiş, gülüp eğlenilmişti.

Bir yandan bunları yapan Emrullah Efendi, öte yandan da Rum ve Bulgar okullarının ciddî ilerlemeleri karşısında üzüntü duymaktan kendini alamıyordu. Bunun için elinden gelen şeyleri yapmadı denilemez. Bu aydın fikirli adam, Türkler'in de Bulgarlar ve Rumlar kadar uyanık olmadıkça Makedonya'nın elimizde kalmayacağına inanmıştı. Bunun için hamlelerde bulunmak, çok şeyler yapmak istiyor, fakat çok az olan imkânlar karşısında eli böğründe kalıyordu.

Emrullah Efendi, bu imkânsızlıklar içinde bile, Selânik'te kaldığı süre içinde yine de birşeyler yaptı. Kurmuş olduğu îdâdî gerçekten değerli gençler yetiştirdi — ki sonradan bunlardan birçoğu Türk kültür ve siyaset hayatında önemli roller oynadılar —. Bir bakıma Selânik maarifini İstanbul maarifinden daha ileriye götürdü. Öyle ki, çocuğuna ciddî ve yeterli bir öğretim sağlamak isteyen bazı İstanbullu, İzmirli, hattâ Trabzonlu aileler onları Selânik'e göndermeyi göze alır oldular.

Memurluk hayatı böyledir. Bir memur hiçbir zaman bir yerde ömür boyu kalmak imkânına sahip değildir. Bu kaide Emrullah Efendi için de kendini gösterdi. Günü ve zamanı gelince o da — değerli ve oldukça unutulmaz hâtıralar bırakarak — Selânik'ten ayrıldı. İzmir maarif müdürlüğüne tayin olunmuştu. Bununla birlikte bu ele avuca sığmaz maarifçi, orada, Selânik'te olduğu gibi, tutunamadı. Hükümetin şüphesini üstüne çekerek Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. Kaçarken, İzmir maarif sandığından, hakkı olmayan bir parayı da beraberinde götürmesi uzun dedikodulara yol açtı.

Aradan epeyce bir zaman geçmiş, Meşrutiyet ilân edilmişti. Bir ara baktık ki, Emrullah Efendi Maarif Nâzırı olmuştur. Bu büyük makamda hırsla çalışıyor, eski müesseseleri temelinden yıkarak, yeni prensipler ve yeni müesseseler meydana getirmeye uğraşıyordu. Ama gerçek bir ıslahat ve devlet adamı değildi. Başta Tevfik Fikret olmak üzere, dostu da, düşmanı da memnun edemedi ve bir gün görevinden uzaklaştırıldı. Kısa bir zaman sonra da Tanrı'nın rahmetine kavuştu.

■

Padişahların Ölüm Sonraları ve Türbeleri

YAZAN: KÜRŞAT EKREM UYKUCU

Bugüne kadar Osmanlı padişahlarından I. Murad, Fâtih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman, IV. Mehmed, II. Süleyman ve II. Ahmed, başkent İstanbul'dan çok uzaklarda Hakk'ın rahmetine kavuşmuşlardı. Osmanlı geleneklerine göre yeni padişah idareyi kesin olarak ele almadan, eski padişah için cenaze töreni yapılmazdı. Siyasî olayların çıkmasını önlemek için başkentten uzakta ölen padişahların ölüm haberleri günler sonra kapıkulu askerlerine ve ülkeye duyurulur, birkaç kişiden başka ölüm haberini kimse duymazdı. Bu durumlar bilindiğine göre şu anda aklımıza cevaplanması gereken bir soru geliyor. Pekâlâ ölen Osmanlı padişahlarının cesetlerinin bozulması nasıl önleniyordu?

Ölüm kesin olarak gerçekleşince hekimlere ve din görevlilerine büyük işler düşerdi. I. Murad, Yıldırım Bâyezid, Fâtih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman öldükten sonra hekimler, bu ünlü Osmanlı padişahla-

Kanuni Süleyman'ın türbesi.

rının iç organlarını dışarı çıkarmışlardır. Bu, bir çeşit tahnitlemedir. Ancak padişah cesetlerinin kesin olarak tahnit edilip edilmediklerini bilmiyoruz. Dışarda ölen Osmanlı padişahlarını ölümlerinden sonra yapılan techiz ve tekfin işlemleri için gerekli olan malzeme (1), kefenleme, taşıma için kullanılacak dokumalar ve bozulmayı önleyecek kokular olmak üzere üç kısımdır. Önce zemzemli boğası pamuklu bez, astarlık bez, azîmet sarığı, büyük Hunkârî döşeme havlusu, Hunkârî kurutma havlusu, bir çift beyaz mısır peştemalı, kefenleme için beyaz çarşaf bulunurdu.

İkinci kısımda ise; çok miktarda pamuk, yemeni şilte yüzü ve kolan adı verilen kalın urganlar vardı.

Üçüncü kısımda ise, padişah cesedinin kokmasını önlemek için kullanılan kokular yer alırdı. Bunlardan ilki olan anber balinasından elde edilen anber, ölüye tütsü olarak veya sürülerek kullanılırdı. Anber'den başka; tütsü olarak kullanılan öd ağacı, iki kere çekilmiş gül suyu, Şam'da yetişen güzel kokulu bir çiçek olan «abur», kâfur, tütsü olarak kullanılan ve yabanî sedefotunun tohumu olan üzerlik, bir miktar şap ve kokulu sabun bulunurdu.

Öte yandan tahnit, techiz ve tekfin işlemi tamamlanan padişahın cenazesi, musalla taşına getirilirdi. Şeyhulislâm veya onun gelemediği zamanlarda yerine vekil edilen imam, hazır bulunan ileri gelenler ve kalabalık bir cemaatle cenaze namazını kıldırırdı. Cenaze namazından sonra tabut bir arabaya yüklenir, sallanmasını önlemek düşüncesiyle de pamukla dört tarafı beslenir, kavî kolanlarla sarılırdı. Mevsim yaz ise tabutun altına ve üstüne buz parçaları konulur ve padişahın vasiyeti gereğince gömüleceği türbeye defnedilmek üzere İstanbul'a doğru yola çıkarılırdı.

İSTANBUL'DAKİ PADİŞAH TÜRBELERİ

İlk altı Osmanlı padişahının (Osman, Orhan, I. Murad, Yıldırım Bâyezid, Çelebî Mehmed, II. Murad) türbeleri Bursa'dadır. Öte yandan San Remo'da ölüp, Şam'da gömülen son Osmanlı padişahı VI. Mehmed'in dışında kalan yirmi dokuz Osmanlı padişahı, İstanbul'un çeşitli semtlerine gömülmüştür.

FÂTİH SULTAN MEHMED'İN TÜRBESİ

İstanbul'dan uzakta öldüğü hâlde, cesedi İstanbul'a gömülen ilk Osmanlı padişahı Fâtih Sultan Mehmed'dir. Fâtih, adı ile anılan semtteki cami mihrabının önünde yaptırdığı türbede gömülüdür. Türbe, İstanbul depreminde yıkılmış, 1766'da aynı temel üzerine barok stilde tekrar yaptırılmıştır.

II. BÂYEZİD

Beyazıt meydanında bulunan ve padişahın adına yapılan caminin mihrabı önündedir. Türbe, Yavuz Sultan Selim tarafından tek kubbeli, sekiz köşeli olarak yaptırılmıştır. Bursa stilinde revakları yeşil mozayik taşlarla süslü olan türbede II. Bâyezid tek başına yatmaktadır. Binanın iç süslemelerinde son zamanlarda yapılan âdî karakalem işleri görülür.

YAVUZ SULTAN SELİM VE ABDÜLMECİD

Yavuzselim semtinde, oğlu Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan caminin mihrabı önünde 1523'te yaptırılan türbe, sekiz köşeli bir plan üzerine tek kubbeli olarak yapılmıştır. Türbenin methali ve iki yanı, çini panolarla süslüdür. Hicrî 926 (1523) tarihini gösteren çini pano, çiniciliğin mozayik sanatından ayrılışını ve nebâtî desenlerin kullanılışını gösteren eşsiz bir eserdir. Türbede, Yavuz'un gömüldüğü yerin üstündeki sandukanın çerçevesi sedefkârîdir. Sanduka üzerindeki sırma işlemeli örtü, son devre aittir. Eskiden sanduka üzerinde bulunan Yavuz'un kaftanı, bugün bir torba içinde saklanmaktadır.

Aynı cami avlusunda altı köşeli, basık kubbeli basit yapılı bir türbede padişah Abdülmecid ile şehzâdeleri gömülüdür.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN II. AHMED VE II. SÜLEYMAN

Süleymaniye semtinde büyük Osmanlı padişahının adına yaptırılan caminin mihrabı önünde bulunan türbe; sekiz köşeli

---

1) Doçent Doktor Halil Sahillioğlu, II. Süleyman'ın Techiz ve Tekfini, Belgelerle Türk Tarihi, İstanbul 1968.

IV. Sultan Murad'ın türbesinin içeriden görünüşü.

bir plan üzerine, etrafı revaklı ve yirmi sekiz sütuna dayalı olarak yaptırılmıştı. Methal revakı dört sütuna dayalıdır. Revakların üstündeki cephelere üçer pencere açılmıştır. Bunlar kemerlerle ve korniş-lerle çevrelenmiştir. Zengin süslemeli kubbe kasnaksızdır. Türbenin methalinin bir duvarı çok güzel çinilerle süslüdür. Kapı üzerindeki kitâbede 1566 tarihi vardır. Kubbe içerden sekiz porfir sütuna ve sekiz kemere dayalıdır. Türbenin içi kubbe eteklerine kadar çinilerle süslenmiştir. Türbenin tam ortasında Kanunî Sultan Süleyman'ın sandukası vardır.

Türbede Kanunî'den başka II. Süleyman ve II. Ahmed de gümülüdür.

II. SELİM VE III. MURAD

Ayasofya Camii avlusunda bulunan türbe, Mimar Sinan'ın en güzel eserlerinden biridir (1574). Sinan, türbeyi kare bir plan üzerine oturtmuştur. Dıştan bakıldığı zaman köşeli ve geniş pahlı görünüşünde olan türbenin mermer kaplı olan cepheleri kabartma yaprak süslemelidir. Girişte, dört sütuna dayalı bir eyvan vardır. Türbenin yüksek ve çifte olan merkezî kubbesi, sekiz sütuna kemerlerle tutturulmuştur. Türbenin içi nefis çinilerle süslüdür.

Türbede, II. Selim'den başka, III. Murad ve yirmi bir oğlu; ayrıca II. Selim'in III. Murad tarafından boğdurulan Süleyman, Osman, Cihangir, Mustafa, Abdullah adlı oğulları da gömülüdür.

Mimar Davud Ağa tarafından yapılan III. Murad türbesinin sedef işleri mimar Dalgıç Ahmed Ağa'nın eseridir. Türbenin duvarları ve girişi değerli çinilerle donatılmıştır. Kitâbede III. Murad'ın ölüm tarihi kayıtlıdır (1595).

Türbeye, padişah III. Murad'dan başka oğlu III. Mehmed tarafından boğdurulan yirmi bir şehzâde gömülmüştür.

III. MEHMED

Ayasofya Camii avlusunda bulunan türbe; sekiz köşeli bir plan üzerine Dalgıç Ahmed Ağa tarafından yapılmıştır (1608). Türbede, padişah III. Mehmed'den başka I. Ahmed'in üç şehzâdesi ve on dört kızı ile altı kız kardeşi gömülüdür.

Bursa'da Çelebî Sultan Mehmed'in yattığı Yeşiltürbe'nin iç görünüşü.

I. AHMED, II. OSMAN VE IV. MURAD

, Sultanahmed semtinde, aynı adla anılan cami avlusunda I. Ahmed'in kardeşi I. Mustafa tarafından kare bir plan üzerine inşa ettirilen türbenin yüksek kubbesi, sağır bir kasnak ile duvara dayanmaktadır. Türbe kapısının karşı tarafı dört köşe çıkıntılıdır. Methalin önü iki kubbeli ve çapraz tonoz revaklıdır. Türbenin her cephesi mermer kaplamalıdır. Duvarlar XVII. yüzyıl çinileriyle bezenmiştir. Pencere içlerinde kullanılan çinilerin hâkim rengi yeşildir. I. Ahmed'in sandukası üzerinde bulunan kavuğun üstünde, eskiden zümrütlü bir sorguç vardı. Bu sorguç şimdi Topkapı Sarayı müzesinde teşhir edilmektedir.

Türbede, I. Ahmed'den başka II. Osman ve IV. Murad'la, sayıları otuz altıyı bulan şehzâde ile sultan gömülmüştür.

I. MUSTAFA VE SULTAN İBRAHİM

Ayasofya Camii avlusunda tek kubbeli bir binadır. Eski kaynaklar, bu binanın Ayasofya'nın kilise olduğu devirlerde vaftizhane olarak kullanıldığını yazarlar.

Bu türbede, I. Mustafa'dan başka Sultan İbrahim de gömülüdür.

I. MAHMUD, I. ABDÜLHAMİD, IV. MUSTAFA

Bu türbe de, barok uslûpta, köşeli bir plan üzerine, tek kubbeli olarak kurdurulmuştur. Kubbe kasnağı etrafında dört ya-

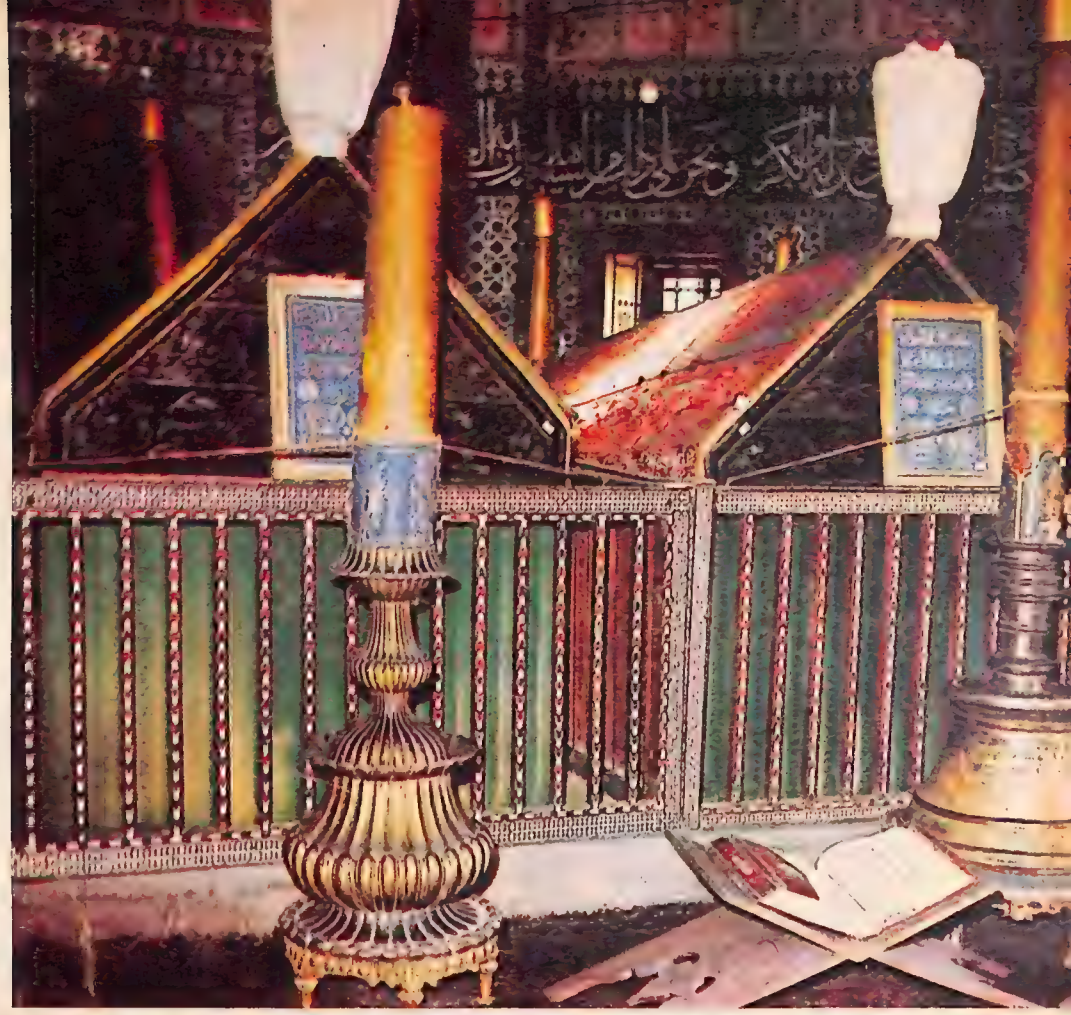

Süleymaniye Camii'nin yanındaki Kanunî türbesinin iç görünüşü.

rım kubbe ve önünde ayrıca kubbeli bir eyvan vardır. Türbenin bütün cepheleri mermer kaplamalı ve altı üstü pencerelidir. Türbede, bir niş içinde «nakş-ı kadem-i saâdet» bulunur. Türbenin tam merkezinde I. Abdülhamid'in sırma örtülü sandukası vardır.

Aynı türbede, I. Abdülhamid'den başka IV. Mustafa, I. Mahmud ve Abdülmecid'in yirmi bir şehzâdesi gömülüdür.

II. MAHMUD, SULTAN AZİZ VE SULTAN HAMİD

Çenberlitaş civarında, Köprülü Kütüphanesi karşısında bulunan türbe, sekiz köşeli bir plan üzerine, her cephesinde dört geniş yüksek pencereli olarak yaptırılmıştır. Türbenin cephesi mermerle kaplıdır. Kubbe kasnağı cetveline doğru olan kısım, zamanının yüksek kabartma ve arma motifleri ile işlenerek süslenmiştir. Bunlardan başka türbede yer yer kabartma süslemelere de rastlanılır.

Türbede, II. Mahmud'dan başka Abdülaziz ve II. Abdülhamid ile vâlide-sultan ve şehzâdeler gömülüdür.

MEDMED REŞAD TÜRBESİ

Eyüp Camii çevresinde, mimar Kemâleddin Bey tarafından klasik uslûp göz önüne alınarak yapılan bu türbenin içi nefis çinilerle süslenmiştir. Türbenin tam ortasında V. Mehmed'in sandukası vardır.

Çanakkale Savaşında Türk Denizcileri

YAZAN: ERKAN GÜRSAL

18 MART 1915... Çanakkale Boğazı'ndayız. Henüz gün ağarmamış, vakit gecenin bir buçuğu... Nusret mayın gemisi bütün ışıkları karartılmış, ağır ağır, Rumeli kıyısını çok yakından takip ederek sessizce Boğaz'dan aşağıya doğru inmekte... Kumandan Yüzbaşı Hakkı Efendi, az evvel önünden sürünürcesine geçtikleri Kilitbahir kalesinin ne kadar geride kaldığını hesaplıyor... Birazdan, mevcut mayın hatlarımızı kurtaracak ve az sonra da Anadolu yakasına Erenköy'e doğru dönecekler.

Gemide, elde son kalan 26 adet Türk yapısı mayın var. Bunlar, büyük bir dikkat ve gizlilikle 17'yi 18'e bağlayan gece Nara mayın grubundan gemiye yüklendiler. Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey de bu mayınları bizzat dökmek için geminin içinde bulunuyor.

İtilâf devletlerinin Çanakkale ve İstanbul boğazlarını açmak maksadıyle teşkil ettikleri İngiliz ve Fransız filolarından müteşekkil büyük armada, 17 mart akşamı Karanlık Liman'da son bir defa daha yaptırdığı mayın taraması ile bu tarama sonunda filonun mayın tarama uzmanı olan binbaşının verdiği temiz raporundan aldıkları emniyet hissi ve ertesi gün kazanmayı düşündükleri zaferin tatlı hayâlleriyle uykuya dalmışken, Nusret mayın gemisi, mayın manialarımızla Rumeli kıyısı arasındaki dar bir deniz şeridini büyük bir soğukkanlılıkla aşarak, iskele tarafa dönüş yaptı... Tehlike henüz bitmemişti, şimdi de düşmanın karakol yapan gemilerine yakalanmak ihtimali vardı. Ayrıca, mayınlar döküldükten sonra yine aynı yoldan dönmek ve biraz evvel başarı ile geçtikleri 9 sıra hâlindeki mayın hatlarımızı tekrar aşarak limana varmak cesaret, azim ve soğukkanlılık istiyordu.

Çanakkale Boğazı'nın savunmasına, varını yoğunu ortaya koyarak katılan Türk denizcileri, ellerindeki bu son imkânı kullanmak için günlerdir sabırsızlanıyorlardı. Çünkü daha evvel Erenköy körfezine döktükleri mayınları düşman donanması sahil bataryalarımızın şiddetli ateşine rağmen, kendi mayın arama - tarama gemilerine her defasında taratıyor ve boğazın en geniş yeri olan bu kısımda manevra yaparak sahil bataryalarımıza karşı atış nizamı alıyorlardı. Niyetleri, bu batarya-

Düşman birliklerinin yaptığı çıkarmadan bir görünüş.

ları top ateşi ile susturduktan sonra, geri kalan yukarı kısımdaki diğer mayınları da tarayıp Marmara'ya geçmekti.

Bu durum, düşman donanmasının 25 şubat ve 12 marttaki bir nevi yoklama ve egzersiz şeklindeki hücumlarından anlaşılmıştı. Çünkü, düşmanın bu saldırıları sırasında gemilerinin hareketleri dikkatle incelenmiş ve manevra yaptıkları yerler tesbit edilmişti. Meselâ, ön hatta bulunan bir gemi yaralanır ve atış kabiliyetini kaybederse, yerini arkadaki hatta bulunan diğer bir gemiye bırakmakta, yahut en fazla ateş eden ön hat gemileri, top namluları fazla kızıp da zivanalarının bozulmaması için arka hattaki gemilerle yerlerini değiştirmekte ve bütün bu manevralar Erenköy körfezinde yapılmakta idi. Böylece hazırlık harekâtı, İngilizler'den fazla Türkler'in işine yaramış, İngiliz arama - tarama gemilerinin son faaliyetleri ve taradıkları sahalar dikkatle takib edilmişti. Bu arada düşman da, sahil bataryalarımızın yerini tesbit etmiş bulunuyordu. Bu bataryalar iki ana grup hâlinde toplanmış durumdaydı; en önemlileri:

1. **Methâl Bataryaları:** Rumeli kıyısında Ertuğrul ve Seddülbahir, Anadolu kıyısında Orhaniye ve Kumkale tabyalarından;

2. **Merkez Bataryaları:** Rumeli kıyısında Namazgâh, Hamidiye, Yıldız, Mecidiye; Anadolu kıyısında ise Çimenlik, Hamidiye, Dardanos ve Mesudiye tabyalarından müteşekkildi.

Ayrıca sonradan getirilen seyyar bataryalar da bu tabyalar arasında boşlukları kapatacak ve sırt gerilerinden görünmeyecek şekilde yerleştirilmişlerdi. Zaman zaman mevkileri değiştiği için düşmanın tahrip etmekte zorluk çektiği ve mayın tarama gemilerine de aman verdirmeyen bu bataryalardı. Hattâ 25 şubatta mayın tarayan 7 gemiden 4'ünü batırmışlar, onları destekleyen Ametist kruvazörünü de ağır yaralıyarak çekilmeye mecbur etmişlerdi. Bu bataryalar genellikle bulundukları yerlere göre, Rumeli kıyısında Değirmendere, Havuzlar, Soğanlıdere ve Tenkerdere grupları ile Anadolu yakasında Nara, Erenköy ve İntepe grupları idi.

Methal ve Merkez bataryalarımızın durumuna gelince... Bunların cephaneleri sayılı ve özellikle atış mesafeleri kısa idi. Düşman, menzillerine girinceye kadar

susmaları ve kadere boyun eğmeleri gerekiyordu. Bunun için de cesarete, çok kuvvetli sinire, sabır ve tahammüle ve nihayet üstün bir atış disiplinine ihtiyaç vardı. Ayrıca, adet bakımından (1) yapılan mukayeseler düşmana cesaret vermiş, müttefikimiz olan Almanlar'ın ise, bize güven beslemelerine engel teşkil etmiştir. Fakat Çanakkale Boğazı'nın ne gibi olaylara sahne olacağını dost, düşman hiçbir yabancı asla tahmin ve tasavvur edemeyecekti. Nitekim savunma sistemini (2) ve o günün teknik imkânlarına göre hayli eski ve modası geçmiş toplarımızı beğenmeyen ve ısrarla değiştirilmesini isteyen albay rütbesindeki bir Alman müşavirine Boğaz Komutanı Cevad Paşa:

— Yeter!... Kesiniz, diye bağırmış ve

Çanakkale'de yenilen düşman donanması Türk sularını terkediyor.

şunları ilâve etmiştir: Tenkitleriniz bizce bilinen şeylerdir. Sizin istediğiniz gibi olmasına da imkân yoktur. Biz Türkler, silâh ve malzemeden ziyade, îmânla harb ederiz. Herşeyin mükemmel olmasını beklemez, elimizdeki ile dövüşürüz. Şimdi de bu silâhları kullanacak ve muvaffak olacağız.

Zaman, Cevad Paşa'yı haklı çıkaracaktı.

Düşmanın Çanakkale Boğazı'na ilk saldırması, 3 kasım 1914'de oldu. İkisi İngiliz, ikisi de Fransız olmak üzere 4 hat gemisi Boğaz dışından Methal bataryalarımızı ateş altına aldı. Menzil dışında oldukları için toplarımız karşılık veremiyordu. Bataryalarımıza isabetler olmuş, bir kısım toplar toprakla örtülmüş, bazılarının da yatakları kaymıştı. Bu ilk yoklamadan sonra, düşman filosu uzaklaşarak gözden kayboldu ve üç aydan fazla bir zaman görünmedi. Bu sürede Methal bataryalarımızdaki hasarlar onarıldı.

Boğaz'a ikinci saldırı, 19 şubat 1915'te yapıldı. Düşman donanmasının 12 zırhlısının toplarına karşı Ertuğrul ve Orhaniye tabyalarından menzilleri müsait olan ikişer top karşılık verdiler. Bombardıman akşama kadar devam ettl. Fakat bu 4 topun susturulması mümkün olmadı. Böylece düşman, hiçbir başarı elde edemeden uzaklaşıp gitti.

Bundan sonrakiler, 25 şubatta başlayıp üç gün devam eden ve diğeri de 12 mart gecesi yapılan saldırılardır. Düşman, 12'si zırhlı, 18'i muhrib ve 7'si mayın tarama gemisi olmak üzere, diğerleriyle birlikte 47 parça gemiyle Boğaz'a yüklenmiş ve Kepez - Soğanlı hattına kadar ilerlemiştl. Çok çetin geçen bu çatışmalarda, gemilerin pek çoğunda yangın çıkmış ve önemli hasarlar meydana gelmiş, tabyalarımızın Methal bataryaları tamamen susturulmuş ve Merkez bataryalarından da zarar

1) Düşmanın 247 adet büyük çaplı ve seri ateşli topuna karşılık, Türk topları 157 adet olup ateşleme tertibatları da eski idi.

2) Toplam olarak 109 ağır ve orta top, 48 hafif top ile 403 mayından ibaret bir savunma sistemi.

görenler olmuştu. Bu durumu büyük bir başarı gibi gösteren düşman, müttefikleri üzerinde müsbet politik akisler yaratmışsa da 12 mart gecesi harekâtı hakkında İngiliz amirali Robeck'in raporunda şu satırlar dikkate değer: «... Bu iki gemideki insan kaybı çok fazladır. Lord Nelson gemisinin komutanı da köprü üzerinde ağır yaralanmıştır. Gemilerde isabet almayan yer, hemen hemen yok gibiydi».

Çanakkale'de bu savaşlar devam ederken, Türk donanması da, Karadeniz'de «Yavuz» ve «Midilli» ile Türkiye'ye gelen Alman amirali Souchon'un kumandasında, Rus limanlarına ve deniz ulaştırmasına karşı baskın mahiyetinde atılgan hareketler yapmaktaydı. Bu hücumlar sayesinde Ruslar'ın; İngiliz ve Fransızlar'la aynı tarihte İstanbul Boğazı'na bir çıkarma yapmasına fırsat verilmemiş, pâytahtın ve İstanbul Boğazı'nın Ruslar'ın eline geçmesi önlenmiş ve kara ordumuz, Çanakkale cephesinde olduğu gibi yüz binlerce şehid vermekten kurtulmuştu. Balkan Harbi'nde yıpranan, ayrıca büyük ve yeni gemilerinin adedi bakımından zayıf bir durumda olan donanmamızdan daha başka bir görev de beklenemezdi.

Eğer donanmamız, boğazlara eşit bir şekilde taksim edilseydi; her iki tarafta da başarı kazanması imkânsızlaşırdı. Bununla beraber Çanakkale'ye, Barbaros ve Turgut zırhlıları ile artık bir deniz harp aracı olarak istifade edilemeyen Mesudiye zırhlısı gönderilmiş bulunuyordu. Mesudiye'nin 15 cm.'lik toplarından iskele bordasındaki 6 top çıkarılarak Dardanos ve kendi ismi verilen Mesudiye tabyalarına monte edildi ve top personeli de birlikte gönderildi. Sancak bordasındaki diğer 6 toptan da mayın manialarımızın savunmasında faydalanmak üzere Mesudiye, Kepez mevkiinde sığlığa oturtuldu (3).

Barbaros ve Turgut zırhlılarının ise, Nara burnu sığlığı kıyısına aborda olarak, düşman donanmasına karşı son savunma hattını teşkil etmeleri kararlaştırıldı. Sonradan, özellikle Barbaros'un, Saros körfezindeki düşmanın Merkez tabyalarımızı tahrip etmek için balon uçurtmak suretiyle gözetleyerek yaptığı aşırtma atışlarına, vetetlerle ve Kocaçimen tepesine gönderdiği gözetleyicilerle yaptığı mukabil aşırtma atışları büyük faydalar sağladı ve Arıburnu önünden atış yapan Queen Elizabeth zırhlısının yaralanarak demir bırakmak suretiyle kaçmasına ve bir nakliye gemisinin de batmasına sebep oldu.

Eğer Turgut ve Barbaros'un bu atışları olmasaydı düşman, kendisine cevap veremeyen Merkez bataryalarımızı bir toprak yığını hâline getirebilecekti.

Aşırtma atışlarla istihkâmlarımızı susturamayan ve yukarıda bahsedildiği gibi boğazı ağızdan zorlayan düşman, nihayet bütün kuvvetleriyle birlikte, 18 mart günü boğaza yüklenerek onu bir hamlede bütün gücüyle aşmaya ve General Hamilton komutasındaki 17 nakliye gemisine bindirilmiş işgal kıtalarını Marmara'ya geçirmeye karar verdi. Alman ve Türk istihbaratı hücumun 18 martta yapılacağını haber almıştı.

Sabaha karşı tam 03.20'de, Nusret mayın gemisinden gizlice verilen üç yeşil ve bir kırmızı ışık alındığı zaman, mayınlar tamamıyle dökülmüş ve görev, fevkalâde bir maharetle yerine getirilmiş bulunuyordu. Nusret, aynı ustalıkla Çanakkale'ye döndüğü zaman, tarihe geçecek bu büyük kahramanlığı başarmanın sevinç ve gururu içinde bulunuyordu.

18 mart sabahı düşman donanması büyük bir azametle boğaza girerken, kendisini bekleyen bu tehlikeden tamamen habersizdi... Sabahleyin hava açık ve güzeldi. Boğaz komutanı Cevad Paşa erkenden bir hava keşfi yapılmasını istedi. Bu işle görevli pilotumuz Cemal Efendi bir uçakla keşfe gitti. Az sonra Bozcaada gerisinden İngiliz ve Fransız filolarının tam yolla boğaza doğru ilerledikleri haberi geldi.

En ön kısımda «Hücum grubu» olarak 16 zırhlı seyretmekte, onları 9 adet mayın tarama gemisi ile muhripler takib etmekte ve bunların da gerisinde Ark Royal uçak gemisi ile Dublin zırhlısı «geri emniyet grubu» olarak gelmekte idi. Daha geride ise Dartmouth zırhlısı ve muhriplerin himayesinde 17 nakliye gemisi yol almaktaydılar.

Amiral Robeck komutasındaki zamanın bu en büyük armadasının sancak gemisi Queen Elizabeth, saat 08.30'da ilk olarak boğaza girdi ve yerini aldı. Bunu Aga-

3) Mesudiye daha sonra bir İngiliz denizaltısı tarafından torpillenerek batırılmıştır.

memnon, Lord Nelson ve Inflexible zırhlıları takip ettiler. Bundan sonra ikinci ve daha gerilerden üçüncü hat gemileri göründü. Bütün gemilerin boğazda tertiplenmeleri bir hayli zaman almıştı. Nihayet 11.30'da Queen Elizabeth ilk 38'lik mermiyi Alçıtepe'ye attı.

Queen Elizabeth'in hemen arkasından bütün gemiler Türk müstahkem mevkilerine olanca güçleriyle mermi yağdırmaya başladılar. 50 dakika süren bu şiddetli bombardımana rağmen tabyalarımızdan en ufak bir mukabelede bulunulmadı. Hayretler içinde kalan düşman amirali buna hiçbir mânâ veremiyordu. Gemiler, daha cüretkâr bir şekilde yaklaşmaya devam ettiler. Saat tam 12.20'de bütün Türk bataryaları birden ateşe başlayınca düşman neye uğradığını şaşırdı.

Türk mermileri ilk hat gemilerinde kümelendi. Bu duruma sinirlenen Amiral Robeck, ikinci ve üçüncü hat gemilerinin üzerlerine düşen görevi iyi yapamadıklarından şikâyete başladı ve ikinci hattı teşkil eden Fransız filosunu ikaz etti. Bunun üzerine Suffren ve Bouvet, Anadolu; Gaulois ve Charlemagne da Rumeli sahiline doğru yaklaşmaya başladılar. O anda bahriye tabyamız Mesudiye'den atılan mermilerle Bouvet'nin güvertesi dumanlar içinde kaldı ve gemi hafif yana yatarak Nusret'in döktüğü mayınların üzerine doğru ilerlemeye başladı. İki dakika sonra koca zırhlı büyük bir infilâk ile alabora oluyor ve boğazın sularına gömülüyordu... Gaulois'nın başına gelenleri ise Fransız amiralinin ağzından dinleyelim:

— Gaulois ve Suffren ağır isabetler aldılar. Su kesimi altından çok büyük bir yara alan Gaulois, diğer bölmelere de su almak suretiyle güçlükle dengesini temin edebildi. Fakat arkasından 24'lük Türk obüs mermileri, gemi üzerinde kümelendi. Hareketten tamamen sakıt kalan gemiyi, muhriplerle yedeğe aldırdım; içindeki ölülerle birlikte boğazdan çekip çıkardılar. Ne yazık ki üssüne kadar götüremedik ve Tavşan adaları kumluğuna oturtarak terketmek zorunda kaldık.

Fransız filosunun yerini üçüncü hat olan İngiliz filosu aldıysa da, bu filonun en büyük zırhlılarından önce Irresistible, sonra da emir alarak onu yedeklemeye giden Ocean zırhlısı, aynı âkıbete uğrayarak, mayına çarpıp battılar.

İtilâf donanması komutanı Amiral Keyes ve General Hamilton.

Donanmasının bu acıklı hâlini gören Amiral Robeck, artık İstanbul'u işgal sevdasından çoktan vazgeçmiş, daha fazla gemisinin batmasına meydan vermeden boğazdan çıkmaya bakmaktadır. Tabyalarımız tarafından ağır yaralanan 4 zırhlı, diğerlerinin yardımıyle çekilmeye başlanıyor. Gemilerin güvertelerini saran alevler, Türk'ün geleceğine ışık tutacak zafer meş'aleleri gibi gittikçe büyümektedir.

Top ve mayın silâhlarının müşterek tesiri ve boğaz savunmasına katılan kuvvetlerin mükemmel işbirliği sonucu elde edilen bu zafer, Çanakkale'nin Geçilmez olduğunun ilk işareti idi. Batmak üzere olan güneşin kızıl ışınları deniz üstünde yankılar yaparken, son düşman gemileri de mahzun, üzgün ve şaşkın bir durumda boğazı terk ediyorlardı. Dünyanın en büyük donanması, en büyük darbeyi yemiş olarak gidiyordu. 3 zırhlı, 2 muhrip, 7 mayın tarama gemisi batmış; 2 zırhlı terkedilmiş; diğer gemiler de ağır yaralar almışlardı. 1273 ölü ve 647 yaralı... İşte o günkü düşman bilânçosu.

Bizim kayıplarımıza gelince... Yalnız 5 subay ve 119 er şehid olmuş, dokuz top ve dört cephanelik havaya uçurulmuş, Anadolu Hamidiyesi ve Kilitbahir kışlalarının bir kısmı yanmış, Çanakkale şehrine düşen mermiler de yangınlar çıkarmıştı.

Düşman, sonuncu kaybını ertesi günü verdi. Bu kayıp, 17 mart akşamı Karanlık Liman'da yaptığı mayın taramasından sonra «temiz» raporu verdiği için kurşuna dizilen İngiliz binbaşısı idi. Zira, iyi tarama yapmadığı ve yanlış rapor verdiği kanaatine varılmıştı. Nusret mayın gemi-

mizin akıllara durgunluk veren başarısı ve bu binbaşı tarafından verilen raporun yanlış olmadığı sonradan öğrenildiyse de, iş işten geçmişti.

Denizden zorlama ile Çanakkale Boğazı'nı geçmeyi başaramamış olmaları, üstelik bütün dünyanın nazarında da çok kötü bir duruma düşmeleri; İtilâf devletlerinin bu sefer boğaza karadan sahip olup, ondan sonra donanmasını Marmara'ya geçirmek kararını vermeye sevketti.

Harpten sonra, o zaman Kraliyet Bahriyesi 1'inci Lord'u olan Churchil, Daily Telegraph gazetesine verdiği bir beyanatta, 18 mart için: «... O gün müttefiklerin koca armadasını, bir romorkör kadar olan Nusret mayın gemisi (4) nin mağlûp ettiğini çok sonra öğrenmiş olduk» diyerek hayıflanıyor ve: «... 1915 yılında bütün Avrupa'da milyonlarca insanın hayatına malolan büyük taarruzlar yapılmıştı. Fakat bunlardan hiçbirisi Nusret'in döktüğü mayınlar kadar harbin devamına ve düşmanın istikbâline müessir olacak bir başarı gösterememiştir» diye ilâve ediyordu.

4) Nusret Mayın gemisi 360 tonluk eski bir tekne idi.

Çanakkale zaferini ebedileştiren Çanakkale anıtı.

Bu sayfada yayınladığımız karikatür, İtalya'nın Bologna şehrinde yayınlanan Le Perroquet adlı mecmuanın 2 mayıs 1909 tarihli sayısından alınmıştır. Avrupa ülkelerinin Türkiye'yi nasıl paylaşmak istediklerini dile getiren karika-

türde Makedonya'nın, Bulgaristan ve Yunanistan, Boğaziçi'nin de Rusya ve İngiltere tarafından çekişildiği temsil edilmektedir. İhtiyar Türk bir köşede uyukluyor, genç Türk ise silâh başında olayları takip etmektedir.

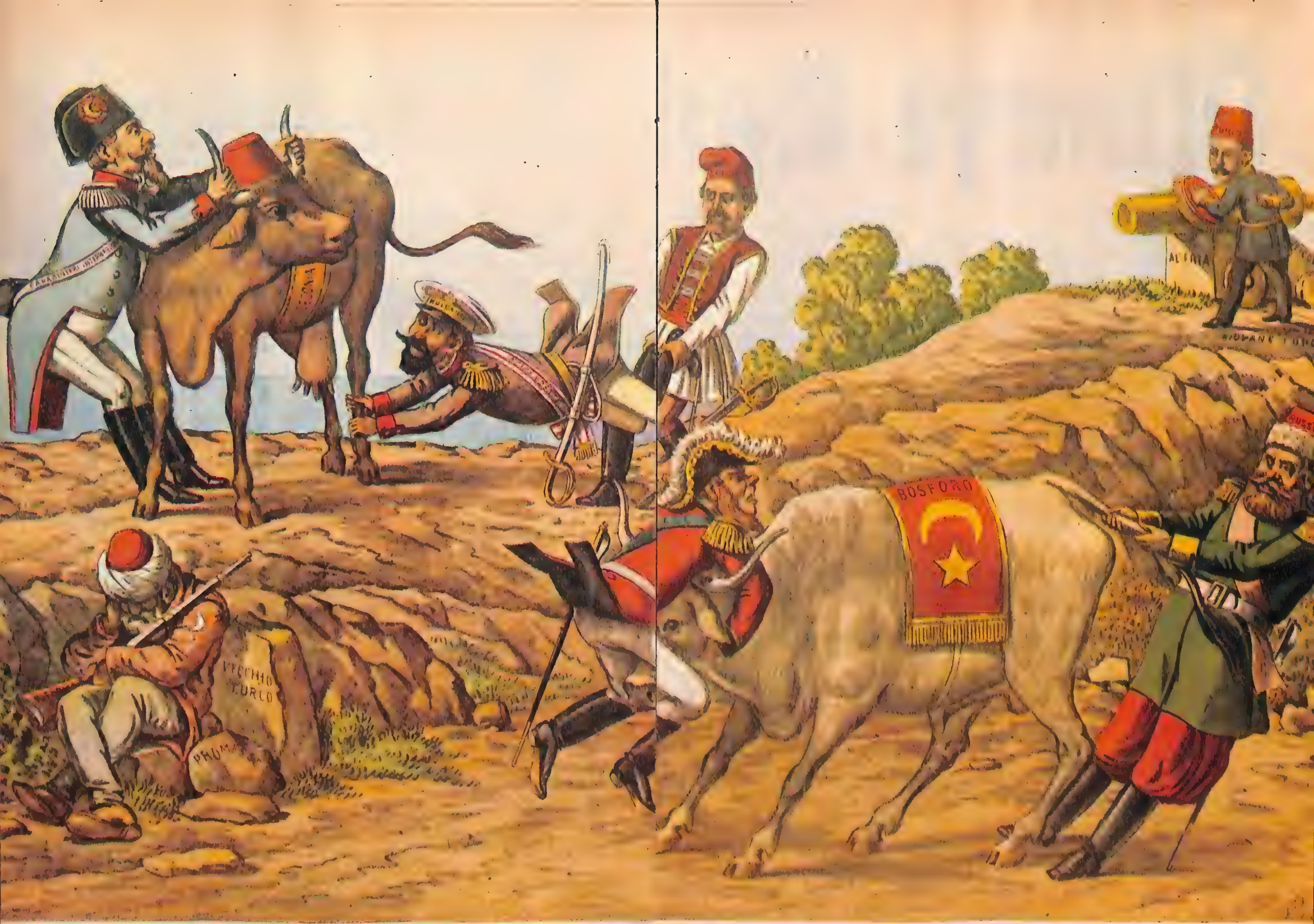

Bu sayfada yayınladığımız karikatür, İtalya'nın Bologna şehrinde yayınlanan Le Perroquet adlı mecmuanın 2 mayıs 1909 tarihli sayısından alınmıştır. Avrupa ülkelerinin Türkiye'yi nasıl paylaşmak istediklerini dile getiren karikatürde Makedonya'nın, Bulgaristan ve Yunanistan, Boğaziçi'nin de Rusya ve İngiltere tarafından çekişildiği temsil edilmektedir. İhtiyar Türk bir köşede uyukluyor, genç Türk ise silâh başında olayları takip etmektedir.

Ölmeyi Red

«Iki Japon bombası hazırlık cephaneliğinde bulunan 64 adet mermiyi de infilâk ettirmişti... Cephaneliklerde ise 1850 ton patlayıcı madde vardı...»

YAZAN: OSMAN ÖNDEŞ

DÜNYA tarihini şekillendiren olaylardan bazısı, başlıbaşına ve sadece kendi adlarıyle anılırlar. Birinci Dünya Harbi'nde Almanlar'ın batırdığı meşhur İngiliz transatlantiği 'Lusitania' faciası, yüzlerce harp gemisi arasından Bismarck, Tirpitz, Scharnhost, Hood, Ark Royal gibi olay kahramanı gemiler, hep bu tarz vak'aların kahramanıdır.

Bunlardan biri de, II. Dünya Harbi sırasında çarpışmalara katılan Amerikan uçak gemisi Franklin'dir. Bu geminin komutanı Albay Leslie E. Gehres'in macerası, inanılmaz gerçeklerle doludur.

KUTSAL RÜZGÂR

II. Dünya Harbi'nin en insanlık dışı gerçekleri arasında, Japonlar'ın Kamikaze'leri tüyler ürperten bir istisnayı teşkil etmektedir. Leyte savaşlarında Kamikaze pilotlarının hücumları başarı kazanınca, Japonlar, vatan evlâtlarını ölüme sevketmekten şeref duydular. Lingayen Körfezi deniz - hava çarpışmalarında, kamikaze uçakları pervasız dalışlar yaparak, gemiler üzerinde infilâk ettiler ve hedeflerini de işe yaramaz hâle getirdiler. Lingayen Körfezi çarpışmalarında kırk üç gemi hasara uğradı, dört harp gemisi battı. Iwo Jima muharebelerinde sonuçlar daha korkunç oldu, bir yardımcı uçak gemisi battı, aralarında iki uçak gemisi bulunan beş harp gemisi ağır hasar gördü.

Japon dilinde «Kamikaze = Kutsal Rüzgâr» anlamında idi. Bu korkunç savaş taktiği sonucunda, bütün üstün kabiliyetli, mesleğinde pişmiş pilotlar öldü, hava kuvvetlerinin elindeki birinci sınıf hücum uçakları sayısı süratle azaldı. Kutsal rüzgârın pilotu, mukaddes bildiği görevine çıkmadan evvel, diğer arkadaşları ile

deden Gemi

birlikte fedakârlık ve kendini vatana kurban etme şurubunu içiyor, sonra tek sıra hâlinde kız ve erkek öğrencilerin önünden gurur ve tebessüm dolu olarak geçip, uçağına biniyordu. Uçağı, intihar maksadına göre hazırlanmıştı; bölmeleri yüksek tesirli patlayıcı maddeler ve yangın bombalarıyle doluydu.

Kutsal rüzgâr pilotları, bütün savaşlar boyunca, otuz harp gemisi batırdılar, bunların çoğunluğu muhrip ayarında idi. Ayrıca, 368 harp gemisi de aylarca çalışamaz hâle geldi ve topyekûn 5000 denizci bu yüzden can verdi...

OKİNAWA'YA DOĞRU

19 mart 1945 akşamı Amerikan uçak gemisi Franklin, Japonya'ya doğru yol alıyordu. Tümamiral Marc Mitscher'in komutasında olan, 58'inci görev birliği, elli millik bir deniz alanına yayılmış, muazzam bir armada idi. Hedefleri, düşmanın kıt'a havaalanlarını bombalamak ve İmparatorluk bahriyesini Okinawa'dan kovmaktı. Bir hedefleri de kamikazelerdi. Bu uçakları, havaalanlarında ele geçirip, imha etmeleri lâzımdı.

Amiral Marc Mitscher komutasındaki armada, intikal seyri sırasında hava hücumlarına mâruz kaldı. Yeni Yorktown, Enterprise ve Intrepid uçak gemileri muhtelif dereceli hasarlar almalarına rağmen, onarımlarını yaparak yollarına devam ettiler.

Sabah 6.53'te hava akınları yeniden başladı ve Franklin, Japonya sahillerinden 60 mil açıkta seyrederken, kamikazelerin taarruzuna uğradı. Bunlardan biri uçuş güvertesine olanca hızıyla kenetlendi âdeta... Yer gök birbirine karıştı, güvertenin üzeri cehennemî bir hâl aldı ve patlamanın şiddetinden, ana direk yıkıldı; çevresini de harap etti. O anda gemi komutanı Albay Leslie E. Gehres, köprü üstünde bulunuyordu. Task Grup Komutanı Tuğamiral Ralph Davison, Franklin'i sancak gemisi olarak seçmiş ve beraberindeki subay heyeti ile birlikte salonunda çalışıyordu.

Franklin, saat 7.03'te aslında eş gemi Hancock'tan bir mesaj almıştı: «Bir Kamikaze baş taraftan size yaklaşıyor!»

Komutan, destanlaşmış hikâyesini şöyle nakleder: Savaş mevkilerindeki istihbarat merkez grubu liderini çağırıp, radar ekranında uçak izi olup olmadığını sordum. Cevabı, «Hayır» oldu. Ardından, baş taraf gözcülerini çağırıp aynı suali tekrar ettim. Cevapları yine «Hayır» idi. Başlarındaki subaya Hancock'tan alınan bilgiyi nakledip, çok dikkatli olmalarını emrettim. Hava kontrol subayını çağırıp, mezkûr mesajı açıkladım ve göğün ufka yakın kısımlarına dikkat etmelerini istedim. Topçulara, milliyeti tesbit edilemeyen uçaklara komut beklemeden ateş açmaları hakkında emir verdim.

Köprü üstünde, dahilî muhabere devresinden konuşmak üzere mikrofonu elime almıştım ki, müthiş bir infilâk ile güverteye yıkıldım. Erler, assubaylar, subaylar bir tarafa devrilmişlerdi. Kendimi toparlayınca, seyir subayına: «Bize ne isabet etti?» diye sordum. Şaşkın bakışlarla:

— Bir kamikaze ya da büyük çaplı bir bomba, diye cevaplandırdı.

CEHENNEME DÖNEN GEMİ

Hakikatte bir Japon uçağından atılan iki adet 550 librelik yangın bombası, mâhirâne bir şekilde uçuş güvertesine isabet ettirilmiş ve uçak süratle bulutlardan

sıyrılıp çıktığı gibi, tekrar dalıp kaybolmuştu. Bombalar infilâk ettiği anda, saat sabahın 7.08'ini gösteriyordu. 300 metreye yakın uzunluktaki uçak gemisi, saniyesinde yüzen bir cehennem hâline geldi. Birinci bomba baş tarafa isabet etmiş ve beş metrekarelik bir delik açıp, alt güverteleri de aynı şekilde çökertmişti. İkinci bomba da geminin ortasında patlamıştı. İki dev bombanın infilâk etmesi sonucu, gemi sudan yükselir gibi oldu ve bütün cüssesi ile Okyanus üzerine çöktü tekrar.

Patlamanın hava basıncı ile uçuş güvertesindeki uçaklar yerlerinden fırlayıp, birbirlerine çarptılar ve çoğu güverteden denize devrildi. Çarpışmalar sırasında bilhassa pervaneler, diğer uçakları bıçak gibi doğradı. Yine patlama basıncı sebebiyle, 17.000 galon uçak benzini alev alıp, infilâk etti ve kızgın alevler iskele tarafındaki uçakları sarıp kavurduğu gibi, alt güverte veya hangar güvertesini de sardı. Hangarda da patlamalar oldu. Baş taraf uçak asansörü yerinden fırladıktan sonra, güverteye düşüp, bu sahayı olduğu gibi çökertti. Bu esnada infilâk eden bazı uçaklar, hangarın çöken kısmından içeri yuvarlandılar. Böylece, üçüncü güverte dahi delindi.

Zincirleme devam eden patlamalar, yangınlar arasında hangarda çalışanlar, kavrularak can verdiler. Alevler, açık kaportalardan sıçrayıp, sabah kahvaltısı için yemekhanede sırada bekleyen 200 eri yakarak öldürdü. Kesif kara dumanlar toplam olarak 32 infilâk ile uçak gemisi perişan ve harabe hâline geldi. En kötüsü, iki Japon bombası, hazırlık cephaneliğinde bulunan 64 adet mermiyi de zincirleme şekilde infilâk ettirmişti. Sonunda Franklin, iki değil, altmış dört isabet almış kadar zavallılaştı! Cephaneliklerde 1850 ton patlayıcı madde vardı ki, eğer bunlara sirayet etseydi, şüphesiz, gemi filân kalmazdı...

HÂLÂ YÜZEN BİR GEMİ

İlk saniyeler, can derdine düşmüş yüzlerce insanın bağırışları, çırpınmaları ile geçti, sonra şuurları yerine gelenler, gemilerini kurtarmaya çalıştılar. Komutan şöyle anlatıyordu:

«Alınacak ilk tedbirin gemiyi rüzgâr altına çevirmek olduğuna karar verdim ve emrimi icra ettirdim. Bu suretle, baş tarafın, yangın ve dumanların tehlikesinden kurtulmasını sağladım ve göz gözü görür oldu. Rüzgâr, alevleri önlediğinden, köprü üstü ve kış uçuş güvertesi selâmete kavuştu. Kendi kendime söyleniyordum: «Ben, bu geminin kralıydım. Her yerde bombalar patlıyordu; korkunç bir öfkeye kapılmıştım. İkinci bomba şaft donanımını da bozmuştu. Bu yüzden üçte iki bir süratle ilerleyebiliyorduk. Franklin artık Japonlar'la dövüşmek sevdasında değil, canını kurtarmak derdindeydi».

İşin en kötülerinden biri de 3,5 metre boyundaki Tiny Tim roketlerinin infilâk etmesiydi. Bunların harp başlıklarını teşkil eden yüksek kapasiteli patlayıcı maddeler ve zırh külâhları, zırhları bile delecek güce sahiptiler. Komutan, köprü üstünden roketlerin ok gibi sağa sola fırlayışlarını seyretmek ıztırabına da katlandı. Güvertedeki erler bu anda başlarını sokacak delik arıyorlardı. Roketlerden biri, patlayış esnasında enkaz kitlesine çarpıp yön değiştirmiş ve hangara dalmıştı. Böylece, makinelerin komuta devresini de berhava ettiğinden, gemi şaşkın ördek gibi suyun üzerinde kaldı. Bir başka roket, baş taraf kazanlarını parçaladı, bir diğeri üçüncü güverteye kadar fırlayıp, bölmelerden birini harabeye çevirdi.

Dahilî telefon devresi hurdalaşmıştı. Yara savunma tedbirleri, komutan tarafından köprü üstünden veriliyor, peşpeşe birbirini duyma mesafesinde dizili erler, emri gerekli yere ulaştırıyorlardı. Acınacak hâllerine rağmen, ayaktaydılar; Bir de yürekler acısı manzaralar vardı ki, her taraf ölmekte olan, can çekişen, aldığı yaralardan ötürü inleyenlerle doluydu. Franklin yavaş yavaş yana yatıyor ve meyil 15 dereceye varıyordu. Saat 10'da hareketten kalmış, tam bir hedeftiler ve bu hâlleriyle Japonya sahillerinden 52 mil açıkta bulunuyorlardı.

GEMİYİ TERK ETMENİZİ TAVSİYE EDERİM

İnfilâkların kısmen yatıştığı bir sırada, Amiral Davison, köprü üstüne çıktı ve kurmay heyetiyle birlikte, başka bir gemiye geçmek kararında olduğunu ve işaret çekilerek bir muhribin yaklaşmasının bildirilmesini istedi. Amiral, bu şartlar altında Franklin mensuplarını yalnız bırak-

Franklin uçak gemisi seyir hâlinde.

maktan ötürü üzüntülü olduğunu, fakat karargâhı ile beraber, harbin ileri ve gerçek istikametini yönetecekleri sağlam bir gemide bulunmalarının gerektiğini söylüyordu. Çok geçmeden amiral ve karargâh personeli muhribe geçerek, Franklin'i derdiyle başbaşa bıraktılar.

Geminin o anlardaki hâlini gösteren meşhur bir fotoğraf vardır. Yardım etmek üzere yaklaşan Santa Fe kruvazöründen çekilmiştir. Bu fotoğraftan, Franklin'in ne derece korkunç bir tehlike içinde olduğu görülebilir. 27.000 tonluk gemi, sancak tarafa 17 derece yatmış, vasat, yani orta taraf güvertesi el'an kesif dumanlar ve alevler içinde, herşey darmadağınık, dikmeler başıboş kalmış, bunları tutan teller kopmuş, çarmıhlar gelişigüzel denize sarkmakta ve alevlerle mücadele edenler dışında işi olmayan diğer bütün mürettebat gemiyi terk emrini icra etmek üzere beklemektedir...

Faciadan sonra, denize atılmak üzere bekleyen cenazeler.

300 DENİZCİ OKYANUSA GÖMÜLECEKTİ

Amiral, ayrılırken durumu ümitsiz bulduğunu ve gemiyi terketmenin tek çıkar yol olduğunu söylemiş, hattâ:

— Baş taraf sancaktan mürettebatınızı tahliye etmenizi tavsiye ederim, demişti.

Komutan Gehres bu söze müthiş kızmıştı ama, hislerini saklamaya çalıştı. Hâtıratında şöyle yazıyordu:

«İyi ama, bu Allah'ın cezası iş hakkında ben amirale fikir sormadım ki! Onun gibi de düşünmüyordum. Çünkü geminin komutanı bendim. Gemimi terketmek için bir sebep görmüyordum. Bir kere batmıyorduk... Bütün gücümüzle yangını bastırmaya çalışmaktaydık. Ayrıca, makine şöyle böyle kumanda edilir hâle getirilmişti ve bir, iki mil yapabiliyorduk. Amirale, uçaklarımız tarafından hava savunma perdemiz sağlandıktan, denizaltılarımız vasıtasıyle suüstü müdafaamız temin edildikten sonra, bütün gücümüzle, tehlikeli sahadan uzaklaşıp, en yakın bir üsse sığınmayı deneyeceğimizi söyledim.

«Daha fazlası; gemiyi bu hâliyle terkettiğimiz takdirde, bizi kurtaracak olan muhripler, Franklin'i batırmak için torpilliyeceklerdi. Bu gerçek, Yorktown uçak gemisinde işlenen cinayeti hatırlatıp, tüylerimi diken diken etti».

Albay Gehres'in bahsettiği Yorktown olayı bir gerçekti. Midway adasını ele geçirmek üzere görülmemiş güçte bir Japon armadası, 1942 yılı mayıs ayında yol alıyordu. 2 haziran günü Amiral Nimitz komutasındaki Amerikan Pasifik filosu, Amiral Isoroku Yamamato komutasındaki Japon armadası ile savaşa tutuştu. Japonlar perişan edildilerse de, Yorktown uçak gemisi, ağır yara aldığından terkedildi. Bir müddet sonra batmadığı görülüp, kurtarma kararı verildi ve üzerine Hammann muhribi gönderildi. Muhrip, Yorktown'a aborda oldu ve yara savunma ekibi uçak gemisine geçerek çalışmaya başladığı sırada, su üstü savunma perdesini aşan bir Japon denizaltısı, üç torpito ateşliyerek, ikisi ile Yorktown'ı, üçüncüsü ile muhribi buldu. Yorktown'a ceryan vermekte olan muhrip, aldığı yaradan ötürü battı ve uçak gemisi yeniden terkedildi. 16 saat sonra devrilip battı. Alt kompartımanlarda mahsur kalmış olan pek çok denizci, tahammül edilmez ıztıraplı saatlerden sonra, gemileri ile okyanusa gömüldüler.

Franklin'in komutanı, hep bu olayı hatırlıyordu. Gerek kamikazenin güvertede

parçalanışı, gerekse bombaların infilâkları sonucu, alt bölmelerde mahsur kalmış pek çok denizci vardı muhakkak. Henüz enkazı temizleyip oralara ulaşamamışlardı. Ellerinde imkân varken, bu zavallıların hepsini birden, eğer batacaksa, gemisiyle birlikte boğulmaya mahkûm edemezdi.

Üçüncü güvertedeki facia korkunçtu; çünkü uçak benzinleri alev alınca, ânî patlamalarla çevreyi yalamış ve er yemek salonunda kahvaltılarını almak üzere sırada bekleyen 200 eri kavurup, kömür etmişti. Bâdireden kurtulan 300 er, bombalar, mermiler arasında çöken bölmeler gerisinde kaldılar. Bu kadar kişinin aldığı nefes sebebiyle, hava bir müddet sonra bozulacaktı muhakkak.

Hava akımını sağlayan bir tek yer vardı. O da bir merminin yardığı beyzbol büyüklüğünde bir delikti. Bu grup, iki saat sonra Üsteğmen Donald A. Gary yarasavunma ekibi tarafından kurtarıldı.

Gerçekte kazazedelerin çevreleri öylesine enkazlarla kapanmıştı ki, mevcut imkânlarla bu ağır parçaların kaldırılması imkânsızdı. Ancak Üsteğmen Donalt A. Grey, evvelce bu geminin inşa planlamasında çalıştığından, o bölmeye giden bir firar geçidinin varlığını biliyordu. 300 kişiyi buradan kurtardı.

Başarısından dolayı Üsteğmen Donald A. Gray'e selâmete kavuştukları günlerde Millî Şeref Madalyası verilmiştir. İkinci madalya, kırk yaşındaki Binbaşı Joseph T. O'Callahan'a verildi. Franklin'in başpapazı olan binbaşı, aynı zamanda bahriyenin şeref madalyası alan ilk din adamı idi.

Muhterem Peder O'Callahan gemide çok tanınmış bir kişiydi. Herkes onu tanırdı, o da herkesi tanırmış görünürdü! Bombalanma günü başına taktığı miğferine beyaz bir haç resmi boyamış olarak, güvertede yardıma çalışıyordu. Etrafında bir sürü er vardı. Derken şiddetli bir patlama oldu.

O'CALLAHAN'IN HİKMETİ

İnfilâkla beraber, yine demir, cam, tel, insan ne varsa, çevredeki herşey havalandı. Lâkin, muhterem pederin etrafındaki erler, gayrı ihtiyarî onun yanına kaçıştılar! Oradan beraberce emniyetli bir sahaya çekildiler... Kimse yaralanmamıştı.

Aslında onun şeref madalyası alması için komutan tarafından teklif edilişinin sebebi başkadır. Olayın en yakın görgü şahidi, Komutan Gehres şöyle anlatır:

«Aşağı kısımdaki top taretinden kesif dumanlar çıkmaya başlamıştı. Anladım ki, cephanelik ya da cephanelik asansörleri çevresinde bir yangın başlamak üzeredir. Yeterli hava olmadığından, için için yanmakta ve kesif dumanlar hâsıl etmektedir. Ama her an cephanelere sirayet edebilir ve değil toplar, bütün köprü üstü havaya uçabilirdi.

«Tehlike korkunçtu ve dakika meselesiydi! Birden muhterem pederi gördüm. Birkaç subay ve er bulup, top taretinden içeri hortumla su sıkmalarını, yoksa cephaneliğin infilâk edeceğini bağırdım. Bir, iki dakika içinde, iki subay ve bir sürü erle, hortum donatıp, top tareti içine daldılar. Yangın ekibi, cephaneliklere doğru hortumlarla su sıkarak ilerlerken, O'Callahan da onları yalnız bırakmadı. Derken, 5 inçlik mermileri güverteye aktardılar ve denize attılar. Ölümle burun buruna başarılan bir işti bu! Gemi, onlar sayesinde berhava olmaktan kurtulmuştu».

Sayıları bilinmeyen kahramanlıklar sayesinde Franklin kurtulmuştu. 3400 kişilik mürettebat, savaşmasını öğrenmişti. Albay Gehres bütün kahramanlık olaylarının arşiv kayıtlarına geçmediğini söyler:

«Bir ânı hatırlıyorum: Geminin sancak tarafa yatışı korku verecek derecede artmıştı ki, makine erlerinden biri bana:

— Meyil artıyor, isterseniz 13.000 galonluk yağlama yağını iskele tarafa kavanca edip, meyli azaltabilirim, dedi.

Bu sözü söyleyen ere sarılacağım geldi ve:

— Hemen, yap Allahaşkına, dedim.

İnanılmaz birşey ama, er bunu başardı. Ne yazık, bunu başaran kimdi, asla bulamadım, öğrenemedim».

Komutanın gemiyi terketmeyi reddedişinin sırrı, personeline olan inancıydı. Daha sonra dahilî muhabere devresini tamir ettiler, konuşmayı sağladılar. İkinci olarak Albay Gehres, yara savunma ekipleri, makine ve seyir personeli dışında işi olmayan personelin uçuş güvertesi baş taraf kısmında toplanmasını emretti. Yüzlerce er, assubay, hattâ bir kısım subay, cesareti olanlar suya atlıyarak, diğerleri halatlardan kayarak, ya da varagele dona-

«Patlamanın şiddetinden ana direk yıkıldı».

nımıyle, yardım için sancak taraflarına yaklaşmış Santa Fe kruvazörüne geçtiler. Sıra yaralılara gelmişti. Korkusuz ve tecrübeli bir denizci olan Santa Fe Komutanı Albay Harold C. Fitz, gemisini vakit kaybetmemek için, Franklin'in sancak taraf çıkıntılarından bir köprülüğe yasladı ve üç saatlik süre zarfında 820 yaralı kurtarıldı.

JAPON UÇAKLARI SALDIRIYOR

Yaralı uçak gemisi okyanus ortasında yine hareketsiz kaldığı esnada, Japon bombardıman uçakları saldırıya geçtilerse de, Amerikan uçakları tarafından karşılanıp uzaklaşmaya mecbur bırakıldılar. 50 Japon uçağından beşi düşürüldü. Gece, Franklin'de yangın kâmilen kontrol altına alındı ve sancak tarafa olan meyil 13 dereceye indirildi. Albay Gehres, gemisinin yedeklenerek çekilmesi için filo komutanına bir mesaj çekti. Çevrede hâliyle bir açık deniz romorkörü bulunmadığından Pittsburg kruvazörü bu görevi yüklendi. İyi ama, Franklin'in ırgatlarını çalıştırmaya yeterli elektrik kaynağı yoktu ki? Hareket subayı Yarbay Joseph Taylor, erleri peşinden götürüp, bir de iri yapılı zenci erin mahâreti sayesinde, külçe gibi ağır bir çelik halatı baş tarafa taşıdılar ve gerekli hazırlığı yaptılar. Bu işi nasıl başardılar, pek akıl ermez... Geceyarısı Pittsburgh'un yedeğindeki Franklin, 6 mil süratle güneye çekilmekteydi.

KOMUTANIN KAMAROT ERİ

Albay Gehres'in mizahî yönü çok kuvvetli olmalıdır. Şöyle anlatıyor:

«— Bütün gün boyunca, hani bombaların patlayışından, yangın çıkışından vesair olaylardan beri yanımdan ayrılmayan bir kamarot erim vardı. 19 yaşındaki Wallace Klimkiewicz, ben nereye gidersem, o da peşimi takip ediyordu. Başım açık olsa:

«— Miğferinizi takınız, komutan emridir, diyordu.

«Can yeleklerinin takılmasını emretmiş, ben takmamıştım. Bir tane getirdi ve komutan emridir dediğinden, çarnaçar taktım!

«Geceleyin Allah'ın cezası Japonlar'ın uçak akınlarına yakalandık ve bombalar sağda, solda patlamaya başlayınca, kendi kendime:

«— Pekâlâ, dedim, anlaşıldı, Tanrı bizim hesabımızı kapatmıya kararlı!

«Her bomba isabetinde bir yer çatırdarken, bir sigara tutuşturdum dudaklarıma ve çakmağımı çaktım ki, karanlıkta arkamdan biri:

«— Siz de bunu yaparsanız, deyince...

«— Kimdir bu Allah'ın cezası, deyip geri dönerken, sesinden farkettim.

«Tabiî bizim kamarot er'miş! Hangimiz daha çok şaşırdık bilemem ama, ben sigarayı içmedim...»

Ertesi günü sabaha karşı saat üçte, Franklin yeniden kendi makine gücüyle seyre başladı. Makine personeli, elektrik devresini, tulumbaları ve havalandırma devresini onarmıştı. Öğleden sonra yedekten çıkıp, müstakil yola devama başladılar.

FACİANIN EN AZAPLI DAKİKALARI

Cehennemden kurtulmuş olan erler, hangar güvertesinde toplandılar. Öyle ki, üstlerinde uçuş güvertesinde muazzam bir saha çökmüş, gök gözüküyordu. Rahip, dinî âyîn için hayatta kalanlara telkinde bulundu. Facianın rakamları içler acısıydı: 724 kişi ölmüştü! Amerika donanmasında bu kadar çok ölü vermiş bir başka gemi yoktur. Ölülerin bir kısmı yanmış ve fecî koku neşrediyorlardı. Diğer bir kısmı tanınmaz hâldeydi. Ölü sayısı çok, yapacakları hayatî işleri için zaman kıttı. Muhterem Peder O'Callahan ve yardımcısı olan papaz, sancak tarafta mevki aldılar. Tanınanların mezhebine göre, yani Katolik, ya da Protestan oluşuna göre din adamları kısa bir telkin ve duada bulunuyor, sonra cesetler denize atılıhyordu. O'Callahan, Mûsevî âyinlerini de biliyordu.

Bazan kopmuş gövdeler, kollar, bacaklar bulunuyor, bunları biraraya getirip nakletmek gerekiyordu. Ölülerin defnedilmesi ameliyesini süratle tamamlamak zorundaydılar, zira, güneye doğru yol almaktaydılar ve hava süratle ısınıyordu.

Fânî âlem ile, bilinmeyen, görülmeyen âlem arasında çok kahredici bir ânı yaşıyorlardı. Albay Gehres: «Ben dindar bir adam değildim. Ama bombaların düştüğü, ümidimin azaldığı sırada İncil'den bir bölümü ihtiyârımın dışında mırıldandığımı farkettim, diyor ve ilâve ediyordu:

«— Allah'ın kitabına sığınılıyormuş demek!»

MACERALI YOLCULUK

Franklin'in yolculuğu Caroline adalarındaki Ulithi üssünde sona erdi. Gemiyi görmeye gelenler, nasıl ayakta kaldığına bir türlü inanamadılar. Dört gün sonra daha toparlanmış olarak Ulithi'den hareketle Pearl Harbour'a ulaşıldı. Santa Fe kruvazörü ile buraya getirilmiş personel, yeniden gemilerine katıldılar. Franklin, New York'a doğru yola koyuldu.

UÇAK GEMİSİ NEW YORK'TA

New York'a varıncaya kadar, inanılmaz bir sonuca ulaşılmıştı. Bir defa gemi, mükemmel şekilde temizlenmiş, enkaz toparlanmış, velhâsıl gemi, denizcilik deyimiyle «Neta» edilmişti. İkincisi, personel moral bakımından kuvvetlenmişti.

28 nisan günü New York limanına girdiler. Erler güvertede çimariva mevkilerini almışlar, tek sıra hâlinde diziliydiler. Halbuki kırk gün evvel bu gemi, Japon sahilleri açıklarında, avlanmaya hazır bir ördek hâlindeydi. O hâliyle, 13.000 millik yol katetmişti ki, Amerika tarihinde benzer bir başka olay yoktur.

Kazazede ama mağrur Franklin, harpten sonra tamir edildi. Tekrar harbe gitmedi, zira savaş bitmişti. Başlangıçta başka gemilerle birlikte «Naftalin filo» dedikleri ihtiyat filoya ayrılıp, bir şamandıraya bağlandı ve 1966 senesinde hakkında nihaî karar verildi.

Zamanında 57.000.000 dolara mal olan gemi satıldı. Bazı önemli kısımları Virginia eyâletindeki Mill Dam Creek gemi hurdalığı şirketi tarafından 228.000 dolara satın alındı. Bölme bölme kesilip, Avrupa ve hattâ eski düşmanı bile iyi para verdiklerinden, Japonya'ya dahi yollandı. Ne var ki, «batmayan gemi» kâmilen öldürülmedi. Zırh levhaları Atomik Enerji Komisyonu hizmetine devredildi, topları yeniden bahriye aldı, bir ada gibi muazzam köprü üstü ise şekli bozulmadan kesilip, Norfolk şehri deniz müzesine monte edildi.

Albay Gehres, tuğamiral olarak bahriyeden ayrıldı. Bugün 71 yaşında olmalıdır. Emekli oldu mu? Zannetmiyoruz... Son derece canlı, faal bir insandı. Sivil hayatta mücadeleyi aynı şekilde zevk bildi, öğrendi ve başarılı iş adamı oldu. San Diago'da 14 balıkçı gemisinden müteşekkil bir okyanus filosunun yönetmenliğini yapıyordu.

Bahriyede iken, komutanı bulunduğu Franklin uçak gemisini kurtarmış, devlet onu, daha aşağı dereceden «bahriye haçı» madalyası ile taltif etmişti. «Acaba neden?» diyesi geliyor insanın. Hani, neden bir üsteğmene, yahut bir din adamına «millî şeref madalyası» verilirken, hepsinden sorumlu olan, gemiyi kurtarma kararının sahibi Albay Gehres'e daha az değerli «bahriye haçı» madalyası verilmiştir.

Washington'daki madalya takdir dairesi başkanlığı bu soruyu şöyle cevaplandırıyor: «Albay Gehres gemi komutanı idi ve onun ilk görevi, gemisini selâmete kavuşturmaktı. Komutan, bu görevinin dışında başka hiçbir şey yapmamıştır».

Birinci Haçlı Seferinin Perde Arkası

YAZAN: SIR GALAHAD — ÇEVİREN: AYDA DÜZ

XI. YÜZYILIN sonlarına doğru Bizans, peşpeşe birçok karışıklıklardan sonra bir veliahd ve onun sağlayacağı istikrarı beklemektedir.

İstanbul'daki kutsal saray, o sıralarda, yirmi bin hizmetkârın bakımı ve koruması altındaydı. Muhafız alayı, sarayı dıştan koyu bir zırhla sarmakta, içeriye doğru bu hizmetkâr ordusu en alacalı renklere bürünmekte; öbür yandan rengârenk elbiseleriyle asîl kadınlar ve nedimeler, merkezdeki porfirli sarayı çevrelemektedirler. Porfirli saray, imparatoriçelerin doğum yaptıkları binadır.

Boylu boslu genç bir kadın olan İrène Dukas, sarayın odalarının birinde yatıyor. Yeşil gözleri ıztıraptan irileşmiş... Birden incecik elini kaldırıyor, karnının üstüne haç işareti yapıyor:

— Bekle bebek; baban gelinceye kadar bekle, diye mırıldanıyor.

Ve doğum sancıları o anda duruyor. Annesi, kızının bu çılgınlığını kınıyor, zira Alexis Comnène, imparatorluğun sınırlarını, Korkunç Robert Guiscard'ın yavuz oğlu Bohémond de Tarente'a karşı korumaya gitmiştir. Hemen dönmesi de beklenmiyor.

PRENSESİN DOĞUMU

Doğmak üzere olan yavru, sarayın kurallarını biliyor sanki: Üç gün sonra, babası Altın Kapı'dan şehre girerken dünyaya gözlerini açıyor. Bu, Prenses Anne Comnène'dir. Zamanının âdetlerine göre hemen o anda çocuğun bıngıldağına tacı yerleştiriyorlar.

Doğumundan kısa zaman sonra Anne, nişanlanıyor. Böylece kendisinden birkaç yaş büyük Constantin, onun bir oyun arkadaşı oluyor. Son sülâleden olduğu için Constantin'in de tahta az çok hakkı vardır. Annesi, büyüleyici güzelliği dillere destan Marie d'Alanie'nin kocaları peşpeşe ölmüş, kendisi uzun süre tahtta kalmıştı ve sonuncusu düşerken de o, ha-

Muhteşem Bizans sarayındaki mozayiklerden biri.

lefini ağına düşürmüştü. Alexis Comnène, son kocası Nicéphore III. Botaniate'ı taht-tan indirdiği zaman, karısı İrène Ducas'ı boşamaya hazırdı. Hükümet darbesi başarılınca karısına karşı hilekârca davranıp ona taç giydirmemişti. Marie d'Alanie saltanat dairesinde oturmaya devam ederken, İrène ikinci derecede bir sarayda ikamet zorunda bırakılıyordu.

O sırada İrène'in kalabalık ailesi araya girdi. Büyük babası César Jean Dukas ve Amiral Paleologue, Alexis'e yanlış bir anlaşma olduğunu; kendisini, bir yabancı kadının uğruna desteklememiş olduklarını anlattılar. Bu güçlü aileye ve partizanlarına karşı elinden birşey gelmezdi; öyle ki, İrène'e taç giydirmek zorunda kaldı. Bu defa Marie, imparatoru tuttuğu hâlde tahtı kaybetti. İmparator, Marie'nin oğlunun haklarını korumayı vaadetti ve Constantin'e César unvanını verdi. Bundan fazlasını yapamazdı.

O sırada on yedi yaşında olan genç Basilissa (1), kocasını göremedi, çünkü yarım yüzyıllık bir kargaşalık ve taht kavgalarından sonra imparatorluk son nefesini veriyor gibiydi. Düşüş, Makedonya sülâlesinin son hükümdarları olan iki ihtiyar kadından başlamıştı. Babaları öldükten sonra kızları, çekilmiş oldukları manastırdan çıkartıp, tahta oturttular. Sürmüş oldukları münzevî hayat, birinde seksüel kompleks, ötekinde para kompleksi yaratmıştı. Bunun sonucunda, Selçukluların istilâsı gibi çok ciddî bir tehlikenin başgösterdiği devirde Bizans ordusu ihmal edildi.

COMNENE'LER

Bizans, bu istilâlar sırasında, Hunlar'ın, Avarlar'ın, Bulgarlar'ın ve Araplar'ın zamanındaki gibi birleşmiş değildi. Öyle ki Türkler Anadolu'ya hemen hemen hiç di-

1) Bizans İmparatoruna Basileus ve taç giymiş karısına Basilissa denirdi.

renme görmeksizin girdiler ve Malazgirt'te (1071) yıkıcı bir zafer kazandılar. İmparatorluk ordusu perişan ve İmparator Romain Diogène esir edildi. Bu sırada İstanbul'da naipler birbirlerini deviriyor, kimse tahtta tutunamıyordu. Kiliselerde mezhep kavgaları alevleniyordu. Ücretli bir asker olan Norman Rousse de Bailleul de şahsî çıkarları uğruna bir ayaklanma düzenledi.

İşte bu sırada, iki yiğit genç, İsaac ve Alexis Comnène, cesaret ve yetenekleriyle sivrilmeyi başardılar. Anneleri Anne Dalassène, onları destekliyordu. Aile, eski, soylu bir aileydi. Bu iki genç öylesine ün saldılar ki, gözlerine mil çekilmesinden korkulmaya başlandı.

Tedbirli davranıp, Kutsal Saray'a asla birlikte gitmiyorlardı; tâ ki, bir felâket gelecekse, bari yalnız birine gelsin. Gaasıp Nicephore Botaniates, fazla sivrilenlerden hoşlanmazdı ve bu ülkede düşmandan, hapis ya da katilden çok, gözlerini çıkartmak suretiyle kurtulmak âdetti. Âmâlar, acımadan çok, küçümsemeyle karşılaşır; yalnız kilise şarkıcısı olabilirlerdi.

Büyük vasallar nihayet anlaştılar; sürekli bir düzen sağlayabilmek için rekabetten vazgeçeceklerdi. İki Comnène, askerleri ve taraftarlarıyle başkenti işgal ettiler ve genci, Alexis 1081'de Basileus oldu.

BİZANS TEHDİT ALTINDA

Taht, huzur demek değildir. Kuzeyde, düşman orduları Peçenekler, Kumanlar, çekirge sürüleri gibi Tuna'ya doğru ilerliyordu. Doğuda Selçuklular, başkent dolaylarına varmıştı. Batı'da Robert Giuscard ve Bohémond de Tarente'ın komutasındaki Normanlar, donanmanın da yardımıyle ilerliyorlar. Korfu'yu aldılar, Dalmaçya'ya çıkarma yaptılar, Durazzo'yu kuşattılar... Belli ki, İstanbul'a yürüyecekler...

Bizans'ın ordusu yoktu, toplayabilmesi için gereği kadar arazisi yoktu, ücretli yabancı asker tutabilmek için yeterli parası yoktu. Kandan bıkmış olan halk, kayıtsız ve hırçındı. Önce para bulmak gerekiyordu. Büyük servetler müsadere edildi; sonra, küçükler de. İki yıl sonra — çaresiz — manastırların ve kiliselerin mallarına başvuruldu. Alelacele toplanan askerler bir yandan eğitilirken, Basileus, üçüncü ve en önemli kaynağına baş vurdu: Diplomasiye.

Selçuklular'la anlaşma imkânı arandı. Böylece diplomatik görüşmelerle Doğu'da vakit kazanıldı. Batı'da ise, nihaî savaş Adriyatik'te verileceğinden, Venedik'le anlaşma ve onlara bazı gümrük muafiyetleri tanıma yoluna gidildi. Sınır savunması Kuzeyliler'i durdurmaya yeterliydi. Öyle ki, Alexis Comnène bizzat komuta ettiği kuvvetleri Dalmaçya'ya sürdü.

Durazzo, Normanlar'ın eline geçti, ama öteki askerî teşebbüsler başarılı olmadı. Robert Guiscard, İtalya'ya dönmek zorunda kaldı; inatçı ve kurnaz olan Bohémond de Tarente başka bir cephede bir saldırı daha denedi; ama sonunda Larissa'da bozguna uğradı ve Apulie'ye döndü. Kaygılardan biri uzaklaştırılmıştı. Alexis Comnène, Altın Kapı'dan muzaffer olarak Bizans'a girdi.

İmparatorun ilk çocuğu, küçük Anne, bu saatte dünyaya geldi. Tam anlamıyle siyasî olan bir evlenme ilk meyvesini vermişti. Dukas'lar, sevinçten havalara çıkmaktaydı; ama Marie d'Alanie de sevinçliydi, zira çapkın sevgilisinin kızını, oğlu için o eğitecek ve bu, ilişkilerinin devamını sağlayacaktı.

Hiçbir kadın, başka bir kadını, Anna'nın, kayınvâlidesini sevdiği kadar sevmemiştir. Canlılığın ve gevşekliğin hâkim olduğu, İskit müziğiyle step dansı oynanan, bununla beraber müstakbel hükümdarların yüce görevlerine lâyıkıyle hazırlandığı bu sarayda hayat, imparatorluk sarayındakinden daha eğlenceliydi. Anne, yedi yaşındayken, birden küçük kardeşi ve rakibi Jean'a karşı şiddetli bir kin duymaya başladı. Beş yıl sonra da, tarifsiz bir hüzün kapladı içini; gencecik nişanlısı, sürülmüş olduğu Tesalya'da ölmüştü.

İmparator, banyodan çıkarken suikaste uğramıştı. Marie d'Alanie, suçluları çok iyi tanıyordu; manastıra atıldı. Genç Konstantin komploya katılmamıştı, ama o da birkaç ay sonra hastalanıp öldü. On iki yaşında bir çocuk için acı bir darbeydi.

HAÇLILAR YAKLAŞIYOR

Ancak günlük buhranlarını yaşıyan Bizanslılar, çok daha buhranlı bir devrin başlamak üzere olduğunu hissedemiyorlardı.

İstanbul'da, Bizans imparatorlarının sarayının harabelerinden bir köşe.

Nitekim iki kıt'a çatışmak üzereydi; kargaşalıklara gebe yıllar yaşanıyordu, zira Haçlı ordusunun Pierre l'Ermite komutasındaki öncüleri ilerliyorlardı.

Bizans'a ulaştıkları zaman takviye beklemeyi de reddedince, imparator onları başından defedip, Anadolu'ya geçirdi ve bu güruh orada Türkler tarafından yok edildi.

Ya asıl kuvvetler gelince neler gelecekti başlarına? Üstelik kimse onları davet etmemişti. Birkaç yıl önce olsaydı, imparator, Peçenek ve Kumanlar'a karşı gönderilmek üzere, paralı asker alabilirdi. Nitekim o sıralarda Robert de Flandres'a bu yolda bir yardım talebinde bulunmuştu, ama onun istediği, tehlike alanlarına gönderilmek ve işleri bitince de iade edilmek üzere ücretli askerlerdi. Ne var ki... Kimse gelmemiş ve Alexis kendi imkânlarıyle zafere ulaşmıştı. Fena hâlde hırpaladığı kuzeyli halklar, birkaç kuşak bellerini doğrultamıyacak kadar sinmişlerdi. Küçük Asya'daki emirlerle hâl - yol olmak da kolaydı; bunları birbirlerine düşürmek yeterliydi. Ve bu sırada sınırlar yavaş yavaş genişletilip pekiştirilirdi. Üç cephe üzerinde on altı yıl süren savaşlardan sonra bu da sağlanmıştı ve artık rahat nefes alabiliyorlardı ki, delilik krizine tutulan Avrupa, Türkler'i, birlik olmalarını sağlayacak şekilde, kışkırtmaya başlamıştı.

Batı ile Doğu'nun bu ilk çatışması sırasında Bizans, görmesini bilen ve gördüklerini sadıklıkla aksettirecek olan bir çift zeki ve olağanüstü görüşlü gözlere sahipti; o sırada on dört yaşında olan Prenses Anne Comnène. Uzun yıllar sonra babasının biyografisi olan on beş kitaplık Alexiade adlı eserinde, gördüklerini teferruatıyle nakledecektir.

HAÇLILAR'IN KÜSTAHLIĞI

Birkaç yüzyıl sonra Mayalar'ın altınlarını ve Peru'nun zümrütlerini gördüklerinde, çığırından çıkan İspanyollar ve Portekizliler gibi bu birinci Haçlılar da, Bizans'ın ihtişamı karşısında akıllarını şaşırmışlardı. Misafir olduklarını sık sık unutup, ölçüyü kaçırıyor, hizaya gelmeleri ihtar edildiği zaman da, çileden çıkıyorlardı. Bu adamların yumuşak davranışlarını bozmadan, kendilerine baskın geldiklerini görmek, onları deli ediyordu.

Saray erkânının önünde ve resmî görüşme sırasında adamın biri bacağını uzatıp, Basileus'un tahtının, Bizans'ın o kutsal tahtının basamaklarına koyuveriyor... Halbuki yedi yüzyıldan beridir oraya, imparatorluğun kutsal senbolüne, üç defa secde etmeksizin kimse yaklaşamamıştır. Ama adamın umurunda mı? Baudoin de Flandres, herifi kolundan çekip beriye alıyor ve orasının imparatora ait olduğunu hatırlatıyor. Ama kızıyor, bunca büyük senyör ayaktayken, o kibirli enayiye bir iskemle verilmesinin ne demek olduğu yolunda öfkeli öfkeli homurdanıyor.

Tekfur Sarayı da, İstanbul'daki Bizans saraylarındandır. Resim, bu sarayın harabesini gösteriyor.

Ayakta duran Basileus birşey duymamıştır.

Başka bir defasında Tancrède, majestelerinin huzurunda Georges Paléologue'a bağıra bağıra hakaret ediyor; iş yumruğa kadar varıyor. Basileus ses çıkarmadan maiyetiyle birlikte salonu terkediyor. Onu kayıtsız duruşundan vazgeçirmenin imkânı yok. Bu tavır, hakaretçiye hakarettir. Bu kadar mı adam yerine konmuyorlar? Bizans'ın, misafirleri karşısındaki durumu güç bir durumdur ve Alexis her ne pahasına olursa olsun çatışmaya meydan vermemeye kararlıdır. Bu konuda Anne Comnène şunları yazar: «Bizimkilerden biri, bu adamların küstahlıkları karşısında sabrı tükenip de güzel bir ders vermeye kalkıştığı anda Basileus hemen susmasını emrederdi; zira bu ırkın öfkeye eğilimli olduğunu; bir kıvılcımın imparatorluğu kül hâline getirecek olan bir yangına sebep olabileceğini bilirdi. Zira sayıları ilkbaharda yaprakları ve denizdeki kumları aşıyordu».

BİTKİN İMPARATOR

«Güneş ışınlarının ufuktan fışkırdığı saatte Basileus, Keltler'in saraya girmelerine izin verilmesini emrederdi... Ama bu Kelt senyörlerini, alışıldığı biçimde huzura kabûl etmeye imkân yoktu. Hepsi de, akıllarına estiği sayıda bir maiyetle girer ve törelerin emrettiğince değil, akıllarına estiği kadar konuşurlardı... Nihayet akşam olup da, bütün gün ağzına bir lokma koymamış olan Alexis yatak odasına çekildiği zaman bile, Keltler'in münasebetsizliklerinden kurtulamazdı. Zira huzura itişe kakışa giren Keltler arasında, bir kısmı geri dönüp yeniden gevezeliğe başlardı. Ancak o, herşeye rağmen dimdik ayakta durur, ölçüsüz lafazanlıklara sabırla tahammül ederdi.

«Saray mensupları yorgunluktan bitik düştüler mi çıkıp dinlenirler ve bir süre sonra istemeye istemeye yeniden içeriye girerlerdi; kıpırdamadan durmaya kimsenin gücü yetmezdi. Kâh bir, kâh öbür ayaklarının üstüne dayanarak dururlar, kâh çıkıp dinlenirler, kâh başlarını eğer yahut kaldırırlar veya usulca duvara yaslanırlardı. Bu aşırı yorgunluğa dayanabilen sadece Basileus'du. Konuşmalar alenî cereyan ettiğinden, ne kadar geveze olursa olsun, biri lafını nihayet bitirip sırasını ikinciye, o, bir üçüncüye terkeder, böylece onlar bir süre sonra dinlenme imkânını bulurlardı; buna karşılık Basileus birinciden sonuncuya kadar ayakta, kımıldamadan dururdu.

«Sonra biraz dinlenirdi; ama şafak söker sökmez, aynı şeyler tekrarlanmaya başlardı... Akılları durduran bir sabrı vardı; ağzından bir tek aksi söz çıkmaz; ancak bazan yorgunluktan inlediği olurdu ki, hemen toparlanır ve karşı kayobilmek için haç çıkarırdı».

Alexis'nin aylarca ve şafaktan guruba kadar tahammül ettiği bu lafazanlıklar, kızının kanaatince, ölümüne yol açan has-

talığın sebebi olmuştur; zira Alexis'te gut hastalığı vardı ve bu ayakta durmalar yüzünden şiddetlenmişti. Buna karşılık evlilik hayatına uğur getirmiş, gut hastalığı sonunda Alexis'i İrène'e bağlamıştı. Zira, öteki kadınlar gibi yüzüne düzgün sürüp gezinmekten hoşlanmayan ve daima elinde kutsal kitapla görülen Basilissa'nın bir meziyeti daha vardı: Nemli kompres ve masaj yapmakta bire birdi.

HAÇLI KOMUTANI BOHEMOND DE TARENTE

Genç Prenses, Bohémond de Tarente'tan nefret etmektedir. Onu, kayguların kaynağı olarak görür. Bu adamdaki açgözlülük, cimrilik, utanmazlık ve küstahlık karşısında genç prenses öfke duymaktadır. Ancak, bu kini uzun zaman sürdürememiştir; zira adam, eşsiz bir fizik yapısına sahiptir ve bu, güzelliğe hayran olunan bir sarayda geçer akçadır.

«Bu adam, yabancılar ve Hellen'ler arasında misli görülmemiş bir duruma sahipti: Adı dehşet vermekte; görünüşü göze güzel görünmekteydi. Omuzları, karnı ve kalçaları dar, geniş göğsü kocaman, kolları kaslıydı. Bu barbarın boyu da benzerlerinin çok üstündeydi. Bedeninin genel durumuna gelince ne etli, ne cılızdı. Elleri büyük, yürüyüşü düzgündü. Çok dikkatli bakan, belki sırtı hafifçe yuvarlaktı diyebilir; bu, doğuştan öyleydi.

«Bedeni çok beyaz; yüzü, göze hoş görünecek ölçüde penbe ve saçları, dünyalarını paylaşmadığı öteki Barbarlar'ınkinden farklı olarak, sırtına kadar inmiyordu; kulak hizasında kesilmişti. Sakalının rengi hakkında birşey söyleyemiyeceğim; zira daima sinek kaydı traş olurdu. Gri - mavi bakışları vekar ve ateşli bir mizacı açığa vuruyordu; her zaman derin derin nefes alırdı, zira ruhu öyle yüceydi ki, ferahlaması için bol miktarda temiz havaya ihtiyacı vardı».

Buna rağmen, alelâde bir aşk serüveni bekleyenlere yanıldıklarını hemen söyleyelim. Bir genç kız hayalperestliği de söz konusu olamazdı zira, Haçlılar gelmeden önce, yakışıklı ve kültürlü bir adam olan Nicéphore Bryennius'la evlenmişti. Nicéphore, soylu bir sülâledendi ve «mevcut bütün kitapları» okumuş olduğu hâlde züppe de değildi, bir İskit gibi at sürer, bir Türk gibi ok atardı; hem iyi bir asker, hem de bir salon adamıydı. Hattâ Alexis ona César unvanını vermişti ki, bu, ilerde çok şeyler umabilmesi için yeterliydi.

Bohémond de Tarente, nihayet Kudüs'e gitmek üzere Haçlı kuvvetleriyle birlikte yola çıktı. İlk hedef Antakya idi. Birliklerin komutanı Etienne de Blois başbuğ olabilecek yetenekte değildir. Godefroy de Bouillon ve ihtiyar Raymond de Toulouse hastadırlar. Asıl şef Baudouin de Flandres, Urfa'yı fethetmeye gitmiştir; orayı kendisi için istiyor; Robert de Normandie, Laodicée limanındaki barlarda vakit geçirmeyi, çarpışmaya tercih ediyor. Öyle ki, Antakya'daki Türkler'in kuşatılması işiyle ciddî olarak uğraşan sadece Bohémond'dur. Yapılması gereken ilk iş, Haçlılar'a yardım etmekten çok, onları kontrol etmekte olan Basileus'un temsilcisi Tacitius'u başından defetmektir. Onu, kısa zamanda uzaklaştırmayı beceriyor ve o gider gitmez, Bizans'ın kendilerine ihanet ettiğini ilân ediyor, zira bir Türk ordusu, kuşatılanlara yardım etmek üzere yola çıkmıştır...

Gerçekten, Kerboğa komutasındaki Selçuklu ordusu, çok geçmeden kuşatmaya başlar. Zaferinin esiri olan Haçlılar, ümitsiz, aç, yorgun ve uykusuzdurlar. İki düşman arasında kalmışlar, Bizanslılar'ın yardımını beklemektedirler. Şefler de dahil olmak üzere fırsatını bulan kaçmaktadır. Bunlar gece halatlar sarkıtıp ırmağa inmekte ve akarsudan yararlanıp, ortadan yok olmaktadırlar. Birlikler, emirleri dinlemeyip, sarayın bulunduğu mahalleye sığınmışlardır. Antakya'nın yeni prensi, sarayın yangına verilmesini emreder; böylece sıkıştırılan askerler, kaleye dönmek zorunda kalırlar.

ANTAKYA DÜŞÜYOR

Sonunda Bohémond'un kışkırtmasıyle şahlanıyorlar. Yapılan hücum, ümitlerin fevkinde bir zafere ulaşıyor. Selçuklular ise büyük bir hataya düşmüş, kuşatmayı yarı bırakıp Haçlılar'ın beyaz bayrak çekmesini beklemişlerdir. Böylece saldırıya geçen ordunun başında yürüyen Bohémond, hareketsiz bir düşmanla karşılaşmıştır. Kerboğa'nın çadırı bile ele geçirilmiyor. Haçlılar böylece yiyeceğe kavuşuyorlar ve az sonra da kale teslim oluyor.

Doğuda bu dramatik olaylar cereyan ededursun, Basileus Alexis, İzmir ve Efes dolaylarında sürdürdüğü çetin savaşlardan sonra nihayet, kendine yol açıp, Antakya'ya doğru atılıyor. Yolda, kaçak Haçlılar'la karşılaşıyor. Bunlar herşeyin mahvolduğunu, Haçlı ordusundan bir kendilerinin sağ kaldıklarını anlatıyorlar. Ama nasıl kurtulduklarını saklıyorlar elbet.

Basileus, şahitlerin bu ifadesi karşısında, onların gerçekten yenilip yok edildiklerine inanıyor ve yorgun düşen birliklerini toparlayıp, İstanbul'a dönüyor.

Haçlılar daha sonra Antakya'yı Bohémond'a bırakıp, Kudüs'e yürüyorlar. Bu yürüyüş başarılı olacak, Godefroy de Bouillon bir yıl sonra kral ilân edilecektir.

Buna rağmen Müslümanlar'ın gözünde en tehlikeli başbuğ Bohémond'dur. Çeşitli entrikalar dönmeye başlıyor, sonunda Bohémond'la Alexis birbirlerinin can düşmanı hâline geliyorlar.

ALEXIS'İN HİLESİ

Günün birinde Bohémond'un öldüğü ilân ediliyor. Cesedi, delikli bir tabuta konarak ülkesine doğru yola çıkarılıyor. Ancak tabutun içine bir de horoz leşi konmuştur. Bu hâl, düşman karasularından çıkıncaya kadar sürüyor.

Bohémond, tehlikeyi atlatır atlatmaz imparatora küstahça bir mektup göndererek, bütün Avrupa'yı aleyhinde birleştireceğini ve Bizans'ı da, tahtını da ele geçireceğini yazıyor. Tabuttaki horoz hikâyesini anlattıktan sonra, hem tiksinen, hem hayranlık duyan Anne Comnène bu davranışı, «Bu Barbar'ın cüret edip ağzına aldığ laf, palavracılığın şâhikasıdır» diye yazmaktadır.

Haçlılar'ın en yüce kahramanı diye ün yapan Bohémond'u Avrupa, büyük bir coşkuyla karşılıyor. Bohémond, vaktiyle kurnazlık edip Kerboğa'nın çadırından alınan ganimetleri Avrupa'ya yollamıştı; şimdi de kurtarıcının tacından iki diken getirmiştir beraberinde (2). Nasıl elde etmiş olduğunu Allah bilir; XIX. yüzyılda hisse senetleri gibi, XII'nci yüzyılda da kutsal kalıntılar alışveriş metaı idiler. Bu şâhâne kabûlden sonra Bohémond, parlak bir evlenme yapmanın zamanı geldi diye düşünüyor ve Fransa Kralı I. Philippe'in kızı Constance'la Chartres katedralinde evleniyorlar.

Hemen ardından, papanın da tasvibini alarak, yeni bir Haçlı ordusu kurup, Dalmaçya üzerine yürüyor. Ardından İstanbul'u kuşatıyor. Ama Bizans, eski Bizans değildir artık. Çok kuvvetlenmiştir. Bohémond'un yıllarca süren çalışmalarla meydana getirdiği kuşatma makineleri, Bizans'ın ateşi altında kül oluyor. Kazılan lâğımlara giren askerler, zehirli gazlarla öldürülüyorlar.

Bunun üzerine birtakım entrikalar çevirerek Alexis'in kendisinden barış istemesini sağlıyor. Ama yine de ona karşı şartlar ileri sürmekten geri durmuyor.

Alexis, onun dediklerini kabûl ediyor ve barış antlaşması yapılıyor. Bu anlaşmaya göre koruyucu durumunda bulunacak olan Basileus'un tek ödevi «Vasal»ı olan Bohémond'a yılda iki yüz altın vermektir. Ancak, teslim yeri Constantinopolis olacaktır, zira Alexis, Antakya tecrübesinden ders almıştır ve para gecikti diyerek Bohémond'un andını bozmasına meydan vermek istememektedir.

Buna karşılık Bohémond, «vasal olması kabûl edildiği takdirde», imparatorun ve oğlu Jean'ın hayatını, onurunu ve mülkünü korumayı kabûllenmelidir. Onların düşmanını kendi düşmanı sayacak; savaş ilân etmeleri veya barış imzalamaları hâlinde zaptettiği toprakları onlara teslim edecek, kaçakları ve esirleri iade edecek ve tek başına kimseyle sulh andlaşması yapmayacaktır.

Kaplan kral eski malikânesine kıyaslanmayacak kadar geniş arazilerde, şâhâne bir kafeste hapsedilmiştir.

Ne var ki, Bohémond çok geçmeden ölüyor ve antlaşma da hükümsüz kalıyor.

Öte yandan Bizans'taki korkunç entrikalar sürüp gitmekte, imparatora karşı suikastlar düzenlenmektedir. Nicéphore Diogène, imparatora karşı üç suikast düzenliyor. Alexis, üçüncüsünden sonra adamın gözlerine mil çekilmesini emretmiş ve muazzam servetine de el konmuştu. Ama kısa zaman sonra bunları iade etmiş ve saraya girmesine izin vermişti.

---

2) Hazret-i İsa'yı idama götürmeden önce, cellâtların, peygamberin alnına yerleştirdikleri dikenden taç kastediliyor.

Sultanahmet'teki Bizans sarayının mozayiklerinden biri.

Ancak Diogène, malikânelerinden birine çekilmeyi tercih etti.

Alexis'in, aleyhine suikast düzenleyenlere karşı gösterdiği şefaat, aslında sağduyulu hesabın ve kaderciliğin karışımı bir hisden ileri geliyordu. Hayatından yarı yarıya emin olmak için Büyük Constantin'in yaptığı gibi çevresindekileri öldürtmesi gerekirdi. Ama bu durumda, bir sülâleden bir kişi bile kurtulsa, o, kendisine amansız bir düşman olacaktı. Şefaat, hiç değilse suikasti körükleyen öteki duygulara öcalmanın da eklenmesini önlemektedir.

Comnène'lerin sarayına hâkim olan kadercilik, mâruz bulundukları sürekli tehlikeye rağmen onlara bir umursamazlık vermekte ve bu sayede, boğucu kaygılardan ve zalim tedbirliliklerden uzak yaşamakta; böylece doğulu despotlardan çok farklı karakterde kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak daha sonraları Basilissa, sefere çıkan imparatorla birlikte gidip geceleri yanıbaşında duracaktır, zira kampta geceler çok tehlikelidir. Anne ve kocası da bazan onlarla gitmektedirler, zira onlara güvenleri vardır.

ALEXIS'İN SONU

1118 yılının bir yaz günü Alexis hastalanıyor. Yapılan tedaviler netice vermiyor. Hasta imparatorun son anları yaklaştığı sırada, büyük oğlu Jean, babasının söylediği bazı şeyleri dinlermişcesine ona doğru eğiliyor ve imparatorun mühür diye kullandığı yüzüğü usulca parmağından çıkarıp alıyor. O anda İrène kocasının yanına sokuluyor ve kulağına Jean'ın iktidarın senbolünü çaldığını söylüyor ve babasının ölmesini bile beklemeyen o nâlâyık evlâda ne yapmak gerektiğini soruyor. Alexis, kolunu kapıya doğru uzatıyor, ama yüzündeki ifade öyle esrarengiz ki, bu jestin bir lânetleme mi, bir takdir mi olduğu belli olmuyor. Baba - oğul önceden anlaşmışlar mıydı? Alexis çevresini alan yakınlarının öfkeli ve gücenik itirazlarını duymuyor ve dualar mırıldana mırıldana ölüyor.

Jean, hemen partizanlarını toplayıp Kutsal Saray'a koşuyor. Ama muhafızlar mühürle yetinmeyip, yazılı delil istiyorlar. O esnada Kutsal Saray'ın kapıları açılıyor. Tanrı'nın bir işareti mi? Girmesine izin veriyorlar ve Jean, Basileusluğun senbolü kırmızı çizmeleri giyindikten sonra, sâdık bendeleriyle olayların izleyeceği seyri bekliyor.

Böylece I. Haçlı seferlerini ve Bizans'ın önde gelen simalarından biri tarih sahnesinden silinmiş olmaktadır.

Bizans sarayında artık Güzel Jean devri başlamıştır.

Bugün İngiltere'ye ait olan Kuzey İrlanda'da, Katolik İrlandalılar'la İngilizler arasında kanlı çatışmalar sürüp gidiyor. Bu anlaşmazlığın tarihi bir buçuk asır öncesine kadar uzanır.

İrlanda'nın Kara Bahtı

YAZAN: JACQUES CASTENET — ÇEVİREN: K. ARMEN

İRLANDA, 1800 yılında Birlesik Krallıyet'e girmiş, aradan yarım asra yakın zaman geçtiği hâlde bile, gerçek bir Britanya toprağı olamamış, İngiltere'nin bir sömürgesi sayılabilecek apayrı bir dünya olarak kalmıştı.

Sanayi, zenaat seviyesini aşamayan, toprağının üçte ikisi tarıma elverişsiz, kayalık ve sisli bir ülkeyle; yarısı, geniş bir bahçe, yarısı geniş bir fabrika olan müreffeh İngiltere arasında ortak ne bulunabilirdi? Aslı Kelt ırkından, dini Katolik, kayıtsız, cahil, heyecanlı, sert tabiatlı ve şiire hassas bir halkla; Protestan, pratik, çalışkan, müsbet İngilizler arasında gerçekten hiçbir benzerlik yoktu. Yalnız denizlerle değil, anlaşmazlık denen uçurumla ayrılmış, iki ayrı uygarlık, iki ayrı ırk, iki ayrı psikoloji.

İrlanda, yoksulluğundan başka 1840'da üstelik aşırı kalabalık bir topraktı. Nüfusu 8.200.000'di. Avrupa'nın en yoğun nüfuslu bu ülkesinde halk, adanın en kıraç bölgesine, yani batısına ve güneyine yığılmıştı.

8.200.000 kişinin 6.600.000'i yerli ahaliden ve Katolik, kalanları göçmen ve Protestan'dı.

Bu sonuncuları iki kısma ayırmak gerekir: İskoçya'dan gelen kolonlar Ulster'e yerleşmiş mütevazı zanaatçılar ve kaba saba köylülerdi. Bir de İngiltere'den gelenler vardı ki, bunların ataları, aleyhlerine çıkan isyanı bastırıp, yerli ahaliyi kovmuş ve bu topraklara yerleşmişlerdi.

BÜYÜK DEREBEYLİKLER

Birinciler, sosyal durumları bakımından İrlandalılar'a çok benzerdi; aradaki fark yalnız dindi. Ötekiler ise, bazı istisnalar dışında Britanya aristokrasisinin geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardı; üstelik XIX. yüzyıldaki yumuşamış şekline değil, XVII. yüzyılınkine. Kısacası gerçek feodallerdi.

Krallar yahut Cromwell tarafından ata-

1800'lerin İrlandası'nda bir balıkçı ailesi.

larına bırakılmış olan muazzam malikânelerin ortasındaki şatolarda ikamet eden derebeylerin hayatı, zengin, parlak ve şendi.

Bu toprak ağalarının tam anlamıyle etkisi altına girmiş olan Anglikan kilisesi de (yalnız o, resmen tanınmıştır) yerli halkın hayat şartlarına kayıtsız kalmaktaydı. Üstelik yalnız Protestanlar'dan değil, Katolikler'den ve Ulster'deki Presbiteryenler'den de âşar vergisi alıyordu. Serfleşmiş yerli ahaliyle, İskoçya asıllı ahaliyi birleştiren de bu vergiye karşı gösterilen ortak tepkiydi.

İngiliz hâkimiyetinin merkezi, kısmen XVIII. yüzyılda Neogrek stiliyle inşa edilmiş, büyük ve güzel bir şehir olan Dublin'di. Majestelerini temsil eden ve başbakanıyle, özel meclisiyle ve aristokrasisiyle gerçek bir saltanat süren kral naibi, buradaki sarayda ikamet ederdi.

1800'den önce, yani İrlanda henüz muhtar bir krallıyetken, Dublin yine başkentti. Ülkeyi, soylu ailelerin reislerinden kurulu bir Lordlar kamarası ve yalnız Protestanlar'ın seçilebildikleri Avam Kamarası idare ederdi. Birleşme antlaşmasından sonra bu iki meclisli parlamento ortadan kalktı ve İrlanda Westminster'de temsil edilmeye başladı.

Parlamentonun kaldırılması ikili bir etki yarattı: Londra'daki Avam Kamarası'nda belagatli, ateşli ve İngiliz siyasetinin geleneklerine yabancı bir İrlandalı milletvekilleri grubu meydana çıktı. Öbür yandan bazı büyük arazi sahipleri özellikle parlamento dönemlerinde İngiltere'de ikamet etmeyi tercih ettiler. Böylece İrlandalı köylüler, efendilerinden daha katı yürekli olan kâhyaların elinde kaldılar.

Bununla beraber bu arazi sahiplerinden çoğu, bütün yıl topraklarında yaşamaktaydı. Mahallî idare onların elindeydi. Adalet mekanizması ise, bunların bastırma siyasetinin âletinden başka birşey değildi. Adanın değişik bölgelerinde durma-

dan sıkıyönetim ilân edilmesi, bunların iktidarlarını güçlendiriyordu. O devirde İngilizler, ferdî hürriyete çok bağlıydılar; ama yalnız kendileri için...

İRLANDALI KÖYLÜ

«Aşağı ırk» gözüyle bakılan İrlandalılar iki grup köylüden meydana gelmişti: Çiftçiler ve tarım işçileri.

Bu ikisi arasındaki fark, İngiltere'deki gibi belirli değildi. Bazı istisnalar dışında çiftçilerin durumu içler acısıydı. Çiftlikler ufaktı. 700.000 çiftlikten 300.000'inin yüzölçümü bir - bir buçuk hektarı geçmiyordu. 20 hektar olanları azdı. Üstelik nüfusun fazla yoğun olması sebebiyle kiralar son derece pahalıydı.

İngiltere'dekinin aksine, mal sahipleri, binaların ve toprağın bakım ve onarımından sorumlu değillerdi. Köylü, sermaye ve inisyatif sahibi olmadığından, tarım ilkel metodlarla yapılmaktaydı.

Gerçekten, yalnız aile fertlerini çalıştırabilen çiftçi, sadece biraz patates ekebilmekte, yarım düzine domuz ve ender olarak da bir inek besleyebilmekteydi. Çiftlik kirası ve Anglikan kilisesine verilen âşar çıktıktan sonra kendisine hemen hemen hiçbir şey kalmıyordu.

Tarım işçisi de, olup olacağı bir kulübe ve ufacık bir patates tarlası bulabiliyordu; bunun için de kira ödemesi gerekliydi. Bir, bazan iki tane de domuzu vardı. Bizzat sahipleri tarafından işletilen çiftliklerde gündelik iş bulabilirse eline fazladan bir para geçerdi; ama gündelik ücretleri de çok düşüktü.

Patates ekimi fazla bir bakımı gerektirmez; öyle ki köylü, bütün kış kulübesine çekilip, tembel tembel otururdu. Aileleler genellikle kalabalıktı (Ortalama yedi kişi). Zira Katoliklik ve özellikle halkın kayıtsız tabiatı, doğumu tahdit etmiyordu.

Yedek patatesleri biter ve dışarda iş de bulamazsa köylü, karısını ve çocuklarını dilenmeye göndermek zorunda kalır, kendisi de, İngiltere'ye geçip, iş bulmanın çarelerini ararda.

Her an karşılaşmaktan korkarak yaşadığı en büyük felâket, toprağından atılmaktı. Kirasını zamanında ödeyemezse, mal sahibi ihtar bile çekmeksizin onu atabilirdi. Bu, bütün aile için açlıktan ölmek demekti; zira başka bir yer bulup yerleşmesi hemen hemen imkânsızdı.

Kıyıdaki balıkçıların durumu daha iyi değildi: İrlandalı, açık denizi sevmez. Ringa balığı kaprislidir; üstelik ulaştırma yollarının azlığı ve örgütlenmiş bir pazarın bulunmayışı yüzünden, deniz mahsulleri gerektiği gibi alıcı da bulamaz.

Çiftçinin, tarım işçisinin ve balıkçının kulübesi farksızdı, yani üçününkü de kasvetlidir. Bunların çoğu bir vâdiye veya bir kayalığa serpiştirilmiş birbirinden ayrı köyler meydana getiren, kerpiçle inşa edilmiş, damı, ağaç dallarıyle örtülmüş tek odalardan ibaretti. Ve aile orada, domuzlarıyle bir arada yaşardı.

İSYAN VE ÇATIŞMALAR

Giyim de ilkeldi: Erkekler kısa bir ceket ve yün bir pantolon; koni şeklinde, kenarsız bir şapka, kadınlar, biçimsiz bir elbise, başı ve omuzları kaplayan bir şal giyer, çocuklar ise hemen hemen tamamıyle çıplak gezerlerdi.

Besin, kıyılar ve Ulster'in iyi ürün veren toprakları dışında suda haşlanmış patatesten ibaretti. Et, yeşil sebze, tahıl, peynir bulamazlardı.

İçki olarak biraz biber katılmış su ve bazan şenliklerde uydurma imkânlarla imâl edilen bir tür visky içerlerdi.

İngiltere'de, İrlandalılar ayyaş tanınırdı. Halbuki içkiye verecek paraları yoktu. Kaldı ki, para buldukları zaman biraz unutmak ve hayâl kurabilmek için içki içmesinler de ne yapsınlardı?

İrlandalılar hayâlperest olur. İrlanda köylüsünde yaradılıştan bir şâirlik vardır. Işıksız geceleri, bir ihtiyarın anlattığı eski destanları, cin - peri masallarını yahut eski çağlardan kalma ezgileri dinlemekle geçerdi. Bazan, yaşlı bir ozan, turba ateşinin başında oturur, harpı eline alır, bir yandan çalar, bir yandan, geçmiş şanlı olayları ve İngiliz istilâcılarına karşı sürdürülen savaşları anlatırdı. İşte o zaman özlem, yerini çatışmacı bir öfkeye bırakırdı.

Zira İrlandalı, hayâlci olduğu kadar, savaşçıdır da. Bastırmayı amaç tutan kanunlar çok sert olduğu hâlde, her an bir isyan kıpırdar, bir yerde sönerse, ötede başlardı.

Bununla beraber mülk sahiplerinin kâhyalarına ve kiracısı atılan bir kulübeye gelip yerleşmeyi kabûl edenlere karşı gi-

Mal sahibi tarafından kulübesinden kovulan İrlandalı bir köylü ailesi.

rişilen silâhlı ayaklanma ve saldırılar daha sıktı. Bu saldırılar geceleri cereyan eder ve yüzleri isle boyanmış saldırganlar, binaları ateşe verirler, hayvanları ve bazan insanları öldürürlerdi.

Suçluları bulmak çok güçtü; zira ihbar edenler ve görgü şahitleri, ocaklarını söndürecek fecî bir misilleme ve intikama kurban gideceklerini bilirlerdi. Böyle ceza verici çıkışlar yapma amacıyle çeşitli gizli dernekler kurulmuştu.

Bunun yanında Katolikler'le Protestanlar ve ayrı kolonlara mensup Katolikler arasında sık sık çatışmalar vukubuluyordu.

Bunca kanlı olayların yanısıra, asla hırsızlık yapılmadığı kayda değer bir noktadır.

DEV MİTİNGLER

Katolik ruhban sınıfı prensip itibarıyle kuvvete başvurmayı hoş karşılamamaktaydı; ama bunlara son vermeye de gücü yetmiyordu. Halbuki otoritesi büyüktü. Yoksul ve öğrenimi yetersiz olan Katolik papazlar, son derece fedakâr davranmaktaydılar. Görevlerinden başka, müşavirlik, doktorluk, veterinerlik ve öğretmenlik yapıyorlardı.

Aynı zamanda adanın Anglikanlaştırılmasının da amansız muhalifleriydi; İrlandalı, ancak bu sayede ruhunu kaybetmekten kurtuluyordu. Halk bunu seziyor ve erkek - kadın herkes «saygıdeğer pederin» yırtık cübbesini büyük bir minnetle öpüyor, ona olan saygısını belirtiyordu.

İrlanda uzun süre bir burjuva sınıfı tanımadı. Ticarî hayattaki durgunluk, sanayinin yokluğu ve özellikle adada Katolik bir orta öğretim müessesesi açma yasağı bunu engelliyordu. XIX. yüzyıldan başlayarak ticarî hayatta bir kıpırdama görüldü; başlıca şehirlerde birkaç fabrika açıldı ve dinî baskı az çok gevşedi. Bu sebeple, bugün pek kalabalık olmamakla beraber, özellikle baroda ve basında bir Katolik burjuvazi mevcuttur; zira İrlandalı doğuştan belagatlidir ve gazeteciliğe yatkındır. Bunlardan bazısı kabiliyetlerini İngiltere'de göstermeye çalışır, bazısı da, İrlanda'da kalıp, kendilerini siyasete verirlerdi. İçlerinden Daniel O'Connel, Kraliçe Victoria'nın tahta çıktığı yıllarda son derece etkili bir şahıs hâline gelmişti.

D. O'Connel, Fransa'da, Saint Omer'deki ruhban kolejinde okumuştu. Oldukça zengindi. İyi bir hatip, iyi bir teşkilâtçıydı. Bütün gücüyle halkını daha çok hak talep etmeye, ama bunu zor kullanmadan, geniş çapta bir hareketle sağlamaya teşvik ediyordu. Çağrısı üzerine, muazzam mitingler düzenlenmişti.

Dinleyicilerini büyülemesini de, onları aşırılıkların sınırında tutmasını da bilen O'Connell, pasif direnmeye geçilmesini, ağaların ve kâhyalarının istismarcı emirlerine boyun eğilmemesini va'zediyor, İrlanda'nın millî sınırını yeniden uyandırıyordu. Aynı zamanda Londra'yı da hoş tutmayı bildi ve 1829'da Katolikler'in parlamentoya seçilmelerini kabûl eden bir kanunun çıkarılmasını sağladı.

Bununla beraber vatandaşları arasında itibarı sönüyordu. Onu çok yasacı, geleneklere çok bağlı ve taleplerde cüretsiz buluyorlardı.

Sonraları, daha ateşli avukatlar, 1800' de imzalanan birleşme antlaşmasını reddeden ve bağımsız bir devletin kurulmasını amaç bilen «Genç İrlanda» partisini kurdular.

Tavernalarda, çarşılarda, evlerde, bu akımdan çok söz ediliyor ve gizli derneklerin çoğu, bu partiye katılıyordu. Bununla beraber parti gerçekte, ancak «Büyük kıtlık»tan sonra güçlendi.

İrlanda köylüsü hayatını sürdürebilmek için sadece patates ürününe güvenebiliyordu. Yüzyılın başında patates ürünü, toprak zayıf düştüğünden, miktar ve ka-

İrlandalılar, 1886'da İngiliz malsahiplerinin zulmüne karşı ayaklanmıştı. Gravür, o devirde, otoritelere karşı gelen İrlandalı bir aileyi gösteriyor.

lite olarak düşüktü. Yine de toplanan yardımlar ve muhaceret derken, yuvarlanıp gidiyorlardı. Ama gelgelelim 1845'te, Almanya ve Amerika'yı da saran bir bitki hastalığı şimşek hızıyle İrlanda'ya yayıldı.

Birkaç gün içinde patates yapraklarını koyu lekeler kapladı ve bunlar çürüyüp düştü. Bu arada yumrular sertleşmiş ve küçülüp, ceviz boyunda kalmışlardı. Öyle ki, bir ay içinde ürünün dörtte üçü mahvoldu.

İrlandalılar şimdi neyle beslenecekler-di?

Büyük Britanya'da ne hükümet, ne de parlamento, duruma çare bulmaya hazırlıklıydı.

Birincisi yeteneksiz ve mevkilerini aile ilişkilerine yahut siyasî desteklemelere borçlu adamlardan kurulmuştu; ikincisi ise «bırakın yapsınlar» doktrinini benimsemiş, üstelik bütçeye yeni masraflar eklemeye muhalif kimselerle doluydu.

İrlanda'da mahallî idare, patatesten başka şeyler yiyen, üstelik köylülerin kaderini umursamayan İngiliz asıllı toprak ağalarının elindeydi. Köylülere gelince, tam bir cehalet içindeydi ve onlara yol gösterecek hiçbir ziraî kurum mevcut değildi.

KÖYLÜLER AÇLIKTAN ÖLÜYOR

Çok geçmeden insanlıktan çıkmış yaratıklar, açlıktan yollara döküldüler. Bir limana varabilenler, kendilerini İngiltereye veya Amerika'ya götürmeleri için ilgililere yalvarıyor; kalanlar dileniyor veya toprağa uzanıp ölümü bekliyorlardı.

Robert Peel'in başkanlığındaki Londra kabinesi, güçlükle, İngiltere mahsulü tahıllardaki koruyucu gümrüğün kaldırılmasına dair kanun çıkarabildi. Ama açlara bedava yiyecek dağıtmak kanunen yasaktı. Peki köylü parayı nereden bulup yiyecek alabilirdi?

Kükümet, çalışacak durumda olanlara bir imkân tanımak için, kamu hizmetleri şantiyeleri kurdu; böylece orada işçi olarak çalışabilenler biraz para kazanabiliyorlardı.

Bunlar geçici ve yetersiz çarelerdi. Yiyecek yine kıttı ve köylü öylesine cahildi ki, tanımadığı besin maddelerini, meselâ buğdayı ve mısırı yememekte inat ediyordu.

Üstelik bu köylü, kışı, ocak başında boş oturmakla geçirmeye alışmıştı. Şimdi ise o soğukta, açık havada ve yeterlice giyinmemiş olarak çalışmak zorundaydı. Hastalıklar başgösterdi ve çok kurban verdiler.

1846 yılının ilk ayları korkunç sıkıntılar içinde geçti ve ada boşalmaya başladı. Halbuki ilkbaharda bir ümit belirmişti: Patates ürünü o yıl iyi olacağa benzerdi. Heyhat! Temmuz ayında hastalık yeniden başgösterdi ve birkaç gün içinde bütün mahsul mahvoldu. Ümitsizlik son haddini bulmuştu.

Felâket, nüfusun en yoğun ve hayat şartlarının en ilkel olduğu batı bölgesinde, özellikle büyük kıyımlara sebep oldu. Adım başı cesede rastlanıyor; ücra yerlerde köy halkı tümüyle ölüyordu.

«TABUT GEMİLER»

Ender istisnalar dışında ağalar, yüzyıl sonra insanlık dışı diye nitelenecek bir tutumu benimsemişlerdi. Ama o devirde «bırakın yapsınlar» ilkesi revaçtaydı: İrlandalılar ölüyorlar, çünkü nüfus fazla, diyorlardı. Bırakalım olaylar sayıları azaltsın; o zaman işler düzelir.

Özellikle verimsiz Mayo bölgesinde muazzam malikânelere sahip olan General Lucan Kotu, açlıktan kıvranan köylülerin kira vermemelerinden yararlanıp, onları kitle hâlinde sürüyor ve kulübeciklerine olan bağlılıklarını da yoketmek, böylece, geri dönmelerini önlemek için bunların hepsini yıktırıyordu. Kırk bin kişi sersefil yollara dökülmüştür.

Bunca gaddarlık, Londra'da duyulunca heyecan yarattı. Gazeteler sert bir dille yerdi ve Lordlar Kamarası'nda bile protesto sesleri yükselmeye başladı. Ama kont hazretleri, hakkını aşmadığını, o toprakların kendisine kazançtan çok zarar verdiğini ve köylülerin bedava oturmak istemelerinin hiçbir hakka, hukuka dayanamıyacağını beyan etti. Lordlar ise bu mantık karşısında boyun eğdiler.

1846 yılı sonlarında, hazine hesabına bir aynî yardım sistemi kuruluyor. 1847'de 3 milyon İrlandalı bu yardımlar sayesinde hayatlarını sürdürebildi. Bir milyon kişi de kamu şantiyelerinde çalıştı.

Ama parlamentoda, «Bir kısım halkın, vergi mükelleflerinin sırtından sürekli olarak geçinmelerine yol açan» bu usule karşı sert bir tepki başlayınca, yardımlar azaltıldı ve şantiyeler kapandı.

Artık İrlanda'da her yıl ortalama 15.000 kişi ölüyor, 5 - 600.000 kişi, kolera tehdidi altında limanlarda Amerika'ya yelken açan gemileri bekliyordu.

Daha önce A.B.D.'ne yahut Kanada'ya yerleşmiş kimselerden onlara bol yardım geliyor; bir kısmı hayır derneklerinden yararlanıyorlar; kalanlar ölüyor.

Yolculuğa gelince; kâbustan beter... Göçmenlerden altıda biri yolda ölüyorlar, öyle ki onların taşıyan gemilerin adı «Tabut gemiler» diye ün yapıyor. Kurtulabilenlerin kalbinde de öyle köklü bir İngiliz düşmanlığı yerleşiyordu ki, İngiliz - Amerikan münasebetlerinde bunun etkisinin görüleceği muhakkak.

1847'de bitki hastalığı ancak yer yer görülüyor; öyle ki, yeterli tedbir alınabilse, ürün kurtulacak; ama tohum kıtlığı ve köylülerin güçlerini kaybetmiş olmaları sonucu kıtlık, azalmış olmakla beraber, devam ediyor. Ve ancak 1848'de, iyi ürün alabiliyorlar.

MUTLU BOŞALMA

1840'da İrlanda'da nüfus 8.200.000 iken 1851'de 6.500.000'e iniyor. 1.700.000 kişi açlıktan ölmüştür. Eksiliş, ilerki yıllarda göçler sebebiyle daha da artacaktır. A. B.D.'ne gidebilmiş olanlar, akrabalarını çağırıyorlar; böylece 1852 - 1861 yılları arasında, bir milyon insan göç ediyor.

İngiliz iktisatçıları bu boşalmayı sevinçle kutluyorlar. Böylece topraklar daha iyi şartlarla dağıtılacak ve ekim, daha rasyonel esaslara bağlanabilecek. Ama bu yatıştırıcı sözler köylüleri etkilemiyor. Ne çektikleri ıztıraplar, ne de ağaların gaddarlığını unutabiliyorlar. İrlandalılar'ın gösterdiği bu nefret, İngilizler'i kızdırıyor.

1848'de «Genç İrlanda» akımı, isyan bayrağını açmış ve İkinci Cumhuriyet hükümetinin yardımını talep etmek üzere Paris'e delegeler göndermiştir. Fransızlar onları nezaketle geri çeviriyorlar ve İngiliz hükümeti, akımın şeflerini Avustralya'ya sürgün ediyor.

Buna rağmen ayaklanmalar devam ediyor; yer yer kanlı olaylar çıkıyor ve bunlar kanlı misillemelerle karşılanıyor. Uzun duraklamalardan sonra, Londra parlamentosu, tarım kanunları çıkarıyorsa da yatışma görülmüyor; üstelik Ulster'deki Presbiteryenler'le, öteki bölgelerdeki Katolikler arasındaki çatışmalar da buna ekleniyor.

Bu taşkınlıklar, müteakıp yüzyılın içinde fecî bir isyana yol açacak ve Ulster hariç, ada bağımsızlığa kavuşacaktır.

Bu arada, İrlanda köylüsünün durumu güvensizliğini sürdürmekle beraber, iyiliğe doğru az çok bir gelişme gösteriyor. 1852'de toprak ağalarının nihayet iyi niyet göstermeleri sonucu, köylülerin barınakları sefalet yuvaları olmaktan çıkıyor ve köylü, patatesten başka yiyeceklere de kavuşuyor. Bu arada tahıl ekimine hız verilmiş ve hayvancılık ilerlemiştir. Bunların yanısıra ufak sanayi de kuruluyor. Yollar açılıyor; demiryolları döşeniyor.

İrlanda, bu hâliyle müreffeh bir ülke olmaktan uzak; ama hiç değilse sefalet son bulmuştur.

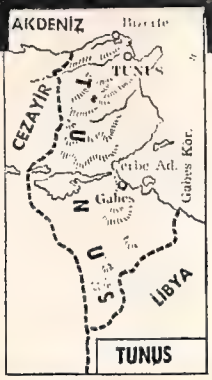

TUNUS

Bugün Kuzey Afrika'da bağımsız bir cumhuriyet olan Tunus, bundan yüz yıl önce Türkiye'nin idaresi altındaydı. Verasetle intikal eden, yarı bağımsız bir beylikti. 1881'de Fransa'nın işgaline uğradı.

Kaabız'daki büyük caminin avlusu.

Kaabız şehrinden bir görünüş.

Hammâ vâhasına giden yol.

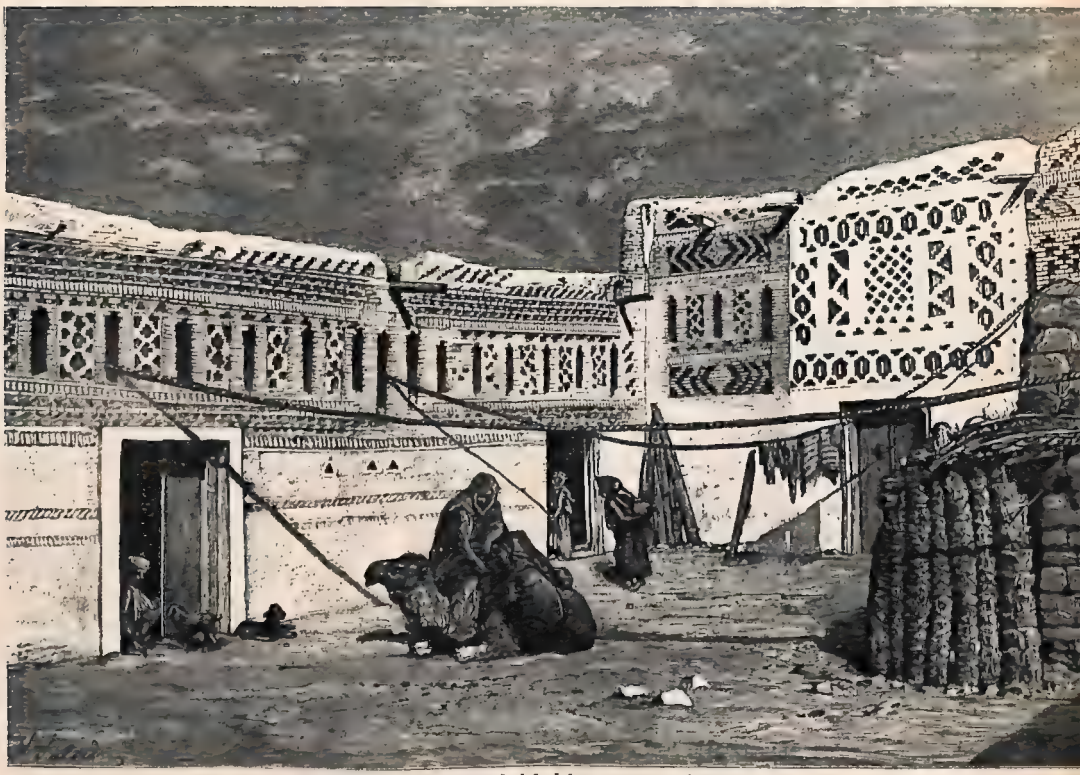

Hammâ vâhasındaki bir evin avlusu.

Yüz yıl önceki Tunus'ta Avrupalı seyyahların kampı.

Ülkenin tipik evlerinden ikisi.

Sîdî Ayş'te, Romalılar'dan kalma mezarlar.

Bir asır önceki Tunus'ta bir tavşan avı.

KARİKATÜR

— İşte şimdi hapı yuttuk... Kolera bitti. Halimiz ne olacak bilmem.

— Aman Allah, kolera geri gelmiş galiba!..

Tranvay beygiri: Efendiler, gazeteler elektrikli tranvaylardan bahsediyorlardı. Yok mu hâlâ bir haber?

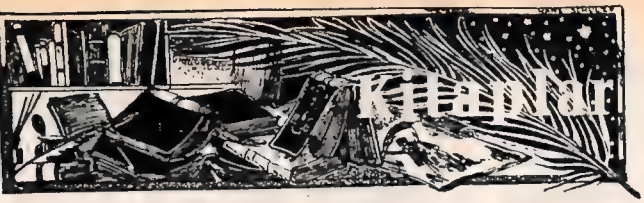

Arasında

Metin And

Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu, 1908 - 1923

Dr. Metin AND, **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu, 1908 - 1923,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 108, Sanat Dizisi: 7, Ankara, Bilgi Basımevi, 1971, 3.000 tiraj, 320 sayfa, resimli, 25 TL.

Türk temaşa san'atının yorulmak bilmez ve bilgin araştırıcısı Dr. Metin And, elimizdeki değerli eserinde, Meşrutiyet dönemi Türk tiyatrosunu inceliyor. 1908'den 1923'e, Cumhuriyet'e kadar uzanan 15 yıl içinde Türk tiyatrosunun durumu, bütün teferrüatıyle ele alınmış. Bu 15 yıl, umumiyetle savaş yıllarıdır ve felâketli bir devredir. Libya Savaşı, Birinci ve İkinci Balkan Savaşları, Birinci Cihan Savaşı, nihayet Millî Mücadele... Buna rağmen Türk tiyatrosu, mühim merhaleler geçmiş ve Cumhuriyet tiyatrosuna geçilmiştir.

Eser şu kısımlara ayrılmış: Önsöz, Giriş, Meşrutiyet'te Sahne ve Tiyatroculuk: I. Seyir ve Tiyatro Anlayışı, II. Tiyatro Adamları ve Oyuncular, III. Tiyatro Toplulukları, IV. Tiyatro Binaları, V. Tiyatro Yönetimi ve Sahne Düzeni. — Dramatik Edebiyata Toplu Bir Bakış: I. Tiyatro Yazarları, II. XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosunun Etkisi, III. Avrupa Tiyatrosunun Etkisi, IV. Tipler ve Karakterler, V. Dil ve Üslûp, VI. Türler. — Meşrutiyet'te Oyunlar: I. Komedyalar, II. Manzum Oyunlar, III. Siyasal ve Belgesel Oyunlar, IV. Tarihî Dramlar, V. Savaş Oyunları, VI. Toplumsal ve Evcil Dramlar, VII. Duygusal Dramlar, VIII. Müzikli Oyunlar, IX. Uyarmalar. — Sondeyiş, Oynanmış Oyunlar Dizini, Kaynakça.

Zengin malzeme derlenmiş. O devre ait pek çok tiyatro programı ve ilânına, kritiklerine dayanılarak orijinal bilgiler verilmiş. Bu dönemde oynanan 1.500'e yakın oyun tesbit edilmiş ve bunlar teker teker, açıklamalarla zikrolunmuş. Bu bakımdan eser, bu devir Türk temaşa san'atı üzerinde çalışacaklar için tam bir kaynak hâlindedir. Müellif, Önsöz'ünün ilk paragrafında şunları söylüyor:

«Türk tiyatrosu tarihini artık kesin olarak dört dönemde inceliyoruz. Bunlardan ilki, gerek köylerde, gerek kentlerde yüzyıllar boyunca Türk halkının yabancı etkilerden uzak, kendi yaratıcı gücüyle geliştirdiği Geleneksel Türk Tiyatrosu. Bu, dört ciltlik Türk Tiyatrosu dizimizin ilk kitabı olarak 1969'da Bilgi Yayınları arasında çıkmıştı. Bundan sonraki üç dönemin ortak kaynağı, Batı tiyatrosu ve kültürüdür. Bunların ilki Tanzimat ve İstibdat'ta Türk Tiyatrosu (1839 - 1908), bu dizinin ikinci kitabı olarak yayına hazırlığı tamamlanmak üzeredir. Üçüncü dönem ise, bu kitabın konusu olan Meşrutiyet'te Türk Tiyatrosu'dur (1908 - 1923). Dördüncü ve sonuncusu ise, Cumhuriyet'in 50. yıldönümünde yayınlanmasını umduğum Cumhuriyet'te Türk Tiyatrosu'dur (1923 - 1973)».

Müelliften ricamız, biraz daha anlaşılan bir dille yazmasıdır. Birçok kullandığı kelime için, böyle dilde olmayan uyduruk kelimeler ihtiva eden sözlüklere bakmak icab ediyor.

Y. Ö.

Ahmed Riyaz (Cihangir - Istanbul)

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'yi İranlılar, İranlı olarak kabûl ediyorlar. Türk asıllı olduğu kesin midir?

Mevlânâ'nın Türk asıllı olduğu kesin bir gerçektir. İranlılar, şoven milliyetçi bir görüş içindedirler. Siyasî rejimlerinin tesirinde olan tarihçilikleri, bu görüşün nüfuzu altındadır.

R. H. Uzunoğlu (Cihangir - Istanbul)

Tepedelenli vak'asında Hâlet Efendi'nin sorumluluğu var mıdır?

Tepedelenli Ali Paşa, devlete karşı çok sinsi ve muhakkak ki haince bir politika takib etmiştir. Hâlet Efendi, Ali Paşa'nın düşmanı idi. Ama bu düşmanlık olmasaydı da II. Mahmud, Ali Paşa'yı temizleyecekti. O gazete makalesinde birçok hususlar yanlıştır. Basınımızda tarih ve buna benzer ihtisas mevzuları, o mevzuların tamamen cahili olanların elindedir. Ellerine geçen ilk kitaptan kopya ederek yalan yanlış şeyler yazarlar. Bu hususta da Batı seviyesine gelebilmemiz için belirli bir müddetin lüzumu anlaşılıyor.

V. Şahmerân Şahmer (Göztepe - İzmir)

«Sürûş» kimdir? — Öküz Mehmed Paşa'nın, padişahın 3 yaşındaki kızı ile evlendiği doğru mu?

«Sürûş» dediğiniz II. Kuraş (Yunanca: Kiros), «Büyük» diye anılır. Ahamenî hanedanından 6. İran kralıdır. M.Ö. 558'de tahta geçmiş, 3 yıl sonra 555'te «imparator» unvanını almıştır. Bu bakımdan İran imparatorluğunun kurucusu sayılmaktadır. 29 yıllık bir saltanattan sonra M. Ö. 529'da 41 yaşlarında Türkler'le yaptığı bir muharebede ölmüştür. M.Ö. 546'da Lidya'yı ve bu arada Anadolu'yu, 539'da da Bâbil'i yani Irak'ı fethetmiştir. İlkçağ'ın büyük cihangir hükümdarlarından biridir. Yerine oğlu II. Kambuziya (Kambiz) geçmiş, bu da M.Ö. 525'te Mısır ve Lidya'yı fethederek, Pers (İran) imparatorluğunu bir kat daha büyütmüştür. — Osmanlı tarihinde bazı paşaların, padişahların çocuk yaşlarında kızları olan sultanlarla evlenmeleri sizi şaşırtmasın. Bu evlenmeler sûrî (gösterişte) idi. Yani nikâh olur, fakat zifaf olmaz, sultan yine padişah sarayında kalırdı. Ancak sultan belirli bir yaşa gelince zifaf da olur ve zevci paşanın sarayına naklederdi. Hattâ hiç zifaf olmadan, zevcelerinin ölümleriyle dul kalan çocuk sultanlar bile vardı. Bu arada sorduğunuz Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem Dâmâd Öküz Mehmed Paşa, 13 haziran 1612'de I. Sultan Ahmed'in kızlarından Gevherhân Sultan'la nikâhlanmış, fakat sultan çocuk olduğu için zifaf olmamıştır. Bu âdetin sebebi, padişahların bazı vezirlerini taltif etmek istemeleri ve kızlarının zamanından önce mürüvvetlerini görme isteğidir.

Sıtkı Saatçioğlu (Yenişehir - Ankara)

Bu sütunlarda Zübeyde Hanım'ın kabri ve Barbaros'un sanduka örtüsü hakkında verdiğiniz cevaplar beni tatmin etmedi.

Belki haklısınız. Ama orada söylediklerimizin dışında birşey söylememiz de mümkün değildi.

Ahmet Serdaroğlu (Konya)

Evliyâ Çelebî gibi eşsiz bir klasiğimiz hangi dillere çevrilmiştir?

İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, Macarca, Romence, Bulgarca, Sırpça, Ermenice, Yunanca ve daha birkaç dile tercüme edilmiştir. Fakat bunların hiçbiri tam tercüme değildir. Esasen Evliyâ Çelebî'nin *Seyâhat - Nâmesi*'nin 10 büyük ciltten ibaret oluşu, tam bir tercümeyi çok müşkülleştirmektedir. Yabancılar, ya kendi ülkelerine ait parçaları veya eserden seçilmiş parçaları kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Meselâ meşhur tarihçi Hammer, eserin ilk 2 cildini, 3 cilt hâlinde İngilizce'ye çevirmiştir (Londra, 1834, 1846, 1850). İmre Karacson da, VI. cildin tamamını 2 cilt hâlinde Macarca'ya çevirmiştir (Budapeşte, 1904, 1908). Ruslar son defa V. ve VII. ciltlerini tercüme etmişlerdir. Yunanlılar VIII. cildi Yunanca'ya çevirmişlerdir. Aynı dile yapılmış birkaç tercüme de vardır.

Bahaaddin Akolu (Çamlıca - Istanbul)

Safranbolu'nun eski ailelerinden «Kadıoğulları» (Kadı-zâdeler) ile mektuplaşmak istiyorum. Bu aileden bir ferdin «Sarıkaya 98/1, Çamlıca - Istanbul» adresime mektup yazması mümkün mü?

İsteğinizi yerine getirmek için mektubunuzu yukarıda neşrettik. Kadı-zâdeler'in Sadrâzam İzzet Mehmed Paşa ile ilgisi yoktur. İzzet Mehmed Paşa'nın torunlarının hâlen yaşamakta olup olmadıkları hakkında da bir bilgi yoktur. Yazdığınız iki mektuptaki sorularınıza daha geniş cevap vermek mümkün değildir. Safranbolu'ya gidip yerinde inceleme yapmak lâzım.

Hulûsi Yetkin (Gaziantep)

Gaziantep hakkında bir yazı gönderiyorum. Yayınlarsanız memnun olurum.

Yazınız faydalı. Fakat bizim mevzularımızla pek ilgisi yok. Daha çok bugünkü Gaziantep'ten bahsediyorsunuz. Yayınlıyamıyacağımızı üzülerek bildiririz.

TARİHE AKAN BİR AY

Ocak 1972

1 OCAK

Başkan Sunay, yeni yıl mesajında, demokratik rejimin yeni döneminde olduğumuzu belirtti; 1972'nin ekonomimiz için önemli bir yıl olacağını söyledi.

● Ünlü Fransız sahne sanatkârı Maurice Chevalier, Paris'te, 3 haftadır yatmakta olduğu hastanede öldü.

5 OCAK

Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel ile Başbakan Nihat Erim, cumhurbaşkanının verdiği yemekte bir araya geldiler.

● İsrail'in İstanbul konsolosunun eşi Tova Bino, kendini, kalmakta olduğu binanın aydınlık boşluğuna atarak intihar etti.

6 OCAK

1925 - 1938 yılları arasında dışişleri bakanlığı etmiş olan Tevfik Rüştü Aras, vefat etti. Tevfik Rüştü 1883'te doğmuştu.

● Yazar Celâleddin Ezine vefat etti.

7 OCAK

Askerlikte geçen sürenin sigortalılık süresine sayılması kabûl edildi.

10 OCAK

Askerî Yargıtay, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idam cezasını tasdik etti.

12 OCAK

Doğu Pakistan'da kurulan Bengaldeş Devlet Başkanlığına Seyyid Cudhurî getirildi. İstifa eden eski başkan Mucibürrahman da başbakan oldu.

● Boğaziçi asma köprüsünün kılavuz kabloları çekildi.

14 OCAK

Danimarka Kralı IX. Frederik öldü.

● Romanyalı bir mühendis, eşi ve iki kızıyla birlikte Türkiye'ye sığındı.

15 OCAK

Ölen Danimarka Kralının büyük kızı Margarethe kraliçe oldu. Böylece dünyadaki kraliçelerin sayısı üçe çıkmış oluyor. Diğer ikisi İngiltere kraliçesi ve Holanda kraliçesi.

● Sarıyer adliye binası yandı. Önemli dosyalar yanmaktan kurtarıldı.

19 OCAK

Başbakan Nihat Erim, resmî bir ziyarette bulunmak üzere Paris'e gitti.

20 OCAK

Libya'daki bütün günlük gazeteler kapatıldı ve 28 gazeteci evinde göz hapsine alındı. Gazetelerin kapatılış sebebi açıklanmadı.

21 OCAK

Türk Havayolları'nın Cidde'den boş olarak dönen Marmara adlı jet yolcu uçağı Adana'da düştü. Hosteslerden biri öldü. Diğer mürettebat yaralı olarak kurtuldu.

23 OCAK

İstanbul'da 15 saat süren bir sokağa çıkma yasağı kondu ve 85.000 asker ve emniyet mensubunun katıldığı büyük bir arama yapıldı. Arama sırasında kaçak anarşistlerden beş kişi yakalandı. Bazı kimseler gözaltına alındı. Çeşitli tüfek, tabanca ve patlayıcı maddeler ele geçirildi.

24 OCAK

Sıkıyönetim iki ay daha uzatıldı.

● Pakistan Devlet Başkanı Zülfikar Ali Butto, bir günlük resmî bir ziyarette bulunmak üzere Ankara'ya geldi.

25 OCAK

Rusya ve Çekoslovakya, Doğu Pakistan'da yeni kurulan Bengaldeş'i tanıdı.

● Havaların anormal derecede soğuk gitmesi üzerine yurtta yer yer yakıt sıkıntısı başladı.

27 OCAK

Kurban bayramı bütün yurtta kutlanmaya başlandı. Bu yıl, 21.000 kişinin hacca gittiği bildiriliyor.

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Aliye Tanor (Firuzağa - Istanbul)

Mecmuanızın Ağustos 1871 tarihli nüshasında bir Amerikalı yazardan tercüme edilen yazıda, torunlarından olduğum Vezir Ağa Hüseyin Paşa hakkında yanlış ve haksız ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadeler, Vak'anüvis Lutfi Efendi'nin «Tarih»inin VIII. cildinde (s. 178 - 95) Ağa Hüseyin Paşa hakkındaki bilgilere de uymamaktadır.

Mecmuamızdaki yazıda bir yanlış görmedik. Hüseyin Paşa'nın «Benderli» olduğu yazılmış. Edirne'de doğup çocukken Bender'e gitmiş olması, bu ifadeyi yalanlamaz. Çünkü Bender'de büyümüş ve orada şöhret yapmıştır. Tarihimizde böyle birçok şahsiyet vardır; doğdukları yere değil, büyüdükleri ve şöhret yaptıkları yere izâfetle anılırlar. Amerikalı çağdaş yazar, Hüseyin Paşa'nın gençliğine ait müşahedelerini ve duyduklarını nakletmiş. Bunlar, sonradan Paşa'nın büyük adam olmasına ve devlete büyük hizmetler etmesine bir engel değildir. Hakaret de değildir. Tarihî şahsiyetler torunlarının değil, milletin malıdır. Onları tarafsız bir şekilde aksettirmeli, medhiye havasına girmemelidir. Bununla beraber, büyükbabasının adını bilmiyen bir neslin yetiştiği bu devirde, dedenize karşı gösterdiğiniz hassasiyetten dolayı sizi tebrik ederiz.

Osman Baykan (Kadıköy - Istanbul)

Şems-i Tebrîzî, öldürülmüş müdür?

Bu mesele münakaşalıdır. Şems-i Tebrîzî'nin, Mevlânâ'nın yakınlarınca kıskanılarak öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Fakat bu husus asla kesin değildir. Şems'in, Mevlânâ çevresindeki huzursuzluğu gidermek için, kendiliğinden ortadan yok olduğu düşüncesi daha mâkul görünmektedir. Meselenin kesin şekilde bilinmesine imkân yoktur. Konya'daki sanduka, Şems'in gerçekten mezarı olabileceği gibi, emsali çok görüldüğü gibi, bir «makam» da sayılabilir. Abdülbaki Gölpınarlı'nın «Mevlânâ Celâleddin» adlı kitabında ve «İslâm Ansiklopedisi» nin III. cildindeki «Mevlânâ Celâleddin» maddesinde tafsilât bulabilirsiniz.

Niyazi Önder (Ulus - Ankara)

İstiklâl Marşı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabûlü tarihini yazar mısınız?

İstiklâl Marşı, 1921 ocağında yazıldı. 17 şubat 1337 (1921) tarihli «Sebîlü'r - Reşâd» dergisinde yayınlandı. 1 mart 1921 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden okundu ve 12 martta millî marş olarak merasimle kabûl edildi.

Mehmed Göçmen (Denizli)

Buhârâ Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın Millî Mücadelemiz'e yardım etmek gayesiyle altın toplatıp bunları, Ankara'ya göndermek üzere Moskova'ya yollandığı doğru mu?

Doğrudur. Son devir tarihi karanlıklar içindedir ve birçok vesika, henüz yayınlanmamıştır. Son devir Türkistan tarihi üzerindeki en salâhiyetli araştırma, Ord. Prof. Dr. Zeki Velidî Togan'ın «Bugünkü Türkistan ve Yakın Mazisi» adlı büyük eseridir.

Ahmed Riyaz (Cihangir - Istanbul)

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'yi İranlılar, İranlı olarak kabûl ediyorlar. Türk asıllı olduğu kesin midir?

Mevlânâ'nın Türk asıllı olduğu kesin bir gerçektir. İranlılar, şoven milliyetçi bir görüş içindedirler. Siyasî rejimlerinin tesirinde olan tarihçilikleri, bu görüşün nüfuzu altındadır.

R. H. Uzunoğlu (Cihangir - Istanbul)

Tepedelenli vak'asında Hâlet Efendi'nin sorumluluğu var mıdır?

Tepedelenli Ali Paşa, devlete karşı çok sinsi ve muhakkak ki haince bir politika takib etmiştir. Hâlet Efendi, Ali Paşa'nın düşmanı idi. Ama bu düşmanlık olmasaydı da II. Mahmud, Ali Paşa'yı temizleyecekti. O gazete makalesinde birçok hususlar yanlıştır. Basınımızda tarih ve buna benzer ihtisas mevzuları, o mevzuların tamamen cahili olanların elindedir. Ellerine geçen ilk kitaptan kopya ederek yalan yanlış şeyler yazarlar. Bu hususta da Batı seviyesine gelebilmemiz için belirli bir müddetin lüzumu anlaşılıyor.

V. Şahmerân Şahmer (Göztepe - İzmir)

«Sürûş» kimdir? — Öküz Mehmed Paşa'nın, padişahın 3 yaşındaki kızı ile evlendiği doğru mu?

«Sürûş» dediğiniz II. Kuraş (Yunanca: Kiros), «Büyük» diye anılır. Ahamenî hanedanından 6. İran kralıdır. M.Ö. 558'de tahta geçmiş, 3 yıl sonra 555'te «imparator» unvanını almıştır. Bu bakımdan İran imparatorluğunun kurucusu sayılmaktadır. 29 yıllık bir saltanattan sonra M. Ö. 529'da 41 yaşlarında Türkler'le yaptığı bir muharebede ölmüştür. M.Ö. 546'da Lidya'yı ve bu arada Anadolu'yu, 539'da da Bâbil'i yani Irak'ı fethetmiştir. İlkçağ'ın büyük cihangir hükümdarlarından biridir. Yerine oğlu II. Kambuziya (Kambiz) geçmiş, bu da M.Ö. 525'te Mısır ve Lidya'yı fethederek, Pers (İran) imparatorluğunu bir kat daha büyütmüştür. — Osmanlı tarihinde bazı paşaların, padişahların çocuk yaşlarında kızları olan sultanlarla evlenmeleri sizi şaşırtmasın. Bu evlenmeler sûrî (gösterişte) idi. Yani nikâh olur, fakat zifaf olmaz, sultan yine padişah sarayında kalırdı. Ancak sultan belirli bir yaşa gelince zifaf da olur ve zevci paşanın sarayına naklederdi. Hattâ hiç zifaf olmadan, zevclerinin ölümleriyle dul kalan çocuk sultanlar bile vardı. Bu arada sorduğunuz Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem Dâmâd Öküz Mehmed Paşa, 13 haziran 1612'de I. Sultan Ahmed'in kızlarından Gevherhân Sultan'la nikâhlanmış, fakat sultan çocuk olduğu için zifaf olmamıştır. Bu âdetin sebebi, padişahların bazı vezirlerini taltif etmek istemeleri ve kızlarının zamanından önce mürüvvetlerini görme isteğidir.

Sıtkı Saatçioğlu (Yenişehir - Ankara)

Bu sütunlarda Zübeyde Hanım'ın kabri ve Barbaros'un sanduka örtüsü hakkında verdiğiniz cevaplar beni tatmin etmedi.

Belki haklısınız. Ama orada söylediklerimizin dışında birşey söylememiz de mümkün değildi.

Ahmet Serdaroğlu (Konya)

Evliyâ Çelebî gibi eşsiz bir klasiğimiz hangi dillere çevrilmiştir?

İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, Macarca, Romence, Bulgarca, Sırpça, Ermenice, Yunanca ve daha birkaç dile tercüme edilmiştir. Fakat bunların hiçbiri tam tercüme değildir. Esasen Evliyâ Çelebi'nin *Seyâhat - Nâmesi*'nin 10 büyük ciltten ibaret oluşu, tam bir tercümeyi çok müşkülleştirmektedir. Yabancılar, ya kendi ülkelerine ait parçaları veya eserden seçilmiş parçaları kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Meselâ meşhur tarihçi Hammer, eserin ilk 2 cildini, 3 cilt hâlinde İngilizce'ye çevirmiştir (Londra, 1834, 1846, 1850). İmre Karacson da, VI. cildin tamamını 2 cilt hâlinde Macarca'ya çevirmiştir (Budapeşte, 1904, 1908). Ruslar son defa V. ve VII. ciltlerini tercüme etmişlerdir. Yunanlılar VIII. cildi Yunanca'ya çevirmişlerdir. Aynı dile yapılmış birkaç tercüme de vardır.

Bahaaddin Akolu (Çamlıca - Istanbul)

Safranbolu'nun eski ailelerinden «Kadıoğulları» (Kadı-zâdeler) ile mektuplaşmak istiyorum. Bu aileden bir ferdin «Sarıkaya 98/1, Çamlıca - Istanbul» adresime mektup yazması mümkün mü?

İsteğinizi yerine getirmek için mektubunuzu yukarıda neşrettik. Kadı-zâdeler'in Sadrâzam İzzet Mehmed Paşa ile ilgisi yoktur. İzzet Mehmed Paşa'nın torunlarının hâlen yaşamakta olup olmadıkları hakkında da bir bilgi yoktur. Yazdığınız iki mektuptaki sorularınıza daha geniş cevap vermek mümkün değildir. Safranbolu'ya gidip yerinde inceleme yapmak lâzım.

Hulûsî Yetkin (Gaziantep)

Gaziantep hakkında bir yazı gönderiyorum. Yayınlarsanız memnun olurum.

Yazınız faydalı. Fakat bizim mevzularımızla pek ilgisi yok. Daha çok bugünkü Gaziantep'ten bahsediyorsunuz. Yayınlıyamıyacağımızı üzülerek bildiririz.

İsmail Buer (Akçakale - Urfa)

7 ekim 1971 günü Süleyman - Şâh'ın türbesinde bir ay müddetle nöbet tutmak için Câber kalesine gettim. Jandarmayım. Beraberimde Hayat Tarih Mecmuası *koleksiyonunu götürdüm ve bir ay müddetle zevkle bir defa daha okudum. «Türk Mezarı» diye asırlardan beri meşhur olan bu tarihî ve millî türbede gerçekten Osman Gazi'nin büyükbabası ve Ertuğrul Gazi'nin babası Süleyman - Şâh mı yatıyor? Bilindiği gibi Türk Mezarı, Câber kalesinin yanıbaşında ve Suriye'nin Rakka vilâyeti içinde. Türkiye Cumhuriyeti'nin de sınırlarımız dışındaki tek toprak parçası. Lozan Muahedesi ile burası Türkiye'ye bırakılmış. Türbeye, cumhuriyet hükümetlerimizden biri Latin harfleriyle bir kitâbe koydurmuş. Burada, Câber kalesinin kurucusu olarak «Sâbık al din Ca'bar» adında biri gösteriliyor. Yine bu kitâbede, «Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin dedesi Süleyman bin-i Kaya-Alp'in aşiretiyle güneyde kendisine vatan olacak yer aranması için Fırat'ı geçerken boğulup defnedildiği ve 5 haziran 1086'da geçen bu olaydan bu yana burasının 'Türk Mezarı' olarak isimlendirildiği» yazılı. Bunlar doğru mu? Bugün türbe, binanın dış kısmının sıvaları birçok yerde dökülerek tuğlaların meydana çıkmasıyle harabe hâlindedir. Dahilî kısım ise daha da yürekler acısı durumdadır. Jandarmalarımız bugün, böyle bir harabede nöbet tutuyorlar. Cami şekline benzeyen türbenin kandili kırılmış ve zincirinden sarkmış vaziyettedir. Sandukaların üzerindeki örtüler ise eskilikten parça parça olmuştur. Tam mânâsıyle utanç verici bir durum. Bu civarda Ruslar, Fırat üzerinde Suriye hesabına büyük bir baraj yapıyorlar. Türbenin başta gelen ziyaretçileri de bu Rus teknisyenleri. Fakat Suriye hükümeti, her istiyenin türbeyi ziyaret etmesine izin vermiyor. Hususî izin almak icab ediyor. Zira burası Türk toprağı. Yakında Fırat barajı bitecek. Türbenin baraj sahası içinde kalacağı söyleniyor. O zaman türbe, hükümetimiz tarafından Urfa'ya nakledilecekmiş. Fakat Türk Mezarı'nın yerinden oynayacağına çok üzülüyorum. Millî Eğitim Bakanlığımız ve diğer ilgililerimiz bu mevzu ile acaba alâkadar oluyorlar mı?*

Ilgi çekici uzun mektubunuzu biraz kısaltarak yukarıya aldık. Türk Mezarı'ndaki kitâbe yanlıştır. Câber kalesinin kurucusunun adının Latin harfleriyle «Sâbiku'd - Dîn Câber» şeklinde yazılması lâzım. Kitâbeyi hazırlayan kimse, «îrâb» bilmediği için, kaydettiğiniz şekilde yazmış. Burası, belirttiğiniz gibi asırlardan beri «Türk Mezarı» diye ünlüdür ve Türkler'in büyük millî ziyaret yerlerinden biri kabûl edilmiştir. Az sonraki satırlarda okuyacağınız hususlar, Türk Mezarı'nın millî ehemmiyetini azaltmaz. Zira burası o derecede Türklük'le meşbû bir yer sayılmıştır ki, Lozan Muahedesi ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları içine alınmıştır. Fakat burada Osman Gazi'nin büyükbabası ve Ertuğrul Gazi'nin babası «Süleyman - Şâh» yatmamaktadır. Osman Gazi'nin büyükbabası ve Ertuğrul Gazi'nin babasının adı, son tarih incelemelerine göre, kesin şekilde «Gündüz-Alp» olarak tesbit edilmiştir. Onun da babası «Kaya-Alp» olabilir. Binaenaleyh, asırlardan beri inanıldığı gibi, Ertuğrul Gazi'nin babasının adı asla «Süleyman - Şâh» değildir. Hayat müessesesinin yayınladığı *Türkiye Tarihi*'nin 3. cildinde, bu hususta tafsilât vardır ve orada tarih ilminin Osmanlılar'ın menşei ile ilgili son durumunu görebilirsiniz. Üstelik kitâbede yazıldığı gibi, Ertuğrul Gazi'nin babası 1086'da ölmüş olamaz. Bu tarih tamamen imkânsızdır. Ertuğrul Gazi'nin babası Gündüz-Alp, 1230 yılları civarında ölmüştür. O hâlde kimdir bu 1086'da ölen Süleyman-Şâh? Türkiye devletinin kurucusu Selçuklu hanedânından Kutalmışoğlu I. Sultan Süleyman-Şâh'tır. Gerçekten 1086'da Haleb civarında bir muharebede ölmüştür. Ama Fırat'ta boğulmamıştır. Fırat'ta boğulan, bu Sultan Süleyman-Şâh'ın oğlu I. Sultan Kılıç - Arslan'dır. İşte Türk mâşerî muhayyilesi, Fırat'ta boğulan bu I. Kılıç-Arslan'la babası Haleb civarında ölen I. Süleyman-Şâh'ı, Osmanoğulları'nın menşeine bağlamak zevkine erişmiş, Türkiye devletinin kurucusu I. Süleyman-Şâh ile Türkiye devletini Haçlı sürülerine karşı mucizevî şekilde savunan oğlu I. Kılıç - Arslan'ı, Türk Cihan Devleti'nin kurucusu Osmanoğulları'na bağlamıştır. Çok değerli bir tarihî ve millî gelenektir. Fakat gerçek değildir. Türk Mezarı'nın tasvir ettiğiniz bugünkü durumu üzücü ve utanç vericidir. Bu mevzu ile derhal ve ehemmiyetle ilgilenmek lâzımdır. — Soyadınızı yanlış okuduksa özür dileriz. Askerî görevle bulunduğunuz Akçakale'ye kitap, dergi, hattâ gazete gelmediğini yazıyorsunuz. Gazete, dergi ve kitap bayiliği ülkemizde yeni yeni gelişmekte ve modernleşmektedir. Zamanla bu meselenin de hâl yoluna girdiğini göreceksiniz. İsteklerinizi, yerine getirmesi için, BATEŞ'e bildirdik.

Tarih Bilmecesi

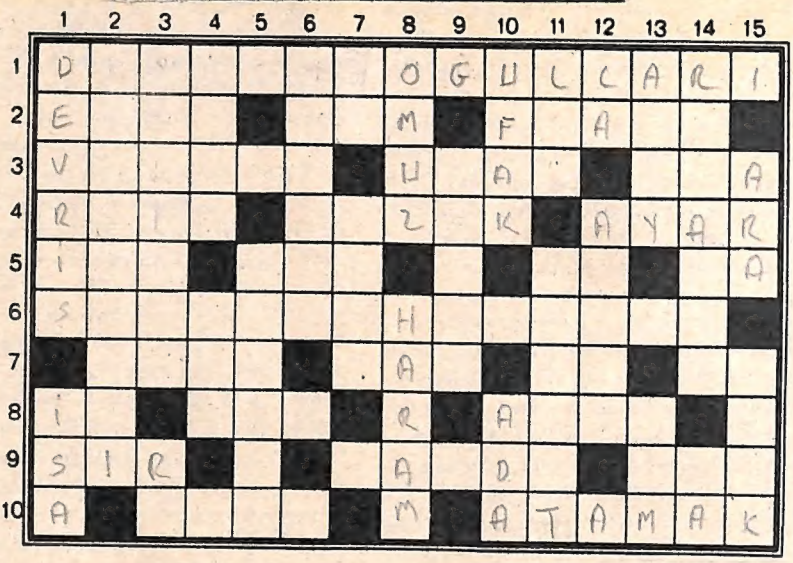

SOLDAN SAĞA: 1 — Fâtih Sultan Mehmed tarafından ortadan kaldırılan Anadolu beyliklerinden biri. 2 — Türkler'in en eski hakanlarından birinin adı; Kan (Arapça veya nefes Farsça); Fayda. 3 — Bucak; Irak; Üye. 4 — Bir işin eri; Pek terbiyeli ve gönül alıcı; Altının saflık derecesi. 5 — Bir ünlem; Dökme demir; İşçinin yaptığı; Bir nota. 6 — İstiklâl Savaşımızda orduya silâh ve cephane yetiştiren müessese. 7 — Atılgan; Ekmek (Farsça); Kısa zaman; Uzak işareti. 8 — Tersi bir nota; Bir millet; Namzet. 9 — Saklanması gerekli gizli şey; Bir kadın adı; Bağırsaklar. 10 — Yunan milleti; Tayin etmek.

YUKARIDAN AŞAĞIYA: 1 — Konyalı bilginlere verilen lakap; Hz. Muhammed'den önceki peygamber. 2 — İstanbul'un birkaç yerindeki hamama verilen isim. 3 — Ruh bilim; Bir nota. 4 — Görevden alma; Lakırdı. 5 — Saf, hâlis (Farsça). 6 — Bir hastalık. 7 — Soru edatı; Saldırı. 8 — Kolumuzun kökü; Helâl olmayan. 9 — Zarar. 10 — Küçük; Deniz içindeki kara. 11 — Bir cilâ çeşidi; Tanrı'ya tapma. 12 — Sıfat takısı; Bildik. 13 — Namzet; Yiyecek. 14 — Skandal; Su. 15 — Fasıla; Nezir.

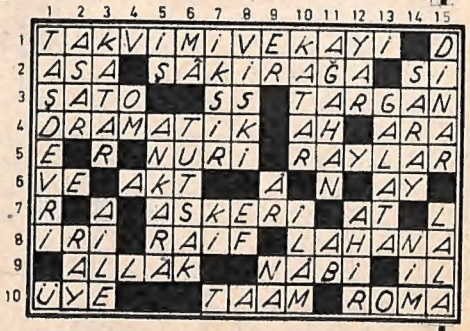

Geçen sayının hâlli:

Bu dönüş doğru mudur?

Hayır, Yanlıştır.

Bu işaretin konulduğu yerlerde sağa dönüş yapmak yasaklanmıştır.
Bu trafik kuralına uymakla birçok kazalar kolaylıkla önlenmiş olur.

DOĞAN SİGORTA
SİZİN SİGORTANIZ

AM 2451

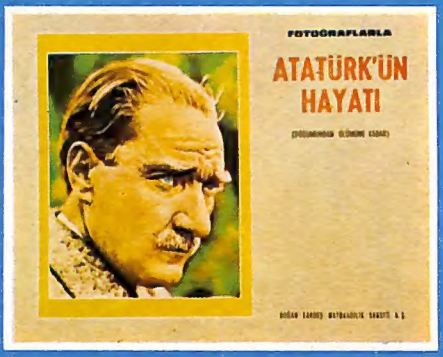

En Büyük Hatıra Albümü

Fotoğraflarla

ATATÜRK'ün

Hayatı

Doğumundan ölümüne kadar hayatının
bütün safhalarını tespit eden tek eser:

400 den fazla resim, 384 sayfa

Doğan Kardeş Basımevi tarafından,
mevzuuna lâyık bir ihtimamla

HAZIRLANDI VE ÇIKTI

Bütün Kitapçılarda **Fiyatı 50 Lira**